

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Πτυχιακή εργασία

«Οι ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και τα δικαιώματά τους μέσα από τη συνταγματική και γενικότερη δικαιοϊκή ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας»

Ζητήματα φύλου, φυλετικής και εθνοτικής καταγωγής, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου και αναπηρίας από το 1821 μέχρι το 2017

Σπυρίδων Ι. Μποβιάτσης
(1342201200199)

Επιβλέπων καθηγητής:
Γιάννης Α. Τασόπουλος

Αθήνα, 2017

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	3
Εισαγωγή.....	4
1ο Μέρος (1821 – 1974).....	10
Κεφάλαιο 1: Τα επαναστατικά Συντάγματα (1821, 1823,1827) και το Σύνταγμα του 1844 (1821 – 1863)	10
1.1. Τα επαναστατικά Συντάγματα και η θέσπιση Ποινικού Κώδικα	10
1.2. Το Σύνταγμα του 1844 και τα δικαιώματα «α΄ γενιάς»	14
Κεφάλαιο 2: Το πρώτο εν μέρει δημοκρατικό Σύνταγμα, οι συνέχειες του και οι πόλεμοι (1864 – 1945).....	17
2.1. Το Σύνταγμα του 1864 και οι απαρχές της καθολικής ψηφοφορίας.....	17
2.2. Η αναθεώρηση του 1911 και η «γυναικεία» απασχόληση στον δημόσιο τομέα.....	19
2.3. Τα Συντάγματα του 1925/1926 και 1927 (δικαιώματα «β΄ γενιάς»), τα εμπόδια των «γυναικείων» διεκδικήσεων και ο πρώτος νόμος περί αλλοδαπών	22
2.4. Η μερική απόκτηση ψήφου, οι δικτατορίες και ο Άξονας	28
Κεφάλαιο 3: Το τέλος του πολέμου, οι διεθνείς κινήσεις, ο εμφύλιος και η κατάλυση της δημοκρατίας (1945 – 1967).....	33
3.1. Ο Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών (1945).....	33
3.2. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948).....	37
3.3. Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) (1950) και Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1961).....	39
3.3.2. Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης.....	48
3.4. Η Σύμβαση της Γενεύης «περί του καθεστώτος των προσφύγων» (1951).....	49
3.5. Ο ελληνικός Εμφύλιος (1946 – 1949), το Σύνταγμα του 1952 και η παράδοση κοινωνική πρόοδος.....	52
Κεφάλαιο 4: Η επταετής δικτατορία (1967 – 1974).....	59
2ο Μέρος (1975 – 2017).....	62
Κεφάλαιο 5: Η μεταπολίτευση, το νέο Σύνταγμα και η θεσμική ανάπτυξη (1975 – 2000).....	62
5.1. Η μεταπολίτευση, το Σύνταγμα του 1975 και η αναθεώρηση του 1986	62
5.2. Ζητήματα φύλου στη «νέα» Ελλάδα.....	69
5.3. Ο ν. 927/1979 και νέος νόμος για τους αλλοδαπούς (ν.1975/1991)	76
5.4. Η γέννηση ενός ΛΟΑΤ κινήματος.....	80
5.5. Θεσμικές αναγνωρίσεις των ατόμων με αναπηρία και η συνταγματική τους εμφάνιση.....	82
5.6. Διεθνείς κινήσεις και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	85
Κεφάλαιο 6: Οι τελευταίες αναθεωρήσεις του Συντάγματος, η ευρωπαϊκή εξέλιξη και η διεθνής πρόοδος (2001 – 2008)	89
6.1. Οι συνταγματικές αναθεωρήσεις (2001, 2008).....	89
6.2. Συνέχεια της νομοθεσίας.....	93
6.3. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (2006) και η Συνθήκη της Λισσαβώνας (2007)	100
Κεφάλαιο 7: Οι νέες ανάγκες (2008 – 2017)	104
7.1. Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης (2011).....	104
7.2. Ο αντιρατσιστικός νόμος (2014)	106
7.3. Η προσφυγική κρίση και η θεσμική ανεπάρκεια (2015).....	110
7.4. Οι έντονες διεκδικήσεις και οι θεσμικές κατακτήσεις των ΛΟΑΤ ατόμων.....	112
Επίλογος	120
Βιβλιογραφία.....	122

Περίληψη

Η έννοια του δικαιώματος έχει συνδεθεί ιστορικά με αγώνες και διεκδικήσεις απέναντι στην εκάστοτε καθεστηκυία τάξη και τις αυθαιρεσίες της, ενώ πάντα εξέφραζε την ανάγκη προστασίας της μειοψηφίας από την εξουσία της πλειοψηφίας. Η σημασία των δικαιωμάτων επιβεβαιώνεται από τις κατοχυρώσεις τους στα συνταγματικά κείμενα και την εξέλιξη και εμβάθυνση τους από τους νόμους. Παρόλα αυτά, αρκετά συχνά, δικαιώματα που αφορούσαν ευπαθείς ομάδες παραλείπονταν ή η έννομη μορφή που έπαιρναν παρουσίαζε ελλείψεις ή προβλήματα στο περιεχόμενό τους. Σκοπός, λοιπόν, της παρούσας μελέτης είναι η ανάδειξη της σχέσης μεταξύ δικαιωμάτων και Σύνταγματος - νόμων και της θέσης που δίνει το δεύτερο μέρος στο πρώτο, εστιάζοντας στα δικαιώματα κάποιων ευπαθών ομάδων που δέχονται διακρίσεις με βάση το φύλο, την φυλετική/εθνοτική καταγωγή, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου και την αναπηρία. Για τον σκοπό αυτό, εξετάζεται η πορεία των συγκεκριμένων δικαιωμάτων μέσα σε όλη τη σύγχρονη ιστορία της χώρας, τα Συντάγματα που προέκυψαν αλλά και τους βασικότερους νόμους που θεσπίστηκαν, σε συνδυασμό με προεκτάσεις στον ευρωπαϊκό και, γενικότερα, διεθνή χώρο, καταλήγοντας στο σήμερα και στις νέες θεσμικές ανάγκες που δημιουργούνται.

Εισαγωγή

Η έννοια της δημοκρατίας είχε πάντα περίπλοκο και ταραχώδες περιεχόμενο. Το πλαίσιο μέσα στο οποίο έχει διεκδικηθεί χαρακτηρίζεται απο καταπίεση, στερήσεις, συγκρούσεις και συνεχή αιτήματα ανθρώπων για τη θεσμική τους ορατότητα, αναγνώριση και προστασία. Μία διαρκής, δηλαδή, ιστορική προσπάθεια νομικής εξίσωσης όλων των ανθρώπινων ζώων που ξεπερνάει τα εκάστοτε κοινωνικά και πολιτικά εμπόδια. Ξεκινώντας από την επιθυμία των κυβερνωμένων να προστατευτούν απο την εκκλησία και μετά απο την μοναρχία (τον 18ο αιώνα) και ύστερα στην προσπάθεια της ακμάζουσας αστικής τάξης να συμμετάσχει στα κοινά, τα δικαιώματα σήμερα έχουν φτάσει, μέσω των νόμων, να διαπερνούν όλους τους τομείς της ζωής των πολιτών, διαφυλάσσοντας και συντονίζοντας τις ελευθερίες που αντιστοιχούν στο κάθε άτομο. Πόσο καλά, όμως, ανταποκρίνεται το σύγχρονο σύστημα δικαίου απέναντι σε μέλη του κοινωνικού συνόλου τα οποία, ενώ προστατεύονται θεσμικά ως άνθρωποι, αγνοούνται ή/και καταπιέζονται ως φορείς επιμέρους ταυτοτήτων;

Έχοντας ως βάση την ιστορική εξέλιξη του Συντάγματος και της (γενικότερης) νομοθεσίας, θα εξετάσουμε σ' αυτήν την εργασία την θεσμική κατοχύρωση και προστασία ευπαθών κοινωνικών ομάδων που δέχονται διακρίσεις με βάση το φύλο, την φυλετική/εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου και την αναπηρία (ΑμεΑ). Ο λόγος εστίασης σε αυτές τις συγκεκριμένες ομάδες αφορά τον διαχωρισμό τους, πολλές φορές, απο την κλασική έννοια του πολίτη καθώς και απο την έννοια του «παραγωγικού» και «λειτουργικού» μέλους της κοινωνίας. Στην πρώτη κατηγορία (έννοια του πολίτη), εντάσσονται οι γυναίκες, οι οποίες ήταν μακροχρόνια αποκλεισμένες απο την πολιτική σφαίρα και την ενεργή συμμετοχή στα δρώμενα του δημοσίου χώρου,

καθώς και τα άτομα με διαφορετική φυλετική/εθνοτική καταγωγή, τα οποία αντιμετωπίζονταν ως ξένα και έρμια της εκάστοτε κοινωνίας όπου υπήρχαν και δρούσαν ενώ δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι η εθνική ταυτότητα υπήρξε ιστορικά και μέσο εξασφάλισης δικαιωμάτων και νομικής προστασίας. Στην δεύτερη κατηγορία («παραγωγικά» μέλη) αντιστοιχούν οι ομοφυλόφιλοι, τα διεμφυλικά άτομα και τα ΑμεΑ, υποκείμενα δηλαδή τα οποία μέσα από την κυρίαρχη κοινωνικοπολιτική κουλτούρα και καπιταλιστική ιδεολογία που έχει επικρατήσει τους τελευταίους αιώνες αντιμετωπίζονται ως μη λειτουργικά μέλη, είτε σε επίπεδο κοινωνικής/εθνικής διαιώνισης (ή εναρμόνισης με το κυρίαρχο κανονιστικό πρότυπο του πολίτη) είτε σε καθαρά οικονομικό επίπεδο. Μιλάμε, κοινώς, για περιπτώσεις (πάντα επίκαιρες) όπου άνθρωποι – πολίτες, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, παρουσιάζονταν ως ο «Άλλος» που απειλούσε τη συνοχή του κοινωνικού/πολιτικού ιστού ή δεν είχε χώρο σε αυτόν. Από την άλλη, η επιλογή του Συντάγματος ως του κύριου φακού εξέτασης του θέματος αφορά την κρίσιμη θέση αυτού μέσα στο θεσμικό σύστημα της χώρας. Το Σύνταγμα είναι ο ανώνατος νόμος, η πρώτη στην ιεραρχία πηγή δικαίου, που ορίζει τους «κανόνες του παιχνιδιού» και ρυθμίζει τα πλαίσια και τα όρια όλων των εξουσιών. Αποτελεί, δηλαδή, τον σκελετό ενός εκτενούς νομικού corpus, τον κύριο κοινωνικοπολιτικό προσανατολισμό του κράτους και τον πάροχο ελευθερίας των ανθρώπων στην κοινωνική τους συμβίωση.

Πριν προχωρήσουμε, όμως, στην εξέταση των δικαιωμάτων στο νομικό/δικαιικό σύστημα της σύγχρονης ιστορίας της Ελλάδας, θα πρέπει να αναφερθούμε συνοπτικά στο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν τα δικαιώματα, στην έννοια που κατέληξαν να έχουν καθώς και στον πυρήνα τους. Αρχικά, θα πρέπει να τονιστεί ότι η προστασία των ελευθεριών και των δικαιωμάτων δεν ήταν προτεραιότητα των αρχαίων κοινωνιών αφού είτε υπήρχε άμεση δημοκρατία (όπως στην

αρχαία Αθήνα) όπου όλοι οι πολίτες συμμετείχαν στην πολιτική εξουσία και ήταν μέρος της (άρα η προστασία από αυτήν ήταν σχετικά περιττή) είτε κυριαρχούσε με δεδομένη αυθαιρεσία, σε ένα δουλοκρατικό καθεστώς, ο «ελέω Θεού» ηγεμόνας ή/και φεουδάρχης.¹ Με εξαίρεση την περίπτωση της Magna Charta (1215) η οποία και ήταν ένα θετικό βήμα προς την ιδέα του «κράτους δικαίου» και της δημοκρατίας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα δικαιώματα και οι ελευθερίες αναπτύχθηκαν, κυρίως, στους τρεις τελευταίους αιώνες.² Ξεκινώντας από τα αιτήματα προστασίας απέναντι στην εκκλησία, και πιο μετά στον ηγεμόνα (ατομικά δικαιώματα), πηγαίνουμε στην διεκδίκηση της ανερχόμενης (μετά τη βιομηχανική επανάσταση, κατά τον 18^ο αιώνα) αστικής τάξης της πολιτικής συμμετοχής από την παρακμάζουσα πλέον κυρίαρχη τάξη των φεουδαρχών (πολιτικά δικαιώματα) και, τελικά, στη προσπάθεια δημιουργίας από τις ασθενέστερες τάξεις ενός πλαισίου κοινωνικής δικαιοσύνης (κοινωνικά δικαιώματα / Social Citizenship) θέτοντας τις βάσεις για την «αρχή της ισότητας».³ Η ουσία, όμως, των δικαιωμάτων θα αρχίσει να εκφράζεται και να εκδηλώνεται μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Τι είναι, λοιπόν, γενικά ένα δικαίωμα; Αν και το περιεχόμενο της έννοιας αλλάζει ιστορικά, ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο διαμορφώνεται⁴, σύμφωνα με την παρούσα βιβλιογραφία, πρόκειται για μία εξουσία αυτοκαθορισμού του ατόμου, η οποία αποκλείει και

---

¹ Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα: Α΄ ατομικές ελευθερίες, σελ. 26.

² Άλλα σημαντικά κείμενα που γράφτηκαν μέσα σε αυτό το διάστημα: Petition of Rights (1629), Habeas Corpus Act (1679), Bill of Rights (1689), Bill of Rights της πολιτείας της Βιρτζίνια (1776), Σύνταγμα των Η.Π.Α. (1787) με τις τροποποιήσεις του 1791, οι διακηρύξεις του Διαφωτισμού (1789, 1793 και 1795).

³ Στάθης Μπάλιας, Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην εποχή μας, σελ. 122-123.

⁴ Αφορά, βέβαια, πάντα την προστασία κάποιου σε σχέση με έναν φορέα εξουσίας, είτε αυτός είναι το κράτος είτε κάποιο άλλο άτομο (τριτενέργεια)

περιορίζει τις επεμβάσεις τους κράτους σε αυτή την σφαίρα ελεύθερης λειτουργίας και ύπαρξης.⁵ Απο 'κει και πέρα, σύμφωνα με τον Χρυσόγονο⁶, **ατομικά δικαιώματα** θεωρούνται «*οι αξιώσεις του ατόμου έναντι του κράτους για αποχή από παρεμβάσεις σε μια συνταγματικά κατοχυρωμένη σφαίρα ιδιωτικής αυτονομίας (status negativus)*», **πολιτικά δικαιώματα** αυτά που «*έχουν ως αντικείμενο τους την ενεργό συμμετοχή του πολίτη στον σχηματισμό της πολιτειακής βούλησης, ενώ αντίστοιχα το κράτος υποχρεούται να ανέχεται και να υποδέχεται την παρέμβαση αυτή των πολιτών στις πιο καίριες λειτουργίες του (status activus)*» ενώ τα **κοινωνικά δικαιώματα** «*σε αντίθεση προς τα ατομικά, καθιερώνουν υποχρεώσεις του κράτους για παρέμβαση με θετικές ενέργειες (status positivus) και παροχή αγαθών ή υπηρεσιών, χωρίς όμως τούτο να συνοδεύεται κατ' ανάγκη από αξιώσεις συγκεκριμένων δικαιούχων κατά του κράτους*».

Παρόλα αυτά, ενώ η έννοια των δικαιωμάτων είναι παγκοσμίως γνωστή, η ισχύ τους και ο σεβασμός προς αυτά δεν θεωρούνται δεδομένα από όλα τα κράτη και τις χώρες. Αυτό συμβαίνει κυρίως γιατί οι ιδέες και το πνεύμα τόσο των δικαιωμάτων όσο και των ελευθεριών είναι στενά συνδεδεμένα με το φιλελεύθερο (δυτικό) κράτος και την κοινωνικοπολιτική ιστορική πορεία του. Η σχετική διεθνής εφαρμόγη και θεμελίωση τους, λοιπόν, γεννά ερωτήματα αναφορικά με τον πυρήνα και την ουσιαστική προέλευση τους. Η απάντηση σε αυτά βρίσκεται, στην ελληνική/αθηναϊκή και ρωμαϊκή αρχαιότητα, στις ιουδαϊκές διδαχές, με έμφαση στον χριστιανισμό (αφού η ισότητα των ανθρώπων εκφράζεται στη Βίβλο), στον αναγεννησιακό ουμανισμό αλλά, κυρίως, στη θεωρία

---

⁵ Ο Μάνεσης, στο βιβλίο του (το οποίο αναφέρεται παραπάνω), αναφέρει και κάποιους άλλους ορισμούς που συνδέονται με τα δικαιώματα (ατομικά δικαιώματα, ατομικές ελευθερίες, θεμελιώδη δικαιώματα, δημόσιες ελευθερίες, ανθρώπινα δικαιώματα) καθώς και τις μικρές εννοιολογικές τους διαφοροποιήσεις/αποχρώσεις. (σελ.12-18)

⁶ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 30.

του φυσικού δικαίου (lex naturae).⁷ Ως φυσικό δίκαιο αντιλαμβανόμαστε την (υπερθετική) ιδέα που αναγνωρίζει την αξία και τη ζωή του ανθρώπου ως τον ύψιστο και απαραβίαστο κανόνα, γύρω από τον οποίο θα χτιστούν όλα τα υπόλοιπα θεσμικά, κοινωνικά και πολιτικά/πολιτισμικά οικοδομήματα, και πηγάζει είτε από τον Θεό (αποτέλεσμα ενός θεϊκού δικαίου) είτε από την ίδια την ανθρώπινη ιδιότητα/ύπαρξη. Βέβαια, η ιδέα του φυσικού δικαίου δε γίνεται πάντα δεκτή. Για παράδειγμα, ενώ ο Μπάλιας αναγνωρίζει την αξία του ως φορέα διαχρονικών αρχών οι οποίες μετουσιώνονται σε έμπρακτα δικαιώματα και αποτελούν τη βάση του σύγχρονου (δυτικού) πολιτισμού⁸, ο Μάνεσης θεωρεί ότι δεν νοούνται δικαιώματα χωρίς θετικό δίκαιο και ότι αυτά, «απογυμνωμένα» από κάθε υπερθετικό και υπερ/προσυνταγματικό στοιχείο, διαμορφώνονται μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικοπολιτικές συγκυρίες, έχοντας έντονη επιρροή από τις «ιδέες» που έχουν δημιουργηθεί, αναπτυχθεί και διαδοθεί, εκείνη την περίοδο.⁹ Ανεξάρτητα, όμως, από την πηγή τους, τα δικαιώματα μέσα από τη θεσμική κατοχύρωση τους αποτελούν μία έκφραση σεβασμού της πολιτείας προς τον άνθρωπο, την ύπαρξη και τις ικανότητες του.

Η σημαντική αυτή θέση τους στο δημοκρατικό πολίτευμα τονίσθηκε στον δυτικό κόσμο τα τελευταία, κυρίως, χρόνια της σύγχρονης ιστορίας, μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εξαιτίας των εγκλημάτων κατά της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας που είχαν σημειωθεί στο – εμπόλεμο – πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Τότε ξεκινάει μια σειρά από διεθνείς συνθήκες και συμφωνίες που έχουν ως στόχο την προστασία του ατόμου, την έκφραση της πρόθεσης για

---

⁷ Στάθης Μπάλιας, Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην εποχή της δημοκρατίας, σελ. 84.

⁸ Το ίδιο, σελ. 85-90.

⁹ Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα: Α΄ ατομικές ελευθερίες, σελ. 38-40.

αποφυγή παρόμοιων τραγωδιών στο μέλλον καθώς και της «άτυπης» δήλωσης ότι, από ‘κείνη τη στιγμή, επίκεντρο είναι ο άνθρωπος. Μέσα απο αυτήν την έρευνα, λοιπόν, θα εξετάσουμε τις προσπάθειες που έγιναν στη σύγχρονη (ελληνική) ιστορία για την επίτευξη ισοπολιτείας μεταξύ διαφόρων κοινωνικών ομάδων (αλλά και τις διακρίσεις που εμπόδιζαν μία τέτοια πράξη), μέσα απο το θεσμικό σύστημα της χώρας, από τα έντονα χρόνια της Επανάστασης μέχρι σήμερα.

Έτσι το θέμα θα διερευνηθεί σε δύο ιστορικά μέρη. Το πρώτο μέρος καλύπτει την περίοδο 1821 – 1974, η οποία χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια της χώρας να συγκροτήσει ένα πάγιο κράτος μετά τον απελευθερωτικό αγώνα, μέσα από έντονους διεθνείς και εμφυλίους πολέμους και συγκρούσεις. Αυτό το χρονολογικό κομμάτι ομοδοποιείται με βάση τις εντάσεις που έπρεπε να αντιμετωπίσει η χώρα στην σύγχρονη ιστορία της και, μέσα στην παρούσα έρευνα, αποτελεί το τμήμα με την μεγαλύτερη ιστορική σημασία. Το δεύτερο μέρος παρουσιάζει την περίοδο 1975 – 2017, ξεκινώντας από την μεταπολίτευση και φτάνοντας μέχρι σήμερα. Σε αυτό το κομμάτι επικρατεί κυρίως το νομικό/νομολογικό στοιχείο καθώς, με τον θεσμικό εκσυγχρονισμό της χώρας και τη διεθνή της εναρμόνιση, παρατηρήθηκε μεγάλη άνθηση και πρόοδος στον συγκεκριμένο τομέα, εκείνη την εποχή. Επίσης, δίνεται έμφαση σε τρέχουσες διεκδικήσεις και ανάγκες στην εθνική ρύθμιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξετάζοντας, παράλληλα, σε ένα πιο θεωρητικό επίπεδο κάποια νομολογικά/πολιτολογικά θέματα σχετικά με τις υπό εξέταση ομάδες.

1ο Μέρος (1821 – 1974)

*Κεφάλαιο 1: Τα επαναστατικά Συντάγματα (1821, 1823, 1827)
και το Σύνταγμα του 1844 (1821 – 1863)*

1.1. Τα επαναστατικά Συντάγματα και η θέσπιση Ποινικού Κώδικα

Μετά από τρεις, σχεδόν, αιώνες σκληρής τουρκικής κυριαρχίας, ο ελληνικός λαός πάλεψε και κέρδισε την ανεξαρτησία του με την επανάσταση του 1821. Αυτή η ημερομηνία αντιπροσωπεύει το σημείο εκκίνησης για τη διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού κράτους και του πολιτεύματος, όπως το ξέρουμε σήμερα. Παρόλα αυτά, η μετάβαση από την τουρκοκρατία σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα, και τις αξίες που πρεσβεύει αυτό, δεν έγινε γρήγορα ή εύκολα. Αυτό συνεπάγεται ότι και η ανάπτυξη των δικαιωμάτων που ερευνούμε έγινε πολύ πιο δύσκολα. Όμως, ακόμη κι αν δεν παρατηρείται η μέριμνα για τις συγκεκριμένες ομάδες, εκείνη την περίοδο, μπορούμε σίγουρα να διακρίνουμε μια αρχική προδιάθεση για την θέσπιση και προστασία κάποιων ατομικών δικαιωμάτων, μέσα από τα πρώτα συνταγματικά κείμενα.

Αρχικά, το «Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδαύρου» (1822) περιείχε αρκετά δημοκρατικά άρθρα, επηρεασμένα από τα γαλλικά συντάγματα του 1793 και του 1795.¹⁰ Τα άρθρα αυτά ήταν σχετικά με δικαιώματα που αφορούσαν «την ιδιοκτησία, την ασφάλεια, τη θρησκευτική ελευθερία, την απαγόρευση των βασανιστηρίων και τη δήμευση»¹¹ ενώ ιδιαίτερη σημασία, με τέσσερις παραγράφους, δόθηκε στην ισότητα (ξεχωρίζουμε, εδώ, τις παραγράφους γ' –ισότητα Ελλήνων

---

¹⁰ Richard Clogg, Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας, σελ.91.

¹¹ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 64.

απέναντι στον νόμο— και δ' —ισότητα αυτοχθόνων και ετεροχθόνων—).¹² Παρατηρώντας την πρώτη προσπάθεια δημιουργίας συντάγματος, παρουσιάζουν ενδιαφέρον οι τομείς που κινήθηκε η Α' Εθνική Συνέλευση. Τα δικαιώματα που κατοχυρώθηκαν πρώτα ήταν αυτά που συνδέθηκαν, για πολλές δεκαετίες, με κάποια χαρακτηριστικά (ισότητα, ανεξαρτησία και ιδιοκτησία) της έννοιας του πολίτη, η οποία αποτέλεσε πρωτοφανή ιδιότητα για τον χρόνια υποδουλωμένο ελληνικό λαό. Με το Σύνταγμα του Άστρους¹³ που ακολούθησε το 1823, ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο τα ατομικά δικαιώματα, με σηματικότερο για την έρευνα μας αυτό της προστασίας των αλλοδαπών που βρίσκονται στην Ελλάδα¹⁴ και την μείωση του ηλικιακού ορίου των ανδρών/πολιτών από 30 σε 25, με τον νέο εκλογικό νόμο που ψηφίσθηκε. Παρόλα αυτά, η εφαρμογή του Συντάγματος υπήρξε δύσκολη και, τελικά, αδύνατη μετά από τη σύγκρουση που εκδηλώθηκε μεταξύ των οργάνων εξουσίας, του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού.

Η επόμενη συνταγματική προσπάθεια, κατά τη διάρκεια της επανάστασης, έγινε το 1827 με το «πολιτικό» Σύνταγμα της Τροιζήνας. Το καινούργιο κείμενο αποτελούσε μια σταθερή φιλελεύθερη συνέχεια των δύο προηγούμενων, η οποία γινόταν αντιληπτή μέσα από τη διακήρυξη του έθνους ως πηγή της εξουσίας, την ξεκάθαρη διάκριση των εξουσιών (και των αρμοδιοτήτων τους), την επιμονή στην αρχή της ισότητας και, πιο γενικά, τη διεύρυνση των ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία ευνοήθηκαν πολύ περισσότερο, συγκριτικά με τα προηγούμενα Συντάγματα της επανάστασης. Κάποιες από τις προσθήκες που ξεχωρίζουν, αφορούν την ίση πρόσβαση στα δημόσια επαγγέλματα, την

---

¹² Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 43.

¹³ Γνωστό αλλιώς και ως «Νόμος της Επιδαύρου» καθώς αποτελούσε αναθεώρηση/συνέχεια του κειμένου του 1822.

¹⁴ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 50.

φορολογία και την ελευθερία του τύπου και της εκπαίδευσης.¹⁵ Παρόλα αυτά, με την άφιξη του Καποδίστρια στην Ελλάδα, το Σύνταγμα του 1827 καταργήθηκε¹⁶, καθώς ο ίδιος θεωρούσε ότι το δημοκρατικό πνεύμα που προωθούσαν τα μέχρι τότε κείμενα δεν συμβάδιζε με την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα.

Με μια γρήγορη ματιά στα Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου, γίνεται φανερό μια αρκετά ενδιαφέρουσα αντίφαση για το αντικείμενο που εξετάζουμε. Η αντίφαση αυτή έγκειται στην αποσιώπηση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών σε συνάρτηση με το σταθερά αναπτυσσόμενο φιλελεύθερο πνεύμα των κειμένων, καθώς γίνεται άξιο ερωτήματος το πώς γίνεται να μιλάμε για ισότητα, όταν ο μισός περίπου πληθυσμός, ο οποίος συνέβαλε και στους απελευθερωτικούς αγώνες, δεν μπορούσε να επηρεάσει, πολιτικά, τη δημόσια σφαίρα εξαιτίας του φύλου του. Αυτό αντικατοπτρίζεται και στην διατύπωση των κειμένων, τα οποία έκαναν λόγο για «ισότητα μεταξύ των Ελλήνων», καθώς και σε γενικότερους νόμους που μιλούσαν για την εκλογή «ευπόληπτων ανδρών».¹⁷ Απο την άλλη, οι ελλείψεις των Συνταγμάτων του 1822, του 1823 και του 1827 για τις υπόλοιπες ομάδες που μελετάμε μπορούν να γίνουν, ως ένα σημείο, κατανοητές αν θεωρήσουμε ότι τα κείμενα αυτά αποτέλεσαν περισσότερο μια ενθουσιώδη δημοκρατική εκκίνηση και μια βάση πάνω στην οποία θα χτιζόταν το φιλελεύθερο δημοκρατικό πολίτευμα στην Ελλάδα.

---

¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 54. Ο συγγραφέας αναφέρεται, επίσης, στο απαραβίαστο της ιδιοκτησίας, καθώς, και στην αρχή της μη αναδρομικότητας των νόμων γενικά και όχι μόνο των ποινικών.

¹⁶ Το 1829 από τη Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους.

¹⁷ Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 32 & υποσημείωση 4 (ίδια σελίδα).

Η επόμενη συνταγματική κίνηση έγινε το 1832, από τον Ιωάννη Καποδίστρια. Γνωστό κι ως «Ηγεμονικό», αυτό δεν ίσχυσε ποτέ στην Ελλάδα αλλά αξίζει να αναφερθεί ως προάγγελος της βασιλείας, καθώς δεν ήταν δημοκρατικό αλλά μοναρχικό, προβλέποντας, κυρίως, έναν Ηγεμόνα με υπερεξουσίες. Η συγκεκριμένη χρονολογία συμπίπτει και με την Συνθήκη του Λονδίνου¹⁸, με την οποία οι προστάτιδες δυνάμεις προσέφεραν τον θρόνο στον πρίγκιπα της Βαυαρίας, Όθωνα. Ο ίδιος (και η Αντιβασιλεία του, μέχρι το 1835) κυβερνούσε αυταρχικά, με διάχυτη αυθαιρεσία, χωρίς την ύπαρξη Βουλής, συρρικνώνοντας την ελευθερία σε όλες τις μορφές της (π.χ. ελευθεροτυπία).¹⁹ Παρόλα αυτά, ένα θετικό στοιχείο ήταν η οργάνωση της νομοθεσίας και, πιο συγκεκριμένα, η βελτίωση/αναδιαμόρφωση δικαίων (π.χ. αστικό, ποινικό²⁰, εργατικό, κτλ.) που μέχρι τότε δεν υπήρχαν (τουλάχιστον σε μια αξιόλογη μορφή) στην Ελλάδα.

Εστιάζοντας στον ποινικό κώδικα, εντοπίζουμε την πρώτη θεσμική αναφορά στην άμβλωση και την νομική αντιμετώπιση της. Πιο συγκεκριμένα, τα άρθρα 303 και 305 ΠΚ μιλούσαν για τιμωρία με «ειρκτή»²¹ (ή ακόμη και θανατική ποινή)²² σε όσες μαιέδες, φαρμακοποιούς και, γενικότερα, ειδικούς συνεργούσαν στην διαδικασία παύσης μιας εγκυμοσύνης, ακόμη και με τη συγκατάθεση της εγκύου, για την οποία ίσχυε η ίδια ποινή σε περίπτωση που προσπαθούσε, έστω και μόνης της, να τη λήξει. Δεν υπήρχε ενδεχόμενη άρση της ποινής ή των

---

¹⁸ Μία ακόμη Συνθήκη του Λονδίνου είχε προηγηθεί το 1930 η οποία αναγνώριζε την ανεξαρτησία της Ελλάδας.

¹⁹ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 67.

²⁰ Ο Γεώργιος φον Μάουρερ που ανέλαβε αυτό το δύσκολο έργο, βασίστηκε στον βαυαρικό νόμο του 1813 καθώς και στις τροποποιήσεις του με τα (βαυαρικά) νομοσχέδια των 1822, 1827 και 1831. Η ισχύς του ξεκίνησε από το 1834.

²¹ Κάθειρξη μέχρι και 10 χρόνια.

²² Αν υπήρχε προσβολή της σωματικής ακεραιότητας ή της ζωής της εγκύου, με την ανακάλυψη πιθανού δόλου.

άρθρων, καθώς αποτελούσαν προσπάθεια προστασίας της υγείας και της ζωής της εγκύου.^{23 24} Αποτιμώντας τα συγκεκριμένα άρθρα, διακρίνουμε για ακόμη μια φορά την καχεκτική μορφή των δικαιωμάτων των γυναικών, εκείνη την περίοδο, οι οποίες δεν μπορούσαν να πάρουν αποφάσεις για τη δημόσια σφαίρα αλλά ούτε για την ιδιωτική, και μάλιστα ακόμη και σε τομείς που αφορούσαν τις ίδιες τις ζωές τους. Η έννοια του αυτοκαθορισμού, δηλαδή, ήταν το ίδιο άγνωστη με αυτή της πολιτικής συμμετοχής και δράσης.

1.2. Το Σύνταγμα του 1844 και τα δικαιώματα «α' γενιάς»

Στο ευρύτερο πολιτικό σκηνικό, παρόλα αυτά, ο απολυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης του Όθωνα οδήγησε στην εξέγερση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1943, όπου η στρατιωτική φρουρά των Αθηνών, εκφράζοντας το λαϊκό αίσθημα, περικύκλωσε τα βασιλικά ανάκτορα και ζήτησε Σύνταγμα. Μετά από διαβουλεύσεις της Βουλής με τον βασιλιά Όθωνα και αρκετές παραχωρήσεις μεταξύ τους, προέκυψε το Σύνταγμα του 1844, το οποίο θεωρείται Σύνταγμα – Συνάλλαγμα που «δεν ήταν δημοκρατικό αλλά περιορισμένης μοναρχίας»²⁵, καθιερώνοντας κιόλας την συνταγματική μοναρχία ως πολίτευμα της χώρας. Ως προς τα ατομικά δικαιώματα, έγινε ενσωμάτωση των ρυθμίσεων που είχαν γίνει στα επαναστατικά Συντάγματα, διατηρώντας μία ιστορική συνοχή στη σημασία του τριπτύχου «Προσωπική ελευθερία – Ισότητα – Ιδιοκτησία», ενώ προστέθηκαν και καινούργιες σχετικά με το απόρρητο των επιστολών και δικαστικά θέματα (εγγύηση φυσικού δικαστή και ορκωτό

---

²³ Άρθρο 106 ΠΚ.

²⁴ Ελισάβετ Συμεωνίδη – Καστανίδου, Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου, σελ. 75.

²⁵ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 68

σύστημα). Έτσι, το Σύνταγμα του 1844 είναι αρκετά σημαντικό για τα δικαιώματα καθώς εισήγαγε τα λεγόμενα, κατά τον Τσάτσο ²⁶, «ατομικά/αμυντικά δικαιώματα» ή «δικαιώματα α' γενιάς».

Παράλληλα, θα πρέπει να αναφερθεί και ο νέος εκλογικός νόμος που ψηφίσθηκε τότε, ο οποίος εισήγαγε την ιδέα της καθολικής και άμεσης ψηφοφορίας. Σ' αυτό τον καινούργιο νόμο, το δικαίωμα ψήφου εξακολουθούσε να αναγνωρίζεται μόνο στους άνδρες/Ελληνες, που είχαν συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας τους και είχαν κάποια ιδιοκτησία ή ασκούσαν κάποιου είδους επάγγελμα. Η έννοια της ιδιοκτησίας, βέβαια, είχε διευρυνθεί, πέρα από την ακίνητη, και στην κινητή δίνοντας, σχεδόν, σε όλους τη δυνατότητα ψήφου. Οι γυναίκες, λοιπόν, αποκλείστηκαν για ακόμη μία φορά από την έννοια του πολίτη, μέσα από την νέα συνταγματική προσπάθεια. Ο αποκλεισμός τους, βέβαια, τους φαινόταν ως μια λογική πραγματικότητα καθώς, πολλές φορές και σε μεγάλο ποσοστό, δεν αναγνώριζαν ούτε οι ίδιες τη θέση τους εντός του πολιτικού γίνεσθαι, ενώ θεωρούσαν τον «ιδιωτικό χώρο» ως το «φυσικό πεδίο» δράσης τους.²⁷ Αυτό καθιστούσε ακόμη και τη συμμετοχή τους στην επανάσταση ως μια «αντίδραση σε μία εφήμερη αίσθηση αδικίας»²⁸, στην καταπίεση που πήγαζε μόνο από την εθνική τους ταυτότητα· μία ταυτότητα, όμως, η οποία δεν εναρμονίζοταν μέχρι τότε με την έμφυλη υπόσταση τους.

Το Σύνταγμα του 1844, παρόλα αυτά, δεν εφαρμόστηκε με συνέπεια εξαιτίας των αυθαιρεσιών και των παρεμβάσεων του Όθωνα, σχεδόν σε κάθε δημόσιο επίπεδο (ελευθερία τύπου, δικαστήρια, διώξεις,

---

²⁶ Αναφέρεται στο Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 10, υποσημείωση 8 (όπως και το τρίπτυχο).

²⁷ Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 - 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 36.

²⁸ Στο ίδιο, σελ. 37.

εκλογικά αποτελέσματα κτλ.), οδηγώντας στην εξέγερση της 10^{ης} Οκτωβρίου του 1862 από τη φρουρά των Αθηνών και, τελικά, στην έξωση του.

Κεφάλαιο 2: Το πρώτο εν μέρει δημοκρατικό Σύνταγμα, οι συνέχειες του και οι πόλεμοι (1864 – 1945)

2.1. Το Σύνταγμα του 1864 και οι απαρχές της καθολικής ψηφοφορίας

Με την απομάκρυνση του Όθωνα (θεωρητικού «φορέα» του Συντάγματος – Συναλλάγματος του 1844), η χώρα κλήθηκε ξανά να θεσπίσει ένα νέο συνταγματικό κείμενο. Έτσι, το 1864 ψηφίστηκε από την Β' Εθνική Συνέλευση νέο Σύνταγμα, το οποίο όριζε ως πολίτευμα την «Βασιλευομένη Δημοκρατία» και ως πηγή εξουσίας τον λαό (άρθρο 21), καθιστώντας το το πρώτο δημοκρατικό Σύνταγμα στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Εστίαζε κυρίως σε «ατομικά δικαιώματα συλλογικής δράσης»²⁹, με βασικότερο αυτό του «συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι», της κατάργησης του πολιτικού θανάτου και της επιεικέστερης μεταχείρισης των πολιτικών εγκληματιών. Επίσης, διηύρνε τα πολιτικά δικαιώματα στους άνδρες σε καθολικό (σχεδόν)³⁰ χαρακτηριστικό και εισήγαγε τη ψηφοφορία με σφαιρίδια.

Άκομη και στο πιο δημοκρατικό κείμενο της συνταγματικής (μέχρι τότε) πορείας, οι γυναίκες ήταν πάλι απύσες από την πολιτική αναγνώριση. Τα πλαίσια, βέβαια, δεν ήταν τα ίδια, ενώ παρατηρούνται και οι πρώτες αμφισβητήσεις του πολιτικού/εκλογικού αποκλεισμού τους. Έντονα επηρεασμένος από τις θέσεις του Τζον Στιούαρτ Μιλ και σε

---

²⁹ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 9

³⁰ Η ιδιοκτήσια και το (ελεύθερο) επάγγελμα αποτελούσαν ακόμη, έως ένα σημείο, κριτήρια για την απόκτηση αυτών των δικαιωμάτων. Βέβαια, ήταν τόσο γενικά που δεν εξαιρούνταν πολλοί από τα πολιτικά δικαιώματα, σε σημείο να καταργηθούν πιο μετά (1877 με τον νόμο ΧΜΗ' «περί εκλογής βουλευτών»)

σχετική αντίθεση με παλαιότερες τοποθετήσεις του, ο Ν. Ι. Σαρίπολος³¹ υπήρξε, εκείνη τη δύσκολη περίοδο, υποστηρικτής της γυναικείας ψήφου και συμμετοχής. Παρόλα αυτά, για τον Σαρίπολο, μεγάλο ρόλο έπαιζε η παιδεία μέσω της οποίας θα γινόταν η σταδιακή ένταξη των γυναικών, εστιάζοντας κυρίως στις μορφωμένες γυναίκες της εποχής και διατηρώντας τον αποκλεισμό των υπολοίπων. Μία τέτοια θέση, όμως, δείχνει ότι το ζήτημα του πολιτικού αποκλεισμού των γυναικών δεν ήταν αυτό που απασχολούσε τη σκέψη του Σαρίπολου αλλά ο έλεγχος και η διαχείριση της δημόσιας σφαίρας από αυτούς και αυτές που θεωρούσε πιο άξιους/-ες, δηλαδή τα ισχυρά κοινωνικά άτομα με την καλύτερη δυνατή μόρφωση, τα οποία θα δημιουργούσαν μια εξισορρόπηση συμφερόντων και εξορθολογισμό της εκλογικής διαδικασίας ενώ, παράλληλα, θα ενισχυόταν απλώς η ιδέα της κοινωνίας των πολιτών (χωρίς να τίθεται ουσιαστικά το έμφυλο ζήτημα).³²

Εντύπωση προκαλεί και το γεγονός ότι δεν ήταν μόνο άνδρες αυτοί που διαφωνούσαν με την παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες αλλά και πολλές γυναίκες που θεωρούσαν ότι η θέση τους αντιστοιχεί μόνο στις υποθέσεις του σπιτιού. Ο αντίλογος σε αυτό ήταν πολλές διανοούμενες Ελληνίδες.³³ Βέβαια, μέσα από την αρχική αμφισβήτηση της πολιτειακής θέσης των γυναικών, την μεγαλύτερη μέριμνα για την παιδεία τους, την αγνή εμφάνιση της φεμινιστικής σκέψης (με βασικό φορέα αυτής την Καλλιρρόη Παρρέν και την

---

³¹ Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 48 – 52.

³² Το ίδιο, σελ. 51 & 58. Επίσης, στις σελ. 53 – 55, γίνεται αναφορά στον προβληματισμό που είχε δημιουργηθεί τον 19^ο αιώνα σχετικά με την υποχρεωτική φύση της (δημόσιας) παιδείας, καθώς ήταν έντονα συνυφασμένη με την ιδιότητα του πολίτη ως εργαλείο διαμόρφωσης της ατομικότητας. Σύμφωνα με τη σελ. 53, το 1834 θεσμοθετήθηκε η «στοιχειώδη υποχρεωτική εκπαίδευση και για τα δύο φύλα» ενώ το 1864, η εκπαίδευση πέρασε στην προστασία του κράτους.

³³ Το ίδιο, σελ. 57 – 58.

Εφημερίδα των Κυριών, που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1887) καθώς και την σταδιακή ένταξη τους στο εργατικό σώμα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τον 19ο αιώνα (ξεκινώντας, περίπου από αυτήν την περίοδο) δημιουργούνται τα θεμέλια για τη θεσμική ισότητα, η οποία όμως θα κατοχυρωθεί πολύ αργότερα.

2.2. Η αναθεώρηση του 1911 και η «γυναικεία» απασχόληση στον δημόσιο τομέα

Η επόμενη συνταγματική κίνηση θα γίνει περίπου μισό αιώνα μετά (1911), με την αναθεώρηση του Συνταγματος του 1864. Μέσα σε αυτό το διάστημα, είχαν προηγηθεί αρκετά σημαντικά γεγονότα για την ελληνική ιστορία, όπως η Αρχή της Δεδηλωμένης (άτυπα, το 1875), η πτώχευση της χώρας (1893), ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος (1897) καθώς και το Κίνημα στο Γουδί (1909).³⁴ Η αναθεώρηση του 1911, αν και έγινε κάτω από αντισυνταγματικές συνθήκες³⁵, αποτελούσε σημαντική διεύρυνση και βελτίωση του Συντάγματος του 1864 και συνέχεια της προσπάθειας για τη σύσταση ενός πλήρους κράτους δικαίου. Ειδικά για τα ατομικά δικαιώματα, πραγματοποιήθηκαν 54 τροποποιήσεις που αφορούσαν

---

³⁴ Ειδικά, αυτό και η Αρχή της Δεδηλωμένης αποτελούν ενδείξεις συνέχισης της δημοκρατικής πορείας εμποδίζοντας το Στέμμα από έντονες παρεμβάσεις και εμπλοκές στη δημόσια σφαίρα. Βέβαια, το καινούργιο Σύνταγμα δεν ήρθε άμεσα αντιμέτωπο τον βασιλιά και τις αρμοδιότητες του.

³⁵ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 71. Δεν τηρήθηκε η διαδικασία της αναθεώρησης όπως υπαγορευόταν και έγινε με μία μόνο ψηφοφορία, επεκτεινόμενη και σε άρθρα που δεν είχαν προταθεί από τη Βουλή.

διάφορα θέματα όπως «την υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδη εκπαίδευση», προσωπική ασφάλεια, φορολογική ισότητα κ.α.³⁶

Ένα, ακόμη, σημείο που μας ενδιαφέρει στο Σύνταγμα του 1911 αφορά την απασχόληση των γυναικών στον δημόσιο τομέα και τη σχέση που προβλεπόταν μέσα από την αναθεώρηση. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 3³⁷ γίνεται λόγος για δυνατότητα απόκτησης μιας θέσης απασχόλησης στο δημόσιο από Έλληνες πολίτες. Η διατύπωση αυτή δεν είναι τυχαία καθώς αναφερόμαστε σε μια περίοδο όπου οι γυναίκες προσπαθούσαν ακόμη να δραστηριοποιηθούν στον δημόσιο χώρο, ακόμη και μέσω της εργασίας. Και ενώ το ζητούμενο της διάταξης είναι η ιθαγένεια (την οποία κατείχαν), παρουσιάζεται μια «σύγκρουση» με την έννοια του πολίτη, η οποία είναι κυρίως συνδεδεμένη με τα πολιτικά δικαιώματα.³⁸ Παρόλα αυτά, η αυστηρή διατύπωση στο ανδρικό φύλο αντιπροσωπεύει το γενικό κλίμα της εποχής και την εναντίωση σε τέτοιες κινήσεις. Η σταθερή πίστη σε μία ενιαία γυναικεία ταυτότητα, της οποίας στόχος, αλλά και υποχρέωση, είναι η ανατροφή και η φροντίδα της οικογένειας, αποτέλεσε τον κύριο λόγο δημιουργίας εμποδίων, τόσο στην επαγγελματική τους κατάρτιση όσο και στην αντίστοιχη ανέλιξη τους. Αυτές οι έμφυλες προκαταλήψεις οδήγησαν στη συσχέτιση των γυναικών

---

³⁶ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 165 – 167. Παράλληλα, Προέβλεπε και την αναστολή τους σε περίπτωση κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας.

³⁷ «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου, και συνεισφέρουσιν αδιακρίτως εις τα δημόσια βάρη αναλόγως των δυνάμεών των· **μόνον δε πολίται έλληνες είναι δεκτοί εις όλας τας δημοσίας λειτουργίας**, πλην των δι' ειδικών νόμων εισαγωμένων ειδικών εξαιρέσεων. **Πολίται είναι όσοι απέκτησαν ή αποκτήσωσι τα προσόντα του πολίτου κατά τους νόμους του Κράτους.** Εις πολίτας έλληνας τίτλοι ευγενείας ή διακρίσεως ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται.»

³⁸ Ωστόσο, εδώ αναφέρεται περισσότερο στην έννοια της υπηκοότητας, γι' αυτό και ήταν, τελικά, δυνατή η ανάμειξη των γυναικών με την δημόσια απασχόληση (υπάλληλοι, δασκάλες, φύλακες γυναικείων φυλακών). Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι δεν απορρίπτονταν συχνά εξαιτίας του φύλου τους. Πάνω σε αυτό το θέμα βλ. το βιβλίο της Έφης Αβδελά, Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού: καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα, 1908 – 1955.

με συγκεκριμένες θέσεις και αρμοδιότητες, καθιστώντας φανερή τη συνέχιση των σχέσεων εξουσίας από τον ιδιωτικό στον δημόσιο χώρο, ανεξάρτητα από τις συνταγματικές δηλώσεις περί ισότητας ενώπιον στον νόμο. Έτσι, οι εργαζόμενες γυναίκες του δημοσίου τομέα (οι οποίες έπρεπε *αυστηρά* να είναι άγαμες ή χήρες άνευ τέκνων) καταλάμβαναν, κατά κύριο λόγο, τη θέση της τηλεφωνήτριας και της δακτυλογράφου.³⁹ Η κατάσταση αυτή θα συνεχιστεί για αρκετά ακόμη χρόνια, με τις γυναίκες να έχουν τη θέση του πολιτικά «γυμνού» υποκειμένου το οποίο προσπαθεί να ανταπεξέλθει σε έναν χώρο που δεν έχει φτιαχτεί γι' αυτό (και, μάλιστα, το μάχεται). Η πενιχρή θεσμική κάλυψη καθώς και η αδήριτη «έμφυλη» πραγματικότητα που επικρατούσε εκείνη την περίοδο κάνουν φανερό το γεγονός ότι η εργασία των γυναικών (π.χ. στον δημόσιο τομέα) θεωρούταν περισσότερο ως μια παραχώρηση και παρέκκλιση από τα «φυσικά» τους καθήκοντα παρά ως ένα δικαίωμα, πάνω στο οποίο μπορούσαν να πράξουν.

Ίσως, βέβαια, το Σύνταγμα – αναθεώρηση του 1911 να μην είναι το καλύτερο κείμενο για να ψάξουμε σημαντικές προόδους στο ζήτημα των δικαιωμάτων κοινωνικά ευπαθών ομάδων. Το ίδιο αποτελούσε κυρίως ολοκλήρωση του κειμένου του 1864, χωρίς να υπάρχει κάποια σημαντική ποιοτική εξέλιξη, δίνοντας έμφαση στην έννοια του κράτους δικαίου ενώ συγχρόνως έθεσε τις απαραίτητες βάσεις (πλαίσιο) για τον νομοθετικό εκσυγχρονισμό της χώρας.⁴⁰

---

³⁹ Έφη Αβδελά, Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού: καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα, 1908 – 1955, σελ. 127 – 129. Μάλιστα, στη σελ. 129 γίνεται λόγος και για έναν νόμο (ν. 2494/1920) ο οποίος κάνει ρητή αναφορά σε «τηλεφωνήτριες, και γυναίκες δακτυλογράφους και γραφείς» συνδέοντας έτσι το γυναικείο φύλο με συγκεκριμένες θέσεις χαμηλής ιεράρχησης.

⁴⁰ Η τελευταία φράση είναι άποψη του Αλέξανδρου Σβώλου που βρίσκεται στο Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 171.

2.3. Τα Συντάγματα του 1925/1926 και 1927 (δικαιώματα «β' γενιάς»), τα εμπόδια των «γυναικείων» διεκδικήσεων και ο πρώτος νόμος περί αλλοδαπών

Μετά από δύο Βαλκανικούς Πολέμους (1912 και 1913), τον Α' Παγκόσμιο (1914 – 1918), τον διχασμό που είχε προκληθεί από αυτόν και την Μικρασιατική καταστροφή, επόμενος σημαντικός σταθμός στη συνταγματική ιστορία της Ελλάδας αποτελεί το Σύνταγμα του 1927. Πριν από αυτό, είχε καταργηθεί και ο θεσμός της βασιλείας (1924, από την Δ' εν Αθήναις Συντακτική Συνέλευση), εγκαινιάζοντας μία περίοδο αβασίλευτης δημοκρατίας. Παρόλα αυτά, το νέο δημοκρατικό καθεστώς δεν ήταν αρκετό για την επίλυση των πολιτικών/πολιτειακών προβλημάτων. Μάλιστα, η περίοδος του Μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από έντονη κοινωνικοπολιτική ένταση, ειδικά στα δικαιώματα των γυναικών (από τα θέματα που ερευνούμε).

Πιο συγκεκριμένα, το φεμινιστικό κίνημα, που είχε διαμορφωθεί στην Ελλάδα, θεώρησε την απομάκρυνση της βασιλείας (δηλαδή του μη δημοκρατικού στοιχείου) ως ένα θετικό βήμα στην πορεία της ισοπολιτείας καθώς, μέχρι τότε, οι γυναίκες είχαν πρόσβαση μόνο στην περιορισμένη απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα. Συγχρόνως, η συνεχής κατάκτηση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών σε άλλες χώρες της Ευρώπης, κατέστησε σχεδόν αυτονόητη, για τις/τους υπέρμαχους της κατοχύρωσης, την πραγματοποίησή της στην Ελλάδα. Έτσι, το 1922, έχουμε την αποστολή υπομνήματος από τον Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα των Γυναικών⁴¹ προς τη Βουλή σχετικά με τους λόγους⁴²

---

⁴¹ Ιδρύθηκε το 1920, με πρώτη πρόεδρο την Αύρα Θεοδωροπούλου, και αποτέλεσε το πρώτο «αποκλειστικά φεμινιστικό σωματείο» στην Ελλάδα, το οποίο αποσκοπούσε στην κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών και την εξάλειψη των έμφυλων στερεοτύπων.

που θα έπρεπε να υλοποιηθεί το όραμα της ισοπολιτείας και της ισονομίας. Ενδιαφέρον, εδώ, είναι το γεγονός ότι ενώ προσπαθούσαν να παρουσιάσουν την υπόσταση του πολίτη ως ανεξάρτητη (στον πυρήνα της) από το φύλο, παράλληλα παρέθεταν την κοινωνική προσφορά της μητρότητας (μερικές φορές και ως απάντηση στη στρατιωτική θητεία των ανδρών) ως έναν από τους λόγους που θα έπρεπε να αποκτήσουν δικαιώματα, δημιουργώντας μια παράδοξη σχέση μεταξύ του στερεοτυπικού ρόλου που τις περιόριζε και μιας ανεξάρτητης κοινωνικοπολιτικής ταυτότητας που θεωρούσαν ότι θα τις αποδέσμευε. Η ταυτότητα αυτή βασιζόταν στη δημόσια συμμετοχή, την εργασία και την εκπαίδευση (παράγοντες που λειτουργούσαν συχνά ως λόγοι του πολιτικού αποκλεισμού τους). Παρόλα αυτά, ήταν ξεκάθαρο ότι πολλές γυναίκες, μέσω του φεμινιστικού κινήματος, άρχισαν πιο δυναμικά να διεκδικούν τα δικαιώματα που είχαν στερηθεί «πεισματικά» για τόσους αιώνες.

Άλλη σημαντική κίνηση, σε πιο πρακτικό επίπεδο, ήταν η τροπολογία στο σχέδιο νόμου (1924) «Περί Δήμων και Κοινοτήτων νομοθεσία», η οποία θα έδινε στις γυναίκες το δικαίωμα ψήφου στις τοπικές/δημοτικές εκλογές.⁴³ Η τροπολογία, τελικά, αποσύρθηκε και παραβλέφθηκε (προχωρώντας στο θέμα της «εγγραφής των ομογενών

---

⁴² Από το “Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 136”: «*Η γυναίκα πρέπει να ψηφίζει: 1) Γιατί αφού έχει τις υποχρεώσεις του πολίτη, είναι δίκιο να έχει και τα δικαιώματα του, 2) Γιατί με την εργασία της εμπλουτίζει τη χώρα, 3) Γιατί προσφέρει τα παιδιά της στην Πατρίδα, 4) Για να πολεμήσει αποτελεσματικά την αγραμματοσύνη, 5) Για να διορθώσει τη νομοθεσία σε ό,τι την αδικεί, 6) Για να καλυτερέψει τις συνθήκες ζωής των παιδιών της, 7) Για να πολεμήσει τη σωματεμπορία, 8) Για να πληρώνεται η εργασία της όμοια με του αντρός, 9) Γιατί η ευθύνη που θα έχει με την ψήφο θα την ανυψώσει ηθικά, 10) Γιατί σ’ ένα αληθινά ελεύθερο πολίτευμα πρέπει το νομοθετικό σώμα ν’ αντιπροσωπεύει τη θέληση όλου του λαού, αντρών και γυναικών».*

⁴³ Προβλεπόταν μόνο το ενεργητικό πολιτικό δικαίωμα, δηλαδή το «εκλέγειν» και όχι το «εκλέγεσθαι».

ανδρών προσφύγων στους εκλογικούς καταλόγους») ⁴⁴, προκαλώντας μεγάλη ένταση και οργή στον φεμινιστικό χώρο της εποχής. Η συζήτηση, βέβαια, θα επαναληφθεί, το 1925, με την τροπολογία που υποβλήθηκε στη Βουλή (υπογεγραμμένη από 70 βουλευτές και άλλους πολιτικούς) σχετικά με την παροχή περιορισμένων εκλογικών δικαιωμάτων (σε δημοτικό επίπεδο). ⁴⁵ Η διαδικασία αυτή, όμως, θα διακοπεί, εκείνο το βράδυ, από την επιβολή της δικτατορίας του στρατηγού Πάγκαλου. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν η έγκριση μιας τροπολογίας («περί δήμων και κοινωτήτων»), η οποία προέβλεπε ότι δικαίωμα ψήφου (στις δημοτικές εκλογές) θα μπορούσε να δοθεί, από το 1927, στις γυναίκες άνω των 30 ετών που θα γνώριζαν γραφή και ανάγνωση, το οποίο όμως δημιούργησε μεγάλο αίσθημα απογοήτευσης καθώς θεωρήθηκε ως μία ακόμη καθυστέρηση για την πολυπόθητη κατοχύρωση. ⁴⁶

Γενικά, το συνταγματικό κείμενο του 1925/1926, που προέκυψε, είχε ως βάση το αναθεωρημένο Σύνταγμα του (1864/) 1911. Το Σύνταγμα του 1925 ήταν, ουσιαστικά, η «σφετεριστική» ολοκλήρωση (από τον Θεόδωρο Πάγκαλο) των συνταγματικών διεργασιών που είχαν ξεκινήσει από τη Δ΄ Εθνική Συνέλευση και τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, μετά την κατάργηση του μοναρχικού καθεστώτος. Κάποιες βασικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με το Σύνταγμα του 1864/1911 ήταν η εγκαθίδρυση της (προεδρευόμενης) κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, η ίδρυση δύο Βουλών (Βουλής και Γερουσίας), η αναγκαία εμπιστοσύνη της Κυβέρνησης από τη Βουλή (Αρχή της Δεδηλωμένης), ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων, η ίδρυση του ΣτΕ και η κατοχύρωση κάποιων κοινωνικών δικαιωμάτων που αφορούσαν «την

---

⁴⁴ Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 167.

⁴⁵ Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα, Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου / Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή, σελ. 30.

⁴⁶ Ίδιο βιβλίο, ίδια σελίδα.

παιδεία, την επιστήμη και την τέχνη, την εργασία, την προστασία του γάμου και της οικογένειας».⁴⁷ Παρόλα αυτά, ο αυταρχικός τρόπος που κυβέρνησε ο Πάγκαλος, οδήγησε στο πραξικόπημα του στρατηγού Κονδύλη (Αύγουστος 1926), ο οποίος χρησιμοποίησε το ήδη υπάρχον κείμενο ως Σύνταγμα του 1926 και ανακοίνωσε εκλογές. Η Βουλή που προέκυψε, προχώρησε στη ψήφιση του Συντάγματος του 1927, υπό την Οικουμενική Κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη.

Το Σύνταγμα του 1927 ενσωμάτωνε, σε μεγάλο μέρος, το «θνησιγενές» Σύνταγμα του 1925/1926 (με εξαίρεση δύο διατάξεις)⁴⁸ και ήταν σε ισχύ μέχρι το 1935. Εδώ μπήκαν σε ουσιαστική λειτουργία οι πρωτότυπες (και σημαντικές) μεταρρυθμίσεις⁴⁹ του προηγούμενου βραχύβιου Συντάγματος⁵⁰, καθώς και τα κοινωνικά δικαιώματα (δικαιώματα β' γενιάς, που άρχισαν να αναδεικνύονται, στην Ευρώπη, μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο)⁵¹, τα οποία το συνόδευαν. Επίσης, αρκετά σημαντική λεπτομέρεια ήταν ότι προέβλεπε αιρετό και όχι κληρονομικό αρχηγό του κράτους.

Σημαντική καινοτομία στο καινούργιο Σύνταγμα ήταν η ερμηνευτική δήλωση που προστέθηκε στο άρθρο 6⁵², σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας του πολίτη. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι,

---

⁴⁷ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 73. Η συνοπτική αναφορά τους οφείλεται στην μη ενασχόληση του κειμένου με τα ζητήματα που ερευνούμε.

⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 74: την καθιέρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος και την μονοετή θητεία του Πρωθυπουργού.

⁴⁹ Οι βασικές διατάξεις/αλλαγές του συντάγματος μπορούν να βρεθούν στο Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 264 – 266.

⁵⁰ Π.χ. η Αρχή της «Δεδηλωμένης», ο έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων, η ίδρυση του ΣτΕ, κ.α. (όπως αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο).

⁵¹ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 10. Ο χαρακτηρισμός «β' γενιάς» είναι του Δ. Τσάτσου (υποσημείωση 11). Επίσης, τονίζονται τα άρθρα 22 (προστασία της εργασίας από το κράτος και 24 (προστασία του γάμου και των πολυμελών οικογενειών από το κράτος).

⁵² <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn15.pdf> (κείμενο Συντάγματος)

ως πολίτης, ορίζεται οποιοδήποτε άτομο που έχει την ελληνική ιθαγένεια, ανεξάρτητα από το φύλο και την ηλικία. Παράλληλα, μέσα από την επόμενη φράση τονίζεται ότι «πολιτικά δικαιώματα εις τας γυναίκας δύνανται ν' απονεμηθώσι δια νόμου», κάνοντας σαφή τη δυνητικότητα μιας πραγματικότητας που έμοιαζε αδιανόητη, για ένα μεγάλο μέρος του προηγούμενου αιώνα, καθώς και τον κοινωνικοπολιτικό εκσυγχρονισμό του κράτους, σε αρμονία με άλλα αντίστοιχα ευρωπαϊκά.

Και ενώ, από την μία πλευρά, η σχετική δήλωση ήταν ένδειξη προόδου (καθιστώντας το Σύνταγμα του 1927 ως το πρώτο που αναγνώρισε τις γυναίκες ως πολίτες), από την άλλη, δημιουργούσε μία αρκετά παράξενη πολιτική κατάσταση. Αρχικά, το γεγονός ότι τα πολιτικά δικαιώματα του μισού –περίπου– πληθυσμού βασίζονταν στην ευχέρεια του άλλου μισού, δείχνει ότι το φύλο θα συνέχιζε, για αόριστο χρόνο, να είναι ένα πεδίο πάνω στο οποίο θα συνεχίζονταν οι σχέσεις εξάρτησης, διατηρώντας την ιδέα της γυναικείας χειραφέτησης ως ένα στόχο προς επίτευξη. Ακόμη, η ερμηνευτική δήλωση δημιούργησε ένα περιβάλλον ασάφειας και διαφορετικές απόψεις ως προς την προστασία και αναγνώριση των γυναικών ως ισόνομες, επιτρέποντας έτσι τη συνέχεια άδικης μεταχείρισης στον δημόσιο χώρο π.χ. χαμηλές θέσεις, να προτιμούνται οι άνδρες υπάλληλοι,⁵³ απόλυση γυναικών εξαιτίας έμφυλων στερεοτύπων, νομικά διατάγματα που αφορούν την κατάργηση «γυναικοκρατούμενων θέσεων» και τον περιορισμό της επαγγελματικής ανέλιξης.⁵⁴

Ανεξάρτητα, όμως, από τα προβλήματα που εξακολουθούσαν να υπάρχουν (και την ολιγόχρονη διάρκεια του, μέχρι το 1935), δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι το Σύνταγμα του 1927 αποτέλεσε ένα θετικό

---

⁵³ Έφη Αβδελά, Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού: καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα, 1908 – 1955, σελ. 130 – 134.

⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 135 – 148.

βήμα για την ισονομία και ισοπολιτεία των πολιτών και για τον εκσυγχρονισμό του σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Μέσα στα χρόνια του Μεσοπολέμου, παρατηρούνται για πρώτη φορά και επίσημες νομικές κινήσεις για θέματα που αφορούν τους αλλοδαπούς. Ενδεχόμενος λόγος που παρουσιάζεται εκείνη την περίοδο μία τέτοια θέσπιση, θα μπορούσε να θεωρηθεί η Μικρασιατική Καταστροφή και το ευρύ κύμα ανθρώπων που υποδέχτηκε η ελληνική επικράτεια. Μέχρι τότε, η θεσμική τους κάλυψη περιοριζόταν σε μια απλή συνταγματική αναφορά, σε όλα τα κείμενα που είχαν προηγηθεί. Αυτό άλλαξε, αρχικά, με τον ν. 4310/1929⁵⁵, ο οποίος εγκαινίασε στο ελληνικό κράτος ένα ολόκληρο σύστημα αναγνώρισης και διαχείρισης των αλλοδαπών. Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος αυτός όριζε τις διαδικασίες εσόδου – εξόδου από τη χώρα, εγκατάστασης, ελέγχου, εργασίας και απέλασης. Και παρά την εκτενή περιγραφή των τρόπων και ορίων δράσης των αλλοδαπών (που βρίσκονται νόμιμα στη χώρα), αισθητή ήταν η απουσία κάποιου άρθρου το οποίο να αναφέρεται στην προστασία τους μέσα στα ελληνικά σύνορα. Γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε⁵⁶ ότι το πνεύμα του συγκεκριμένου νόμου παρουσιάζεται περισσότερο ως μια προσπάθεια ελέγχου του «ξένου» και προστασίας από αυτόν, παρά ως μια κίνηση διευθέτησης των ζητημάτων των αλλοδαπών και της προστασίας τους. Οι πρώτες κινήσεις διεθνούς και καθολικής προστασίας των αλλοδαπών και των προσφύγων (όπως και πολλών άλλων ευπαθών ομάδων) θα έρθουν αρκετά χρόνια αργότερα, μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

---

⁵⁵ Τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε αργότερα από τους ν. 5404/1932 και 719/1948, σύμφωνα με «Παρούλα Νάσκου – Περράκη, Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη: Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 περί του καθεστώτος των προσφύγων, σελ. 176».

⁵⁶ Δεδομένης και της έλλειψης βιβλιογραφίας πάνω στο συγκεκριμένο νόμο.

2.4. Η μερική απόκτηση ψήφου, οι δικτατορίες και ο Άξονας

Το 1930 είναι μια χρονολογία – τομή στην πολιτική ιστορία των γυναικών και των δικαιωμάτων τους. Πιο συγκεκριμένα, στις 5 Φεβρουαρίου εκείνου του έτους, παρέχεται στις γυναίκες, με προεδρικό διάταγμα («Περί παροχής εις τας γυναίκας δικαιώματος ψήφου»), το δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, κάνοντας πραγματικότητα την αόριστη δυνητικότητα που υπήρχε από το 1925. Όπως ήδη είχε οριστεί, δικαίωμα ψήφου δινόταν στις εγγράμματες γυναίκες που είχαν συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας τους.

Βέβαια, παρά τη σαφή πρόοδο που σημειώνεται με μια τέτοια διάταξη, υπήρξε έντονη κριτική (από τον φεμινιστικό χώρο), π.χ. τονίζοντας ότι ως ένα βαθμό θα μπορούσε να θεωρηθεί και αντίθετη στα συμφέροντα των γυναικών καθώς η απόκτηση του δικαιώματος της ψήφου (*εκλέγειν*) ήταν περιορισμένη τόσο στο επίπεδο των εκλογών (δημοτικές/κοινοτικές) όσο και στην ταυτότητα των ατόμων που το καρπώνονταν (εγγράμματες αστές)⁵⁷, καθιστώντας την κατοχύρωση περισσότερο ως ένα τέχνασμα για την οριστική επίλυση του ζητήματος της γυναικείας ψήφου, παρά ως μια προσπάθεια επίτευξης της ισοπολιτείας.

Παρόλα αυτά, στις 14 Δεκεμβρίου του 1930, 240 γυναίκες στη Θεσσαλονίκη θα ασκήσουν για πρώτη φορά τα εκλογικά τους δικαιώματα σε τοπικό επίπεδο.⁵⁸ Ο χαμηλός αριθμός που προσήλθε στην κάλπη⁵⁹ οφειλόταν σε αρκετά εμπόδια που συνάντησαν οι γυναίκες που

---

⁵⁷ Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 189 – 191.

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 202.

⁵⁹ Δεν ήταν η μόνη περίπτωση που υπήρχε χαμηλό ποσοστό γυναικών εκλογέων. Στο «Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα, Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου / Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή, σελ. 31 – 32» αναφέρεται ότι ο αριθμός των

μπορούσαν να ψηφίσουν τα οποία αφορούσαν την ενημέρωση των γυναικών και των αρχών σχετικά με το καινοφανές δικαίωμα, την έλλειψη ενθάρρυνσης τους για άσκηση του, δυσκολίες με τα έγγραφα του γηγενούς πληθυσμού (αλλά και για τις γυναίκες πρόσφυγες), τη χρονοβόρα γραφειοκρατία και την άρνηση μερικών (ανδρών) υπαλλήλων να ασκήσουν τα καθήκοντα τους σε συνδυασμό, επίσης, με τον ήδη περιορισμένο αριθμό γυναικών που μπορούσαν να είναι πλέον φορείς του δικαιώματος, οι οποίες πολλές φορές αμφισβητούσαν τη χρησιμότητα μιας τέτοιας κίνησης.⁶⁰ Αυτό, όμως, δεν εμπόδισε τη συνέχεια των διεκδικήσεων του γενικότερου φεμινιστικού χώρου για ολοκληρωμένα πολιτικά δικαιώματα. Το 1933, η Επιτροπή Γυναικών Εκλογέων⁶¹ (συγκροτημένη από τον Σύνδεσμο για τα Δικαιώτα της Γυναίκας και το Εθνικόν Συμβούλιο) κατέθεσε στην κυβέρνηση Τσαλδάρη διάβημα για παροχή στις γυναίκες του δικαιώματος του εκλέγεσθαι, το οποίο όμως τελικά απορρίφθηκε, όπως και το 1934 όπου είχε προστεθεί και η πρόταση για μείωση της εκλογικής ηλικίας στα 25 χρόνια ενώ συγχρόνως δεν αναγνωρίζονταν οι βουλευτικές υποψηφιότητες.⁶²

Η επόμενη χρονιά (1935) θα αποδειχθεί ιδιαίτερα δύσκολη για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών, εγκαινιάζοντας μία περίοδο συνεχών εμποδίων και αμφισβητήσεων, αλλά και για την Ελλάδα γενικότερα. Με το πραξικόπημα του Γεώργιου Κονδύλη (10.10.1935), παύθηκε το σύνταγμα του 1927 (φέροντας ξανά σε ισχύ το Σύνταγμα του 1911) και,

---

γυναικών στις εκλογές της Σάμου, τον Μάρτιο του 1931, έφτανε τις 400 ενώ η Δήμητρα Σαμίου αναφέρει, στο βιβλίο της (σελ. 203), ότι στις εκλογές του Πειραιά (27.3.1932) είχαν ψηφίσει 3000, παρά το γεγονός ότι νόμιμα εγγεγραμμένες ήταν μόνο 205, κάνοντας έτσι φανερή την πρόθεση για εκμετάλλευση της γυναικείας ψήφου από τους άνδρες εκλογείς ή πολιτικούς.

⁶⁰ Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 194 – 195.

⁶¹ Διαλύθηκε, το 1934, λίγο μετά την πρώτη συμμετοχή των γυναικών στις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης.

⁶² Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα, Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου / Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή, σελ. 32.

με ένα νόθο δημοψήφισμα, καταργήθηκε το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας, επαναφέροντας τον θεσμό της βασιλευομένης δημοκρατίας. Ακόμη, η εναντίωση της νέας «κυβέρνησης» στα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών έγινε αμέσως φανερή. Παρόλο που ο Κονδύλης δεν επιχείρησε να καταργήσει το πρόσφατο δικαίωμα του «εκλέγειν», εισήγαγε μια σειρά από νομικές μεταρρυθμίσεις⁶³, κάνοντας «επιθέσεις» στη δυνατότητα των γυναικών να εργαστούν στον δημόσιο τομέα, καθώς και στα αντίστοιχα δικαιώματά τους, οι οποίες (επιθέσεις) μάλιστα διατηρήθηκαν και στην επόμενη κυβέρνηση, του Κωνσταντίνου Δεμερτζή.⁶⁴

Η κατάσταση των δικαιωμάτων θα επιδεινωθεί στις 4 Αυγούστου 1936, όταν εγκαθιδρύθηκε η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά (1936 – 1941). Έχοντας ως επίκεντρο την ιδέα ενός «ολοκληρωτικού κράτους» και ως πρόσχημα την «κομμουνιστική απειλή», έγινε κατάλυση των ελευθεριών και αναστολή των ατομικών δικαιωμάτων, θέτοντας σε λειτουργία τον στρατιωτικό νόμο.⁶⁵

---

⁶³ Έφη Αβδελά, Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού: καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα, 1908 – 1955, σελ. 141 – 143.

⁶⁴ Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 219 καθώς και σελ. 222 όπου αναφέρονται τα αποτελέσματα των μέτρων αυτών.

⁶⁵ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 306 – 308, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα άρθρα του Συντάγματος του 1911 που έγινε η αναστολή: «5 (προσωπική ασφάλεια), 6 (ειδική προστασία των πολιτικών εγκληματιών), 10 (δικαίωμα του συνέρχεσθαι), 11 (δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι), 12 (άσυλο της κατοικίας), 14 (ελευθερία της έκφρασης), 20 (απόρρητο των επιστολών) και 95 (υπαγωγή των πολιτικών εγκλημάτων στα ορκωτά δικαστήρια). Ταυτόχρονα, απαγορεύθηκε η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων και επιβλήθηκε αυστηρότατη λογοκρισία στον τύπο, τα αδικήματα του οποίου υπήχθησαν στην αρμοδιότητα των στρατοδικείων» (σελ. 307 – 308). Πρέπει, ακόμη, να σημειωθεί ότι υπήρχαν και «στρατόπεδα συγκέντρωσης»

Έτσι, η δυσμενής μεταχείριση των «γυναικείων» ζητημάτων κορυφώθηκε, σε εκείνο το χρονικό διάστημα⁶⁶. Τη συγκεκριμένη περίοδο, καταδιώχθηκαν και έκλεισαν αρκετές φεμινιστικές ομάδες/οργανώσεις, περιορίζοντας αισθητά την αντίστοιχη δραστηριότητα τους. Σύμφωνα με τη Δήμητρα Σαμίου⁶⁷, ο φεμινισμός (όπως και ο κομμουνισμός) αποτελούσε «επίσημο εχθρό» του καθεστώτος, αφού οι απόψεις του ήθελαν τις γυναίκες αποκλεισμένες στον ιδιωτικό χώρο, ως αναπόσπαστο στοιχείο της πατριαρχικής οικογένειας, και απομακρυσμένες από την «κοινωνικά» και «οικογενειακά» επικίνδυνη δημόσια δραστηριότητα. Αυτή η θεσμική «παρένθεση» των πολιτικών δικαιωμάτων θα συμβαδίσει με τον εκτυλισσόμενο Παγκόσμιο Πόλεμο, βάζοντας σε αναμονή το όραμα της κατοχύρωσης.

Η Ελλάδα πήρε επίσημα μέρος στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το 1940 ενώ βρέθηκε υπό τον γερμανικό ζυγό, ένα χρόνο μετά (1941). Μέσα στα χρόνια του πολέμου και της γερμανικής υποδούλωσης, άνδρες και γυναίκες αγωνίστηκαν ενάντια στον κατακτητή, καθώς δέχονταν από κοινού τις κακουχίες και τα δεινά ενός πολέμου του οποίου το ένα ιδεολογικό μέτωπο βασιζόταν στον βασανισμό και την εξόντωση των «άλλων» που δεν συμμορφώνονταν με τα ιδεώδη του. Μάλιστα, η «γυναικεία» συμμετοχή θα θεωρηθεί και διπλή προδοσία για τα μέλη του Άξονα καθώς τον απειλούσαν τόσο πολιτικά, όσο και έμφυλα (η κατώτερη θέση των γυναικών δεν ήταν μόνο δεδομένη και υποχρεωτική αλλά και αυστηρά συνδεδεμένη με την μητρότητα και άρα την ιδιωτική

---

⁶⁶ Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 222 – 224.

⁶⁷ Στο ίδιο, σελ. 223

ζωή).⁶⁸ Στο εσωτερικό επίπεδο, όμως, το αγωνιστικό και αντιστασιακό πνεύμα των γυναικών⁶⁹ θα κάνει εμφανή την πολιτική ικανότητα τους και τη σημαντικότητα τους μέσα στον αγώνα, βλέποντας αριστερές, κομμουνιστικές ή/και τοπικές ομάδες της εποχής όχι μόνο να στηρίζουν το δικαίωμα ψήφου τους αλλά και να τις αντιμετωπίζει ισάξια με τους άνδρες.⁷⁰

Έτσι, το 1945, η συλλογική δράση και οι διεθνείς αγώνες κατάφεραν να θέσουν ένα τέλος στον πιο αιματηρό και βίαιο πόλεμο που είχε λάβει ποτέ χώρα. Μέσα σε αυτό το διάστημα, είχαν συμβεί αμέτρητες θυριωδίες, έχοντας συχνά ως στόχο άτομα που χαρακτηρίζονταν από την «ετερότητα» τους, η οποία γινόταν και ο λόγος να χάσουν άδικα τη ζωή τους.⁷¹ Άσχετα με τις διάφορες πολιτικές εντάσεις που ακολούθησαν τόσο σε εθνικό επίπεδο (Εμφύλιος Πόλεμος) όσο και σε διεθνές (Ψυχρός Πόλεμος), το τεράστιο πλήγμα της ανθρώπινης τραγωδίας αποτέλεσε για τη Γηραιά Ήπειρο, αλλά και γενικά για τον δυτικό κόσμο, μία βάση πάνω στην οποία θα χτιζόταν το σύγχρονο δημοκρατικό ιδεώδες, με επίκεντρο τον άνθρωπο.

---

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 226.

⁶⁹ Υπήρξε μεγάλη η προσφορά τους τόσο στην «υλική» υποστήριξη/φροντίδα των πολεμιστών όσο και στις πολιτικές κινητοποιήσεις, συνδυάζοντας με παράδοξο τρόπο τον ιστορικά περιοριστικό έμφυλο ρόλο τους με πράξεις από τις οποίες για πολλά χρόνια αποκλείονταν εξαιτίας του φύλου τους.

⁷⁰ Παραδείγματα αυτών ήταν το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), το ΚΚΕ και η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΕΠΕΕΑ), όπου στο τελευταίο έχουμε και μια ιδιαίζουσα πραγματοποίηση των εκλογικών δικαιωμάτων (εκλέγειν και εκλέγεσθαι) των γυναικών, για το σχηματισμού του Εθνικού Συμβουλίου. Αναλυτικότερα στο βιβλίο της Δήμητρας Σαμίου, σελ. 227 – 237.

⁷¹ Εμπίπτουν εδώ όλες οι κατηγορίες κοινωνικών ομάδων που μελετάμε, σ' αυτήν την εργασία.

Κεφάλαιο 3: Το τέλος του πολέμου, οι διεθνείς κινήσεις, ο εμφύλιος και η κατάλυση της δημοκρατίας (1945 – 1967)

Μετά από δύο παγκόσμιους πολέμους και τις καταστρεπτικές συνέπειες τους, το νέο κεφάλαιο που άνοιγε στην Ευρώπη υποσχόταν την τήρηση αξιών όπως ενότητα, προστασία και αλληλεγγύη. Οι κινήσεις για την δημιουργία μιας τέτοιας πραγματικότητας ξεκίνησαν από τα πρώτα κιόλας χρόνια της καινούργιας αυτής περιόδου, δηλώνοντας την άμεση ανάγκη για αναγνώριση των φρικτών εγκλημάτων που είχαν προηγηθεί και για συλλογική δράση με στόχο μια ειρηνική και δημοκρατική πλέον πορεία που θα σέβεται την ανθρώπινη ζωή και ύπαρξη. Έτσι, σ' αυτήν την ενότητα, θα δούμε τις κυριότερες συνθήκες και συμφωνίες που υπογράφηκαν διεθνώς, εστιάζοντας κυρίως στα ατομικά δικαιώματα και τις ομάδες που ψάχνουμε, καθώς και στα βασικότερα συνταγματικά/θεσμικά γεγονότα της Ελλάδας εκείνης της περιόδου.

3.1. Ο Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών (1945)

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε) είναι ένας διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, από τις νικήτριες χώρες, και έχει ως στόχο την ισότητα, την πρόοδο και τη συνεργασία σε θέματα που αφορούσαν την πολιτική, την οικονομία, την ασφάλεια και το Διεθνές Δικαίο.⁷² Ο περίφημος καταστατικός χάρτης του υπογράφηκε το 1945 στον Άγιο Φραγκίσκο και αποτελεί τομή στην ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Από τον πρόλογο φαίνεται το ξεκάθαρο κλίμα της μεταπολεμικής περιόδου το οποίο, αφήνοντας πίσω

---

⁷² Πρόδρομος αυτού θεωρείται η Κοινωνία των Εθνών (1919 – 1946), η οποία είχε συσταθεί μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

όλα τα προβλήματα και τις θυριωδίες, επιδιώκει την ειρήνη, την εξέλιξη και την ενότητα.

“ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΛΑΟΙ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΟΙ

Να σώσουμε τις ερχόμενες γενεές από τη μάστιγα του πολέμου, που δύο φορές στα χρόνια μας έφερε στην ανθρωπότητα ανείπωτη θλίψη,

Να διακηρύξουμε και πάλι την πίστη μας στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, στην αξιοπρέπεια και στην αξία του ανθρώπου, στα ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών και μεγάλων και μικρών εθνών,

Να δημιουργήσουμε προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες μπορεί να υπάρξει δικαιοσύνη και σεβασμός προς τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τις συνθήκες και από άλλες πηγές διεθνούς δικαίου,

Να συμβάλουμε στην κοινωνική πρόοδο και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου μέσα σε μεγαλύτερη ελευθερία,

ΚΑΙ ΓΙ ΑΥΤΟΥΣ ΤΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ

Να δείχνουμε ανεκτικότητα και να ζούμε ειρηνικά ο ένας με τον άλλο σαν καλοί γείτονες,

Να ενώνουμε τις δυνάμεις μας για να διατηρούμε τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, και να εξασφαλίζουμε, με την παραδοχή αρχών και την καθιέρωση μεθόδων, ότι δε θα χρησιμοποιείται ένοπλη βία παρά μόνο για το κοινό συμφέρον,

Να χρησιμοποιούμε τους διεθνείς οργανισμούς για να συμβάλλουμε στην οικονομική και κοινωνική πρόοδο όλων των λαών,

ΑΠΟΦΑΣΙΣΑΜΕ ΝΑ ΕΝΩΣΟΥΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΜΑΣ, ΓΙΑ ΝΑ ΕΠΙΤΥΧΟΥΜΕ ΑΥΤΟΥΣ ΤΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ.

Έτσι, οι Κυβερνήσεις μας, μέσον αντιπροσώπων τους, που συγκεντρώθηκαν στην πόλη του Αγίου Φραγκίσκου και ήταν εφοδιασμένοι με πληρεξούσια τα οποία αναγνωρίστηκαν ως έγκυρα και νομότυπα,

αποδέχτηκαν αυτόν τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και μί αυτόν ίδρυσαν ένα Διεθνή Οργανισμό, που θα ονομάζεται Ηνωμένα Έθνη.”⁷³

Τα άρθρα, με τη σειρά τους, αποτύπωναν λεπτομερώς τους σκοπούς, τις αρχές, τα όργανα⁷⁴ και τις διαδικασίες μέσα από τα οποία θα ενσαρκώνονταν τα ιδεώδη αυτής της νέας διεθνούς κίνησης. Από τα 111 άρθρα, ξεχωρίζουμε 4⁷⁵ που αναφέρονται με σαφήνεια στην αποφυγή των διακρίσεων με βάση διάφορα χαρακτηριστικά. Βέβαια, παρόλο που γίνεται αντιληπτό ότι το πνεύμα πάνω στο οποίο στηρίζεται ο χάρτης είναι γενικά η εξάλειψη των διακρίσεων, θα πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι οι μόνες ταυτότητες που αναφέρονται στα άρθρα είναι η φυλή, το φύλο, η γλώσσα και η θρησκεία. Μία τέτοια εστίαση δεν είναι τυχαία καθώς και τα τέσσερα χαρακτηριστικά αφορούν σε μεγάλο βαθμό την έννοια του πολίτη και άρα τον κύριο φορέα δικαιωμάτων.⁷⁶ Έτσι, δεν υπήρχε καμία αναφορά σχετικά με σεξουαλικότητα, ταυτότητα φύλου και αναπηρία. Αν σκεφτεί κανείς ότι η διεκδίκηση δικαιωμάτων και νομικής προστασίας και για τις τρεις ταυτότητες ξεκίνησε την δεκαετία του 1960, ίσως να μην προκαλεί εντύπωση η απουσία οποιαδήποτε αναφοράς αφού θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι ήταν θεσμικά αόρατες. Όμως, κάτι τέτοιο δε «συμβάδιζε» εντελώς με την κατάσταση των ομοφυλόφιλων, για τους οποίους υπήρχαν παγκοσμίως διατάξεις που τους έντασσαν εκτός νόμου και τους καταδίωκαν. Η πιο γνωστή περίπτωση ήταν η «Παράγραφος 175» που αποτελούσε νόμο στο γερμανικό ποινικό δίκαιο

---

⁷³http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=10 (κείμενο)

⁷⁴ Μάλιστα, ένα από αυτά (το Διεθνές Δικαστήριο) είχε και το δικό του καταστατικό που συνόδευε τον χάρτη (κείμενο: http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26252&Itemid=10)

⁷⁵ Πρόκειται για τα άρθρα 1§3, 13 (β), 55 (γ) και 76 (γ).

⁷⁶ Όπως έχει αναφερθεί και πιο πριν (βλ. εισαγωγή).

(απο το 1871 μέχρι το 1994) πάνω στον οποίο είχε βασιστεί και ο Χίτλερ με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Συνδυάζοντας αυτό το γεγονός με την καταγραφή της ομοφυλοφιλίας ως ψυχική/νοητική ασθένεια στο Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο Ψυχικών Διαταραχών⁷⁷, το 1952⁷⁸, και τη συνέχεια των καταδιώξεων και των φυλακίσεων ομοφυλόφιλων ατόμων ακόμη και μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της απελευθέρωσης τους από τα στρατόπεδα⁷⁹, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς σ' αυτό το θέμα μάλλον δεν ήταν τυχαία ενώ υπάρχει αμφιβολία σχετικά με ενδεχόμενη πρόθεση για κάλυψη αυτής της ταυτότητας.

Παρόλα αυτά, κανείς δε θα μπορούσε να αμφισβητήσει τη σημασία του ΟΗΕ, όλα αυτά τα χρόνια, και των κινήσεων που έχει κάνει για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και των φορέων τους, ενώ αισθητή είναι και η συνεχής προσπάθεια του για την κάλυψη ακόμη και των θεμάτων που στην αρχή αγνοούσε.

---

⁷⁷ Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (γνωστό και ως DSM).

⁷⁸ Η ομοφυλοφιλία αφερέθηκε από τον κατάλογο το 1973, αν και συνέχισαν για αρκετό καιρό να υπάρχουν κατηγορίες που συνδέονταν με αυτή. Αντίστοιχη εισαγωγή είχε γίνει και το 1980 (στην τρίτη έκδοση / DSM-III) και για τα τρανς άτομα υπό την κατηγορία «Gender Identity Disorder» (Διαταραχή Έμφυλης Ταυτότητας) το οποίο άλλαξε, το 2013 (DSM-5), σε «Gender Dysphoria» (Έμφυλη Δυσφορία), σε μια προσπάθεια αποπαθολογικοποίησης των τρανς ανθρώπων, τονίζοντας απλώς τη δυσφορία (η οποία δεν συνοδεύει απαραίτητα την ταυτότητα) και όχι την ίδια την ταυτότητα.

⁷⁹ Ken Setterington, Branded by the Pink Triangle, σελ. 91 – 95.

3.2. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948)

Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ψήφισε την «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»⁸⁰ στις 10 Δεκεμβρίου 1948. Το κείμενο ήταν ένα επιπλέον αποτέλεσμα του πολέμου που είχε προηγηθεί και του μεταπολεμικού κλίματος ειρήνης και σεβασμού για την ανθρώπινη ύπαρξη που είχε ακολουθήσει, αποτελώντας ουσιαστική συμπλήρωση του κατασταστικού χάρτη του ΟΗΕ.

Ξεκινώντας από το προοίμιο της Διακήρυξης, γίνεται λόγος για αναγνώριση της αξιοπρέπειας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ως «θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης»), αποφυγή μελλοντικών τραγωδιών και «πράξεων βαρβαρότητας», δημιουργία ενός κόσμου που θα χαρακτηρίζεται από τα ύψιστα δημοκρατικά ιδεώδη, χωρίς «τρόμο και αθλιότητα», προστασία των (ανθρωπίνων) δικαιωμάτων από ένα διεθνές δίκαιο και σεβασμό τους, ενώ παράλληλα αναφέρεται ο καταστατικός χάρτης των Ηνωμένων Εθνών και η (συμβολική) σημασία του.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το στοιχείο του «φυσικού δικαίου» είναι αρκετά έντονο στο προοίμιο του κειμένου, το οποίο συνοδεύεται μάλιστα από την εκδήλωση της θέλησης για μελλοντική θέσπιση «καθεστώτος δικαίου» και «εσωτερικών και διεθνών» μέσων για την προστασία των («έμφυτων») δικαιωμάτων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, μία τέτοια «υπερνομοθετική» αναφορά πηγάζει ίσως από τις θυριωδίες που είχαν σημειωθεί τα προηγούμενα χρόνια και την «δεδομένη» αναλωσιμότητα της ανθρώπινης ζωής, και λειτουργεί ως

---

⁸⁰http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=33 (κείμενο)

ηθικό αντίβαρο και υπενθύμιση της κατεύθυνσης που ακολουθούν πλέον τα κράτη. Έτσι, όλο το κείμενο (προοίμιο και άρθρα) βασίζεται στην ιδέα των φυσικών δικαιωμάτων και ελευθεριών που είναι συνυφασμένα με την ανθρώπινη ιδιότητα.

Συγχρόνως, στα τριάντα άρθρα που ακολουθούν σκιαγραφείται η νέα έννοια του ατόμου του οποίου κύρια γνωρίσματα είναι η ελευθερία, η πολιτική, κοινωνική, οικονομική και νομική ισότητα και η προστασία από κάθε είδους διάκριση. Εστιάζοντας στο τελευταίο κομμάτι, παρατηρούμε μια «εκφραστική» διεύρυνση των περιπτώσεων διάκρισης σε σχέση με τον καταστατικό χάρτη του ΟΗΕ. Πιο συγκεκριμένα, το δεύτερο άρθρο της Διακήρυξης αναφέρει *«κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες που προκηρύσσει η παρούσα Διακήρυξη, χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τις θρησκείες, τις πολιτικές ή οποιεσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση»*. Ο εμπλουτισμός που γίνεται εδώ, παρόλο που δε διορθώνει ριζικά το ύφος και τις ελλείψεις του χάρτη, βοηθάει στην (έστω άτυπη) συμπερίληψη κι άλλων ομάδων, φανερώνοντας τον πυρήνα της διεθνούς πολιτικής της περιόδου που ήταν η αμετάβλητη αξία της ανθρώπινης ζωής και υπάρξης, πέρα από κάθε στοιχείο ετερότητας.

Επίσης, θα πρέπει να προστεθεί και η σημασία, για την παρούσα εργασία, των άρθρων **12** (προστασία ιδιωτικής ζωής, τιμής και υπόληψης), **13** (ελευθερη κυκλοφορία και επιλογή τόπου διαμονής), **14** (παροχή ασύλου), **15** (δικαίωμα ιθαγένειας), **20** (καθολικό δικαίωμα συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι), **22** (εξασφάλιση δικαιωμάτων για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας), **23** (δικαίωμα ίσης αμοιβής ανεξαιρέτως), **25** (δικαίωμα ασφάλισης σε διάφορες περιπτώσεις, συμπεραλαμβανομένης της αναπηρίας). Παράλληλα, προκαλεί

προβληματισμούς το άρθρο 29 που αναφέρει ότι οι μόνοι περιορισμοί στους οποίους υπόκεινται τα άτομα είναι οι νόμοι (του εκάστοτε κράτους) καθώς, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ομοφυλοφιλία ήταν ποινικά διώξιμη για το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα και άρα υπάρχει αμφιβολία κατά πόσο ήταν προστατευόμενα τα αντίστοιχα υποκείμενα, αν λάβουμε κιόλας υπόψιν την μη ρητή αναφορά της συγκεκριμένης ταυτότητας.

Παρόλα αυτά, η Οικουμενική Διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα υπήρξε θεμέλιος λίθος για την διεθνή ηθική και νομική κατεύθυνση ενώ σωστά παρομοιώθηκε (από την Eleanor Roosevelt) με μια Magna Carta. Αποτέλεσε, επίσης, πρόδρομος για πολλές άλλες συμβάσεις και συμφωνίες που ακολούθησαν, εξειδικεύοντας το πνεύμα και τις διατάξεις της.

3.3. Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) (1950) και Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1961)

3.3.1. ΕΣΔΑ

Ένας από τους σημαντικότερους πυλώνες στο ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου⁸¹, η οποία συντάχθηκε το 1950⁸² από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Οι καινοτομίες της Σύμβασης αποτέλεσαν ένα δυνατό «όπλα» για την εξέταση και αντιμετώπιση των αδικιών και των διακρίσεων ενώ συγχρόνως έθεσε μία απαραίτητη και γερή βάση για την

---

⁸¹ http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ELL.pdf (κείμενο)

⁸² Τέθηκε σε ισχύ το 1953. Επίσης, στην Ελλάδα κυρώθηκε ξανά το 1974 (Ν.Δ. 53/1974), μετά την πτώση της Χούντας η οποία ήταν και η αιτία να αποχωρήσει η Ελλάδα από το Συμβούλιο της Ευρώπης και την ισχύ της Σύμβασης, και πλέον έχει αυξημένη τυπική ισχύ μέσα από το άρθρο 28§1 του Συντάγματος.

οικοδόμηση ενός νομολογικού σώματος⁸³ το οποίο καλύπτει όλες τις πτυχές της προσωπικής/ατομικής ζωής και τις ελευθερίες που τη συνοδεύουν.

Ξεκινώντας με τις πρωτοτυπίες της Σύμβασης, μέσα στο κείμενο προβλεπόταν αρχικά η σύσταση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) (άρθρο 19), με έδρα το Στρασβούργο.⁸⁴ Από τα άρθρα 20 – 51, περιγράφονται οι τρόποι εδραίωσης και λειτουργίας του Δικαστηρίου και του χειρισμού των υποθέσεων. Συνοπτικά, αναφέρουμε ότι γίνεται λόγος για ίσο αριθμό δικαστών με αυτόν των Κρατών – Μελών (άρθρο 20), οι οποίοι θα πρέπει να χαίρουν υψηλής εκτίμησης (άρθρο 21), θα εκλέγονται από την Κοινοβουλευτική Συνέλευση (άρθρο 22) για 9ετή θητεία (μη ανανεώσιμη), εκτός αν φτάσουν το 70^ο έτος, οπότε λήγει αυτόματα (άρθρο 23).

Η δεύτερη, και εξίσου σημαντική πρωτοτυπία, ήταν αυτή που όριζε τη δυνατότητα προσφυγών τόσο ανάμεσα στα Κράτη (που έχουν υπογράψει τη Σύμβαση), όσο από ιδιώτες προς κάποιο Κράτος. Στην πρώτη κατηγορία προσφυγών (άρθρο 33: «Διακρατικές υποθέσεις»), τονίζεται ότι *«κάθε Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος μπορεί να κάνει προσφύγει στο Δικαστήριο για κάθε παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της, που θεωρεί ότι μπορεί να καταλογισθεί σε ένα άλλο Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος»*. Η προσφυγή αυτή μπορεί να γίνει επίσης και για παραβιάσεις που αφορούν μη-υποκόους κάποιου Κράτους – Μέλους, καθώς και για θέματα που αφορούν την εθνική νομοθεσία ή διοικητική πρακτική (με το

---

⁸³ Έχει γίνει, μάλιστα, ένας μεγάλος εμπλουτισμός της Σύμβασης μέσω των 14 Πρωτοκόλλων που έχουν θεσπιστεί.

⁸⁴ Προβλεπόταν επίσης και η σύσταση μιας Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, η οποία όμως καταργήθηκε με το 11^ο Πρωτόκολλο.

προσφεύγον Κράτος να μη χρειάζεται καν να αναφέρει συγκεκριμένα θύματα και βλάβες από τις υπο εξέταση παραβιάσεις).⁸⁵

Από την άλλη, το άρθρο 34 («ατομικές προσφυγές») αναφέρει ότι *«το Δικαστήριο μπορεί να επιληφθεί της εξέτασης προσφυγής που υποβάλλεται από κάθε φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητικό οργανισμό ή ομάδα ατόμων, που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα παραβίασης, από ένα από τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση ή στα Πρωτόκολλά της. Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να μην παρεμποδίζουν με κανένα μέτρο την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος αυτού»*. Η συγκεκριμένη διάταξη αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς και αποτελεσματικούς τρόπους προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, καθώς δίνεται η θεσμική δυνατότητα στους ιδιώτες να εκκινούν και αυτοί τους μηχανισμούς υπεράσπισης και διασφάλισης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών τους απέναντι σε κάποιο Κράτος.⁸⁶

Περνώντας σε επιμέρους θέματα προστασίας, ξεκινάμε με το άρθρο 8, το οποίο κάνει λόγο για το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

“1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του.

2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξη επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αύτη προβλέπεται υπό του

---

⁸⁵ Donna Gomien, David Harris, Leo Zwaak, Γαβριήλ Αμίτσης (επιμ.), Έφη Τσατσαρέλη (επιμ. & μετάφραση), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική*, σελ. 76.

⁸⁶ Σύμφωνα με το παραπάνω βιβλίο (σελ. 81 – 82), στο συγκεκριμένο άρθρο εμπίπτουν δύο ακόμη ομάδες που μπορούν να κάνουν προσφυγή μέσω αυτής της διάταξης: α) ιδιωτικές «μη κυβερνητικές οργανώσεις» και β) «ομάδα ατόμων» όπου όλοι οι συμμετέχοντες θα πρέπει να θεωρούνται «θύματα» της παραβίασης, άμεσα, εν δυνάμει ή έμμεσα (σελ. 82 – 87). Επίσης, το άρθρο 35 («Προϋποθέσεις παραδεκτού») ορίζει τα κριτήρια για την εξέταση ενός θέματος.

νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων.”

Η ιδιωτική ζωή αντιμετωπίζεται ως ένας υψηλής σημασίας χώρος, μέσα στον οποίο το άτομο έχει τη δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης και ανάπτυξης του χαρακτήρα του, προστασίας και ανασυγκρότησης, ενώ συγχρόνως κατέχει σπουδαία θέση στο κεφάλαιο των δικαιωμάτων. Πολλές φορές η έννοια της «ιδιωτικής ζωής» συμπληρώνεται από τον θεσμό της οικογένειας, δηλαδή μιας ομάδας ανθρώπων που συνδέονται με στενούς ιδιωτικούς δεσμούς (συνήθως και βιολογικούς). Η Σύμβαση, λοιπόν, σε πρώτο στάδιο, προστατεύει αυτά τα ιδεώδη από αυθαίρετες κρατικές παρεμβάσεις (εκτός από τις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος), κάνοντας έτσι φανερή τη σημαντικότητα της απαραβίαστης φύσης αυτών, η οποία συνδέεται και σε μεγάλο βαθμό με την έννοια της δημοκρατίας. Βέβαια, δε πρέπει να παραλείψουμε ότι δημιουργούνται κάποιες ασάφειες σχετικά με τις εξαιρέσεις για κρατική επέμβαση, οι οποίες οδηγούσαν σε αδικίες. Πιο συγκεκριμένα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, η ομοφυλοφιλία ήταν άκρως κατακριτέα (και συνήθως ποινικά διώξιμη) την εποχή της σύνθεσης και υπογραφής της ΕΣΔΑ. Με μια τυπολατρική ανάγνωση του άρθρου, κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι είναι θεμιτές οι κρατικές επεμβάσεις σε αυτές τις περιπτώσεις καθώς αποτελεί προσβολή της ηθικής. Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ έχει απαντήσει, μέσω μιας προσφυγής, υποστηρίζοντας ότι, όντως, μία τέτοια περίπτωση αποτελεί παραβίαση της ιδιωτικής ζωής, κατακρίνοντας τις εθνικές νομοθεσίες που απειλούσαν τις ανάλογες δραστηριότητες (ακόμη κι αν το Κράτος δεν προβαίνει σε αυτές) και ότι

δε χρειάζεται ένας τόσο μεγάλος βαθμός επέμβασης για την προστασία του γενικού ηθικού αισθήματος.⁸⁷ Επίσης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ΕΣΔΑ ερμηνεύεται με τρόπο εξελικτικό και αντικειμενικό, ώστε να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και να παραμένει «ζωντανό» το κείμενο.

Γενικά, οι υποθέσεις ΛΟΑΤ ατόμων σε σχέση με αυτό το άρθρο έχουν υπάρξει αρκετά αμφίσημες και περίπλοκες, με σημαντικό ρόλο να παίζουν η χρονική περίοδος και το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στα οποία έλαβαν χώρα οι αποφάσεις. Ακόμη και σήμερα, υπάρχουν ενστάσεις από πολλούς ως προς την ιδιωτικότητα, κυρίως αυτής της ομάδας ατόμων, (και τις κοινωνικές της προεκτάσεις)⁸⁸ και τη συσχέτιση τους με τον θεσμό της οικογένειας. Και ενώ παρουσιάστηκαν υποθέσεις όπου τα υποκείμενα των προσφυγών δικαιώνονται από το Δικαστήριο⁸⁹ (μέσα στο πνεύμα της Σύμβασης), δε θα πρέπει να αγνοήσουμε ότι αυτό δεν ήταν

---

⁸⁷ Υπόθεση «*Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (22.10.1981)»

⁸⁸ Μάλιστα, η δυσδιάκριτη φύση ιδιωτικής/δημόσιας ζωής έχει αποτελέσει πεδίο κακομεταχείρισης υποθέσεων όπως η «*Brüggemann και Scheuten κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας* (12.7.1977)» όπου η άρνηση του Κράτους να επιτρέψει σε μία έγκυο την άμβλωση, δε θεωρήθηκε παραβίαση του άρθρου 8, μετά από επίκληση του Κράτους προστατευόμενων συμφερόντων που δεν ορίζονται στην Σύμβαση. Ακόμη, βλ. υπόθεση «*Laskey, Jaggard and Brown κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (19.2.1997)» όπου η αστυνομία έκανε κατάσχεση προσωπικές κασσέτες σαδομαζοχιστικού περιεχομένου και συνέλαβε τους ιδιωκτήτες για πρόκληση σωματικής βλάβης. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι δεν αποτελεί αυτό παραβίαση του άρθρου 8 καθώς το περιεχόμενο διανεμήθηκε (οπότε έφυγε από την ιδιωτική σφαίρα) και, επίσης, το Κράτος θεωρήθηκε υπεύθυνο για θέματα υγείας (και σωματικής ακεραιότητας) του συνόλου.

⁸⁹ Βλ. παραπάνω «*Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (22.10.1981)» αλλά και «*Norris κατά Ιρλανδίας* (28.10.1988)», ο οποίος αμφισβητούσε τους ποινικούς νόμους της χώρας, «*Smith και Grady κατά Ηνωμένου Βασιλείου*» (27.9.1999), σχετικά με την «απόλυση» προσωπικού εξαιτίας του σεξουαλικού του προσανατολισμού (πρόδρομος για μια σημαντική αλλαγή στον Κώδικα Ειδικών Δυνάμεων της χώρας, που δεν επιτρέπει πλέον κάτι τέτοιο), καθώς και «*Sutherland κατά Ηνωμένου Βασιλείου*» (απόφαση της 27.3.2001) (σε συνάρτηση με το άρθρο 14) που αφορούσε το ηλικιακό όριο συναίνεσης το οποίο ήταν πιο υψηλό για τους ομοφυλόφιλους άνδρες.

πάντα δεδομένο.⁹⁰ Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι παρόλο που παρουσιάζονται συχνά μαζί (κοινωνικά) τα ΛΟΑΤ πρόσωπα, παρατηρήθηκε (και εξακολουθεί να παρατηρείται) μεγαλύτερη δυσκολία στα θέματα τρανς ατόμων, εστιάζοντας περισσότερο στα προβλήματα που προκύπτουν από τις προσπάθειες νομικής αναγνώρισης του φύλου τους⁹¹. Αυτό έγινε ιδιαίτερα εμφανές σε περιπτώσεις που συνέπεταν με το άρθρο 12 της Σύμβασης το οποίο ορίζει ότι, με τη συμπλήρωση της κατάλληλης ηλικίας, ο «άνδρας» και η «γυναίκα» έχουν δικαίωμα στον γάμο (κάτι που εξαιρεί τα ομόφυλα ζευγάρια, εξ ορισμού). Αρκετά τρανς άτομα έκαναν απόπειρες για την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου τους (και, ύστερα, της υπόστασης του ετεροφυλόφυλου γάμου τους) αλλά κατέληξαν σε αποτυχία. Στοιχεία που επιστρατεύθηκαν για την άρνηση του δικαιώματος σύναψης γάμου των διεμφυλικών ατόμων ήταν η δυνατότητα τεκνοποίησης ως σκοπός του θεσμού αλλά και η μη βιολογική βάση του αυτοπροσδιοριζόμενου φύλου.⁹² Η πρώτη κρίσιμη νίκη για τα τρανς άτομα θα συμβεί 52 χρόνια μετά τη θέσπιση της ΕΣΔΑ με την υπόθεση «*Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου*» (2002) (απόφαση 11.7.2002) με την αναγνώριση της καταπάτησης του άρθρου 8 αλλά και του «απόρθητου» άρθρου 12.

Το άρθρο 8 έχει απασχολήσει το ΕΔΔΑ και σε σχέση με την μετανάστευση, έκδοση, εκτόπιση και απέλαση αλλοδαπών το οποίο έχει

---

⁹⁰ Αρ. 104/55, Αποφ. 17.12.55, *Annuaire* 1, σελ. 228 (229), όπως παρουσιάζεται στο Donna Gomièn, David Harris, Leo Zwaak, Γαβριήλ Αμίτσης (επιμ.), Έφη Τσατσαρέλη (επιμ. & μετάφραση), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική*, σελ. 370.

⁹¹ Ακόμη και περιπτώσεις επιτυχίας, όπως στην υπόθεση «*B κατά Γαλλίας*» (1990), ο τρόπος διαχείρισης από την Επιτροπή και το Δικαστήριο εμπόδιζε την αλλαγή του σκηνικού, παρουσιάζοντας τις ως μεμονωμένες υποθέσεις.

⁹² Ενδεικτικά, οι υποθέσεις «*Van Oosterwijck κατά Βελγίου*» (1980), «*Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου*» (1985), «*Cossey κατά Ηνωμένου Βασιλείου*» (1990) αλλά και γενικά σχετικά με αδυναμία σύναψης γάμου: «*Sheffield και Hosham κατά Ηνωμένου Βασιλείου*» (1998) καθώς και προβλήματα με το θέμα της γονεϊκότητας: «*X, Y και Z κατά Ηνωμένου Βασιλείου*» (1997).

έρθει αντιμέτωπο με την περιορισμένη ισχύ της Σύμβασης πάνω σε αυτά τα θέματα αλλά και με τις ρήτρες που χρησιμοποιεί το εκάστοτε Υψηλό Συμβαλλόμενο Κράτος. Κάποιες από αυτές τις ρήτρες επικαλούνται «προάσπιση της τάξης» και «πρόληψη ποινικών παραβάσεων», χωρίς όμως να πραγματώνονται αν δε φαίνεται ότι έχει διαπραχθεί κάποιο σοβαρό ποινικό αδίκημα.⁹³ Μέσα από την εξέταση κάποιων σχετικών υποθέσεων, βλέπουμε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο να προσπαθεί να καταστήσει τον γνώριμο θεσμό της οικογένειας ως «γέφυρα» συμβιβασμού μεταξύ της εδαφικής ανάγκης των αλλοδαπών και της εθνικής ανησυχίας των ημεδαπών.

Παράλληλα, το άρθρο 8 συνδυάζεται συχνά με το άρθρο 14 της Σύμβασης, το οποίο κάνει λόγο για απαγόρευση των διακρίσεων.

“ Η χρήση των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως ”

Σε μεγάλο βαθμό, ο αόριστος χαρακτήρας του άρθρου αυτού λειτουργεί συμπληρωματικά προς τις υπόλοιπες διατάξεις καθώς αναφέρεται γενικά σε απαγόρευση των διακρίσεων (με την έννοια της χειρότερης μεταχείρισης ενός ατόμου ή ομάδας από κάποιο/ν άλλο/ν) χωρίς να κάνει

---

⁹³ Donna Gomien, David Harris, Leo Zwaak, Γαβριήλ Αμίτσης (επιμ.), Έφη Τσατσαρέλη (επιμ. & μετάφραση), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική*, σελ. 389. Ενδεικτικά στις σελ. 389 – 393, οι αποφάσεις «Djeroud» (23/1/1991), «Moustaquim» (18/2/1991), «Nasri» (13/7/1995), «Abdulaziz, Cabales και Balkandali» (28/5/1985), «Barrehab» (21/6/1988), «Cruz Varas και λοιποί» (20/3/1991) και «Gillow» (24/11/1986).

λόγο για ισότητα απέναντι και μέσα στον νόμο⁹⁴, ενώ η προσπάθεια διεύρυνσης του προστατευτικού πεδίου («ή άλλης καταστάσεως») αναδείχθηκε πολλές φορές δέσμια της κοινωνικοπολιτικής παραγματικότητας (και της αντίστοιχης ιδεολογίας) της εποχής και, κατά συνέπεια, ανεπαρκής (όπως στις περιπτώσεις ΛΟΑΤ ατόμων που αναφέρθηκαν, ενδεικτικά, πιο πάνω⁹⁵). Συν τοις άλλοις, σε αρκετές περιπτώσεις η διαφορετική μεταχείριση δεν θεωρείται διάκριση αλλά μια απλή διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση των ατόμων. Σύμφωνα με την Επιτροπή (πριν την κατάργησή της) και το Δικαστήριο, βασικά κριτήρια⁹⁶ γι' αυτόν τον διαχωρισμό είναι i) η διαπίστωση της διαφορετικής μεταχείρισης με βάση τα περιστατικά, ii) την (μη) ύπαρξη κάποιου συγκεκριμένου σκοπού και «εύλογης» αιτιολόγησης και iii) η ανυπαρξία λογικής αναλογίας ανάμεσα στο μέτρο που χρησιμοποιείται και τον σκοπό που επιδιώκεται.

Το τελευταίο άρθρο της ΕΣΔΑ στο οποίο θα γίνει αναφορά είναι το άρθρο 16, σχετικά με τα δικαιώματα των αλλοδαπών και υπήκοων ως ξεχωριστών ομάδων. Πριν προχωρήσουμε σε αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι σε αρκετά σημεία της Σύμβασης αναφέρεται ότι οι διατάξεις ισχύουν για όλα τα άτομα που εμπίπτουν στην εξάρτηση των συμβαλλόμενων Κρατών (όπως στο άρθρο 1). Παρόλα αυτά, το άρθρο 16 («Περιορισμοί στην πολιτική δραστηριότητα των αλλοδαπών») κάνει λόγο για περιορισμούς που μπορούν να δεκτούν τα δικαιώματα των αλλοδαπών, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο κάποιων άλλων διατάξεων.

---

⁹⁴ Στο ίδιο βιβλίο, σελ. 544 & 547 (με αναφορά στην υπόθεση «*Abdulaziz, Cabales και Balkandali*», 28/5/1985)

⁹⁵ Για περισσότερες υποθέσεις που αφορούν τον σεξουαλικό προσανατολισμό και το άρθρο 14: βλ.

http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Sexual_orientation_ENG.pdf

⁹⁶ Στο ίδιο βιβλίο, σελ. 552.

“Ουδεμία διάταξις των άρθρων 10, 11 και 14 δύναται να θεωρηθή ως απαγορεύουσα εις τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη να επιβάλλωσι περιορισμούς εις την πολιτικήν δραστηριότητα των ξένων.”

Φυσικά, οι περιορισμοί θα πρέπει να έχουν αιτιολογική βάση για να μην οδηγηθούν στις αυθαίρετες (φυλετικές) διακρίσεις, οι οποίες αντιβαίνουν το πνεύμα του κειμένου⁹⁷. Συγχρόνως, οι περιορισμοί αυτοί δεν γίνονται δεκτοί για μη πολιτικές δραστηριότητες, όπου όλα τα άτομα απολαμβάνουν τον ίδιο βαθμό ελευθερίας. Γενικά, τόσο μέσα στη Σύμβαση όσο και σε άλλα κείμενα της περιόδου, δεν υπήρχε κάποια ρητή δέσμευση σχετικά με την είσοδο, έξοδο και διαμονή των αλλοδαπών, δίνοντας έτσι μεγάλη ευχέρεια στο κάθε Κράτος να ρυθμίσει αυτοβούλως την αποδεκτή συμπεριφορά και τις προϋποθέσεις για ενδοσυνοριακή ελευθερία.

Βέβαια, η αναφορά της Σύμβασης σε φυλετικά/εθνοτικά ζητήματα δεν απομονώνεται σε ένα άρθρο όπου ορίζεται η δυνατότητα περιορισμού. Σαφέστερα, στις 16 Σεπτεμβρίου 1963 ενσωματώθηκε στο μητρικό κείμενο το τέταρτο πρωτόκολλο στο οποίο εμπεριέχονται διατάξεις που παρέχουν γενικές ρήτρες προστασίας σε αλλοδαπούς. Ξεχωρίζουν από αυτό τα άρθρα 2, 3 και 4. Το άρθρο 2 αφορά την ελεύθερη μετακίνηση και σημείο – κλειδί στην «ενεργοποίηση» της προστασίας που παρέχεται είναι η νομιμότητα της παραμονής. Από τη στιγμή που εξασφαλίζεται αυτή, το άτομο έχει, σε μεγάλο βαθμό, πρόσβαση στα ίδια δικαιώματα με τους ημεδαπούς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, σε αυτό το άρθρο παρουσιάζει η δεύτερη παράγραφος/δυνατότητα όπου αναφέρεται το δικαίωμα κάποιου να εγκαταλείψει τη χώρα, καθώς δεν υπάρχει αντίστοιχη διάταξη για

---

⁹⁷ Μία περίπτωση που χρησιμοποιήθηκε το συγκεκριμένο άρθρο ήταν η υπόθεση «*Piermont*» (27/4/1995)

ελευθερία εισόδου. Παράλληλα, τα άρθρα 3 και 4 ασχολούνται με το θέμα των απαγορεύσεων στην είσοδο ή/και την έξοδο υποκοών και αλλοδαπών ⁹⁸. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικό ήταν και το έβδομο πρωτόκολλο, που προστέθηκε στις 22 Νοεμβρίου του 1984, το πρώτο άρθρο του οποίου παρέχει δικονομικές εγγυήσεις για τους αλλοδαπούς που απειλούνται να απελαθούν από μία χώρα.

3.3.2. Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης

Μέσα στα πλαίσια αναφοράς της ΕΣΔΑ, θα πρέπει να αναφέρουμε και ένα κείμενο – συμπλήρωση στο είδος της προστασίας που είχε ξεκινήσει με τη Σύμβαση, τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη. Αυτός υπογράφηκε στο Τορίνο, το 1961⁹⁹ (αναθεωρήθηκε το 1996¹⁰⁰), από Κράτη – Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, παρέχοντας τη δυνατότητα μερικής επικύρωσης ¹⁰¹, παρουσιάζοντας έτσι μια «προτεινόμενη» βελτίωση στο θέμα των δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, όμως, ο Χάρτης εστίαζε στα εργατικά ζητήματα, δημιουργώντας μια βάση για τις αρχές του ευρωπαϊκού εργατικού δικαίου.

Από την μεριά της προστασίας ενάντια στις διακρίσεις, τόσο το αρχικό κείμενο όσο και η αναθεώρηση προβλέπουν σε αρκετά σημεία την «κατάργηση» των διακρίσεων, έχοντας κυρίως στο επίκεντρο αυτές που αφορούν το φύλο. Έτσι, βλέπουμε διατάξεις όπως «Πρώτο μέρος §8» (εξειδικεύεται στο «άρθρο 8») (σχετικά με το δικαίωμα για άδεια εγκυμοσύνης) και «§20» (εξειδικεύεται στο «άρθρο 20») (απόρριψη των

---

⁹⁸ Στο άρθρο 3 απαγορεύεται η απέλαση με οποιονδήποτε τρόπο των υπηκόων ή η άρνηση εισόδου σε αυτούς στο Κράτος που ανήκουν, ενώ στο άρθρο 4 απαγορεύονται οι συλλογικές απελάσεις αλλοδαπών.

⁹⁹ <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/035> (κείμενο)

¹⁰⁰ <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163> (κείμενο)

¹⁰¹ Η Ελλάδα προχώρησε στην επικύρωση της, το 1984 (ν. 1426/1984)

διακρίσεων με βάση το φύλο, στον εργατικό τομέα). Ακόμη, υπάρχουν και σημεία που αφορούν την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία «§15» (εξειδικεύεται στο «άρθρο 15») καθώς και «§19» (αντίστοιχα, στο άρθρο 19) για τους αλλοδαπούς. Γενικά, σε όλη την έκταση του κειμένου (και στις δύο εκδοχές) διαχέεται η ιδέα του δικαιώματος όλων των ανθρώπων να εργάζονται ίσα και όμοια, χωρίς διακρίσεις ή/και εμπόδια.

Βασικό επιτεύγμα του Χάρτη ήταν η δημιουργία ενός εκτενούς νομολογικού κορμού για την ερμηνεία και εφαρμογή πολλών κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων και η δημιουργία ενός μηχανισμού προστασίας αυτών.¹⁰² Πάνω απ' όλα, όμως, μία ανάγνωση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη δείχνει πλέον την αναγνώριση των προβλημάτων που υπήρχαν και στο εργατικό επίπεδο καθώς και την ευρωπαϊκή (αλλά και διεθνή) τάση για αντιμετώπιση τους.

3.4. Η Σύμβαση της Γενεύης «περί του καθεστώτος των προσφύγων» (1951)

Το ζήτημα των προσφύγων είχε απασχολήσει σε μικρό βαθμό τη παγκόσμια σφαίρα. Τις πρώτες κινήσεις για θεσμική κάλυψη τους είχε κάνει η Κοινωνία των Εθνών στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, με σημαντικότερες τη δημιουργία της Ύπατης Αρμοστείας για τους πρόσφυγες¹⁰³ (27/6/1921) και τη Σύμβαση του 1933 περί «Διεθνούς

---

¹⁰² Donna Gomien, David Harris, Leo Zwaak, Γαβριήλ Αμίτσης (επιμ.), Έφη Τσατσαρέλη (επιμ. & μετάφραση), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική*, σελ. 677 – 678.

¹⁰³ Αντικαταστάθηκε αργότερα από το «Διεθνές Γραφείο για τους πρόσφυγες» (ή αλλιώς «Γραφείο Nansen»)

Καθεστώτος των Προσφύγων» (28.10.1933) ενώ δε θα πρέπει να αγνοήσουμε τις δράσεις του ΟΗΕ.¹⁰⁴ Μία από τις πιο αξιοσημείωτες πράξεις, όμως, ήταν η υπογραφή της Σύμβασης της Γενεύης «περί καθεστώτος των προσφύγων» το 1951¹⁰⁵, η οποία αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα κείμενα και βασική νομοθετική υποδομή για το συγκεκριμένο θέμα διεθνώς.

Η Σύμβαση αυτή ενσωμάτωνε όλες τις προηγούμενες συμφωνίες που σχετίζονταν με τους προσφύγες ενώ συγχρόνως ανέπτυξε περαιτέρω το θέμα (π.χ. όριζε την έννοια του πρόσφυγα). Μία ουσιαστική διαφορά σε σχέση με περασμένες συμφωνίες ήταν ότι περιόριζε γεωγραφικά και χρονικά το πεδίο εφαρμογής της, το οποίο όμως τροποποιήθηκε το 1967 με το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο που ακολούθησε, ορίζοντας πως τα κράτη που θα υπέγραφαν (ακόμη κι αυτά που δεν είχαν υπογράψει αρχικά τη Σύμβαση) θα μπορούσαν να το εφαρμόσουν τις διατάξεις της χωρίς τους περιορισμούς.¹⁰⁶

Όσον αφορά το ίδιο το κείμενο, το προοίμιο ξεκινάει με αναφορά στον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ και την Οικουμενική Διακήρυξη των

---

¹⁰⁴ Παρούλα Νάσκου – Περράκη, Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη: Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 περί του καθεστώτος των προσφύγων, σελ. 28 – 30, 33 – 34 για τη σύμβαση του 1933 και 35 – 40 για τον ΟΗΕ. Μεγάλη σημασία στα πλαίσια του τελευταίου έχει η δημιουργία της Διεθνούς Οργάνωσης Προσφύγων (ΔΟΠ) (σελ. 37 – 38), το Γραφείο του ΟΗΕ Αρωγής και Έργων για τους Παλαιστίνιους Πρόσφυγες στη Μέση Ανατολή (UNRWA) (σελ. 38) και η Ύπατη Αρμοστεία για τους πρόσφυγες (UNHCR) (σελ.38 – 40).

¹⁰⁵ Στην Ελλάδα κυρώθηκε με το Ν.Δ. 3989 της 19/26 Σεπτεμβρίου 1959: περί κυρώσεως της πολυμερούς Συμβάσεως περί της Νομικής Καταστάσεως των Προσφύγων (ΦΕΚ Α' 201).

<https://www.unric.org/html/greek/pdf/refugeeconvention-GRE.pdf> (κείμενο)

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σελ. 50. Ο χρονικός περιορισμός όριζε γεγονότα πριν την 1^η Ιανουαρίου 1951 ενώ ο γεωγραφικός αφηνόταν στην ευχέρεια του κράτους να διαλέξει κατά την υπογραφή/επικύρωση (γεγονότα στην Ευρώπη ή γενικά). Σελ. 51 – 52 για το Πρωτόκολλο του 1967.

Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁰⁷ θέλοντας να τονίσει το υπάρχον ιδεολογικό πρότυπο που είχε υιοθετηθεί τα τελευταία χρόνια, στο οποίο διατυπώνεται η σύνδεση του ανθρώπου με τα δικαιώματα και την ελευθερία, προστατευμένο από κάθε μορφή διάκρισης. Συνεχίζοντας, βλέπουμε την αναγνώριση της δυσκολίας ενός τέτοιου έργου (και την συνεπαγόμενη ανάγκη για συνεργασία) (§4) καθώς την έκκληση για παροχή της μεγαλύτερης δυνατής βοήθειας από κάθε κράτος (§5).

Παρακάτω, στο άρθρο 1§2 δίνεται ορισμός του πρόσφυγα όπου αναφέρεται «κάθε πρόσωπο που βρίσκεται εκτός της χώρας, στην οποία έχει την υπηκοότητα, εξαιτίας δικαιολογημένου φόβου διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων¹⁰⁸ και δεν προστατεύεται από αυτή, ή δεν τη δέχεται, και δεν μπορεί (ή δε θέλει) να επιστρέψει σε αυτήν λόγω φόβου». Έτσι, διαχωρίζεται ο πρόσφυγας από τον απλό μετανάστη, αφού στην πρώτη κατηγορία υφίστανται κίνδυνοι για τη ζωή του ατόμου, αναγκάζοντας το να εγκαταλείψει τον τόπο του ενώ στη δεύτερη υπάρχει το στοιχείο της οικειοθελούς αποχώρησης και της δυνατότητας επιστροφής.

Παρόλα αυτά, και εδώ παρουσιάζονται οι συνήθεις ελλείψεις συγκεκριμένων κοινωνικών κατηγοριών/ταυτοτήτων. Σε αντίθεση, όμως, με τα άλλα κείμενα που εξετάσαμε, απ' αυτή τη Σύμβαση απουσιάζει η αναφορά στο φύλο. Μία τέτοια παράλειψη προκαλεί εντύπωση καθώς φαινόταν ότι είχε αναγνωριστεί (μέσα από τα προηγούμενα κείμενα) το ζήτημα των έμφυλων διακρίσεων, παγκοσμίως. Μάλιστα, οι γυναίκες συναντούν ακόμη περισσότερα προβλήματα εξαιτίας του φύλου τους (πολλά από τα οποία δεν εμποδίζουν τους αντίστοιχους άνδρες) και

---

¹⁰⁷ Να τονιστεί εδώ ότι στο κείμενο της Οικουμενικής Διακήρυξης υπάρχει ήδη άρθρα που αναφέρονται κατά κάποιο τρόπο σε αυτά τα ζητήματα όπως το άρθρο 14 που κάνει λόγο για την αίτηση ασύλου καθώς επίσης (πιο γενικά) και τα άρθρα 16 (οικογένεια), 17 (ιδιοκτησία), 23 (ισότητα στην εργασία), 25 (στην υγεία) και 26 (εκπαίδευση).

¹⁰⁸ Προφανώς και δεν αναφέρεται σε περιπτώσεις τρομοκρατίας ή εγκλημάτων.

μπορεί να αφορούν την αντιμετώπιση και τη θέση του φύλου τους στην κουλτούρα/χώρα από την οποία προέρχονται (και πιθανή τιμωρία σε περίπτωση προσπάθειας επιτελικής διαφοροποίησης), τη σεξουαλική κακοποίηση/βιασμούς, περιπτώσεις κλειτοριδεκτομής, τον σεξουαλικό προσανατολισμό τους και περιπτώσεις (ενδοοικογενειακής) βίας.¹⁰⁹

Από εκεί και πέρα, η Σύμβαση του 1951 αποτέλεσε την καλύτερη δυνατή προσπάθεια για την πληρέστερη (νομική) προστασία και κατοχύρωση των προσφύγων, περιλαμβάνοντας διατάξεις που περιβάλλουν όλο το φάσμα της ζωής και της ύπαρξης ενός ανθρώπου (διαμονή, εργασία, θρησκεία, μετακίνηση, ελευθερία, εκπαίδευση, γενικά τις υποχρεώσεις ενός κράτους προς τον πρόσφυγα και η αντίθετη σχέση, τεχνικοί χειρισμοί για την ομαλή εφαρμογή του κειμένου κτλ.) και λειτούργησε ως σημείο εκκίνησης για την ενασχόληση αυτού του σημαντικού θέματος.

3.5. Ο ελληνικός Εμφύλιος (1946 – 1949), το Σύνταγμα του 1952 και η παράδοξη κοινωνική πρόοδος

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δε συνοδεύτηκε με μια ειρηνική περίοδο για την Ελλάδα. Με έντονη την επιθυμία για ουσιαστική δημοκρατία, κοινωνική δικαιοσύνη, εθνική ανεξαρτησία και αποδέσμευση από τα παλαιά αυταρχικά στοιχεία, σημειώθηκε αύξηση της αριστερής ιδεολογίας στον μεταπολεμικό ελληνικό λαό, παράλληλα με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Γαλλία, Ιταλία). Στην Ελλάδα, βέβαια, η αριστερή επιρροή είχε συνδεθεί και με την Εθνική Αντίσταση, των

---

¹⁰⁹ UNHCR, *The State of the World's Refugees: A Humanitarian Agenda*, σελ.196 – 197.

προηγούμενων ετών, απέναντι στην τριπλή κατοχή (γερμανική, ιταλική και βουλγαρική). Όμως, όπως σημειώνει και ο Ν. Αλιβιζάτος, σε αντίθεση με τα άλλα κράτη, υπήρξε άρνηση της εναρμόνισης του ελληνικού κομμουνιστικού πνεύματος με το αίτημα επανοικειωποίησης του πατριωτισμού (χαρακτηριζόμενος από ισότητα και αλληλεγγύη), ως ιστορικό πλήγμα της «αστικής» δημοκρατίας, το οποίο βέβαια οδήγησε στην εμφύλια διαμάχη.¹¹⁰ Συνακόλουθα, ένα τέτοιο γεγονός είχε ως αποτέλεσμα την πολιτική και συνταγματική στασιμότητα της χώρας, σε μια διεθνή περίοδο γενικότερης κοινωνικοπολιτικής ακμής.¹¹¹

Παρόλα αυτά, πριν και μετά τον Εμφύλιο πόλεμο σημειώθηκαν κάποια σημαντικά γεγονότα για τα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα της χώρας. Αρχικά, θα πρέπει να δούμε το γυναικείο/φεμινιστικό κίνημα του οποίου οι πολιτικές διεκδικήσεις είχαν παγώσει με τη δικτατορία του Μεταξά και έπειτα με το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Όμως, αυτό δε σήμαινε ότι είχε πάψει και η δημόσια δράση των γυναικών (με πιο αξιοσημείωτη αυτή της συνεισφοράς τους στον αντιστασιακό αγώνα). Έχοντας αποδείξει σε μεγάλο βαθμό τις δυνατότητες τους, στα χρόνια της κατοχής και του πολέμου, μετά την απελευθέρωση της χώρας παρουσιάστηκε ξανά το δυναμικό φεμινιστικό κίνημα, διεκδικώντας για ακόμη μία φορά τα δικαιώματά του. Συγχρόνως, εμφανίστηκαν πολλά σωματεία και ομάδες που πάλεψαν μαζί για το «γυναικείο» ζήτημα, όπως η Πανελλήνια Ένωση Γυναικών και η Πανελλαδική Ομοσπονδία Γυναικών

---

¹¹⁰ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 322.

¹¹¹ Πάνω σε αυτή τη στασιμότητα διενεργήθηκε και δημοψήφισμα (1946) για την επάνοδο του Βασιλιά Γεωργίου, το οποίο ήταν θετικό.

(σωματεία, βέβαια, που διαλύθηκαν με την έναρξη του Εμφυλίου εξαιτίας των διώξεων που ακολούθησαν).¹¹²

Μία από τις σημαντικότερες κινήσεις προς την επιδιωκόμενη ισοπολιτεία σημειώθηκε, στα τέλη του Εμφυλίου πολέμου, με τη ψήφιση του, αρκετά διχαστικού για την εποχή, νόμου 959/1949 «περί του δικαιώματος εκλέγειν και εκλέγεσθαι των γυναικών». Αυτός, επηρεασμένος από το διεθνές κλίμα (ΟΗΕ, οικουμενική διακήρυξη), όριζε ότι δικαίωμα ψήφου για τις δημοτικές εκλογές είχαν οι γυναίκες άνω των 21 ετών ενώ ταυτόχρονα αναγνωριζόταν το δικαίωμα του εκλέγεσθαι (μέχρι τη θέση του δημάρχου ή κοινοτάρχη). Βέβαια, προβλεπόταν ότι, μέχρι το 1953, μόνο όσες είχαν συμπληρώσει τα 25 τους χρόνια μπορούσαν να ψηφίσουν, με αντίστοιχο περιορισμό στην εκλογή τους (δημοτικοί και κοινοτικοί σύμβουλοι).¹¹³

Μέσα σε αυτό το διάστημα διαμόρφωσης της «γυναικείας» ψήφου, έγιναν και οι διαδικασίες για την έκδοση νέου Συντάγματος. Το νέο Σύνταγμα ολοκληρώθηκε το 1952 και αποτελούσε ένα καινούργιο συνταγματικό κείμενο, βασισμένο όμως στα Συντάγματα του 1911 και 1927. Το Σύνταγμα του 1952 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως προϊόν των δύσκολων χρόνων που είχαν προηγηθεί, με κορύφωση τον Εμφύλιο Πόλεμο (περιλαμβάνοντας διατάξεις περί εθνικοφρόνων και διατήρηση του παρασυντάγματος¹¹⁴). Ήταν αρκετά συντηρητικό (με αρκετές πολιτικές παλινωδίες) ενώ συγχρόνως δεν συμπεριελάμβανε διατάξεις που να εναρμονίζονται με τη διεθνή πραγματικότητα, αφήνοντας, εκτός

---

¹¹² Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα, Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου / Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή, σελ. 35 – 36. Επίσης, λεπτομέρειες για την μαζική κινητοποίηση των ομάδων βλ. Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 246 – 261 καθώς και 262 – 265 για την πολιτική δράση την περίοδο του Εμφυλίου.

¹¹³ Στο βιβλίο της Δήμητρας Σαμίου, σελ. 266. Επίσης, σελ. 274 – 282 για τις δυσκολίες και τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν με την επικύρωση του.

¹¹⁴ Έκτακτες διατάξεις που είχαν θεσπιστεί εξυπηρετώντας το σκοπό της δίωξης των κομμουνιστών.

των άλλων, ένα μεγάλο κενό στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα.¹¹⁵ Παρά τους αγώνες και τις διεκδικήσεις όλων αυτών των ετών, το νέο Σύνταγμα δεν προέβλεπε την απονομή εκλογικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, παρά μόνο τη δυνατότητα αυτής με απόφαση της Βουλής.¹¹⁶

Τελικά, μετά από πολλές διαβουλεύσεις στην ελληνική πολιτική σκηνή και τις διεθνείς κινήσεις (σχετικά με τα ατομικά δικαιώματα) να ωθούν τη χώρα σε έναν προοδευτικό τρόπο σκέψης, οι γυναίκες απέκτησαν τα δικαιώματα τους με τον νόμο 2159/1952¹¹⁷. Ο νόμος προέβλεπε την εγγραφή όλων των γυναικών άνω των 21 ετών στους εκλογικούς καταλόγους ενώ παράλληλα δινόταν, επι ίσοις όροις, το δικαίωμα του εκλέγεσθαι και στις βουλευτικές εκλογές (γυναικών άνω των 25), σύμφωνα με το άρθρο 2. Πρώτη φορά που τέθηκαν σε «λειτουργία» τα νεοαποκτηθέντα δικαιώματα ήταν στις επαναληπτικές εκλογές του 1953 στη Θεσσαλονίκη, όπου εξελέγη η πρώτη γυναίκα βουλευτής, Ελένη Σκούρα, ενώ δε θα πρέπει να παραληφθούν οι εκλογές του 1956 στις οποίες συμμετείχαν μαζικά, και για πρώτη φορά, οι γυναίκες σε επίπεδο επικράτειας¹¹⁸.

Βέβαια, η σπουδαιότητα της απονομής του καθολικού δικαιώματος της ψήφου και κάποια άλλα πολιτικά επιτεύγματα¹¹⁹ δεν αναίρεσαν, ούτε

---

¹¹⁵ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 76

¹¹⁶ Η ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 70 αναφέρει: «Νόμος δύναται να ορίση τα της ασκήσεως παρά των γυναικών του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι».

¹¹⁷ «Περί χορηγήσεως εις τα γυναίκας του δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι κατά τας βουλευτικές εκλογάς».

¹¹⁸ Οι γυναικείες υποψηφιότητες, σ' αυτές τις εκλογές, έφτασαν τις 16, από τις οποίες μόνο δύο κατάφεραν να εκλεγούν: η Λίνα Τσαλδάρη με την ΕΡΕ και η Βάσω Θανασέκου με τη Δημοκρατική Ένωση.

¹¹⁹ Π.χ. τα Ν.Δ. 3026 «περί του Κώδικος των δικηγόρων» (οι γυναίκες μπορούσαν να εκλέγονται στα διοικητικά συμβούλια των Δικηγορικών Συλλόγων), 3082 «περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τινων περί Συμβολαιογράφων» (διορισμοί ως συμβολαιογράφοι και παρουσία σε συμβολαιογραφικές πράξεις ως μαρτυρες), 2888 «Δημοτικός και Κοινωτικός Κώδιξ» (ισότητα στις εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης) καθώς και ο νόμος 3192/1955 «περί των ασκουμένων υπό των γυναικών δημοσίων λειτουργημάτων και διορισμού αυτών εις δημοσίας θέσης».

επίλυσαν, το πρόβλημα των έμφυλων ταυτοτήτων και των διακρίσεων σε σχέση τόσο με τον ιδιωτικό χώρο όσο και με τον δημόσιο. Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν μετά αφορούσαν κυριώς θέματα ποσόστωσης της γυναικείας παρουσίας σε διάφορες πολιτικές περιπτώσεις (π.χ. ψηφοδέλτια, ανάδειξη στις εκλογές και εργασία στο δημόσιο). Παρόλα αυτά, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι, παρά το έντονο κλίμα μέσα στο οποίο δόθηκαν τα πολιτικά δικαιώματα, η κίνηση αυτή αποτέλεσε σημείο τομής στην κοινωνικοπολιτική ιστορία της χώρας και σηματοδότησε την αναγκαία πρόοδο σε εγχώριο επίπεδο.

Επίσης, πέρα από το «γυναικείο» ζήτημα (της ψήφου), και πριν την «τελική» διευθέτηση αυτού, ένα ακόμη σημάδι κοινωνικής εξέλιξης ήταν η αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας με την αναθεώρηση του ποινικού κώδικα το 1951¹²⁰ ενώ παράλληλα υπήρξε αναθεώρηση και των ποινών σε σχέση με την άμβλωση. Πιο συγκεκριμένα, είχε γίνει αντιληπτό ότι η ποινική φύση της πράξης, δεν εμπόδιζε την εκτέλεση της ενώ υπήρχαν και περιπτώσεις όπου το ανεπιθύμητο παιδί σκοτωνόταν μετά τη γέννηση του, καθιστώντας την νοοτροπία στην οποία βασιζόταν η ποινικοποίηση («φυσική» αξία της ζωής του εμβρύου) παραβλέψιμη και συνεπώς μη ουσιώδη. Παρά λοιπόν τον διώξιμο χαρακτήρα της άμβλωσης, τις συντηρητικές απόψεις περί αξίας της εμβρυακής ζωής, την πιθανή κατάλυση των ηθών (σε περίπτωση αποποινικοποίησης της) και την ενδεχόμενη ελευθεριότητα στον έρωτα (ασυδοσία), έγιναν κινήσεις, μέσα στα έτη, για επανεξέταση του ζητήματος, οι οποίες πήραν μορφή στον αναθεωρημένο ποινικό κώδικα του 1950. Σ' αυτόν, προβλεπόταν η τιμωρία της αυτάμβλωσης ως πλημμέλημα (με την μέγιστη ποινή να

Στο Δήμητρα Σαμίου, Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία, σελ. 338 και Έφη Αβδελά, Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού: καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα, 1908 – 1955, σελ. 152 (για τον νόμο).

¹²⁰ Φυσικά, αυτή η κίνηση δεν εμπόδισε τη συνέχεια των διακρίσεων, όπως θα δούμε παρακάτω.

φτάνει τα 3 χρόνια) και της ετεράμβλωσης (έχοντας την άδεια της εγκύου) με τουλάχιστον έξι μήνες φυλάκιση, ενώ ο «δράστης» που εκτελούσε επαγγελματικά αμβλώσεις, μπορούσε να τιμωρηθεί με κάθειρξη μέχρι και δέκα έτη και με πρόσκαιρη κάθειρξη για όποιον σκότωνε το έμβρυο (ανεξάρτητα από τη θέληση της εγκύου). Εξαιρέσεις στις ποινές υπήρχαν αν συνέτρεχαν ιατρικές ή ηθικές ενδείξεις.¹²¹ Βέβαια, παρά το γεγονός ότι η άμβλωση ήταν ακόμη μία ποινικοποιημένη διαδικασία, επεμβαίνοντας στις ζωές και τα σώματα των γυναικών, αξίζει να αναφερθεί ότι παρατηρείται το ξεκίνημα της ιδεολογικής «χαλάρωσης» πάνω σε αυτό το θέμα (αν και θα περάσουν αρκετά χρόνια μέχρι την τελική νομιμοποίηση της). Παρουσιάστηκε, έτσι, εκείνη την περίοδο, ένας παράδοξος κοινωνικός εκσυγχρονισμός που αψηφούσε, έως ένα σημείο, το μέχρι τότε status quo.

Βλέποντας, λοιπόν, τις βασικότερες εξελίξεις της περιόδου σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, διακρίνουμε την αποφασιστικότητα του δυτικού κόσμου να αφήσει πίσω τις τραγωδίες που τον κλόνισαν και να ανασυγκροτηθεί ξεκινώντας πρώτα με το βασικότερο: την ατομική ελευθερία, νοούμενη ως αυτονομία (αυτοκαθορισμός). Παράλληλα, ενώ η κατάσταση στην Ελλάδα χαρακτηριζόταν από πόλωση (κυρίως μετά από τον Εμφύλιο Πόλεμο), η οποία αποτυπώθηκε στο αρκετά συντηρητικό Σύνταγμα του 1952, παρατηρήθηκαν δύο πολύ σημαντικές και κινήσεις (δικαιώματα των γυναικών και αποποινικοποίηση της ομοφυλοφιλίας) που έφεραν τη χώρα πιο κοντά στους διεθνείς ρυθμούς και απαιτήσεις. Αυτή η περίοδος, όμως θα διακοπεί το 1967 με την

---

¹²¹ Ελισάβετ Συμεωνίδη – Καστανίδου, Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου, σελ. 77 – 79. Μέσα σε αυτές τις σελίδες αναφέρονται και τα σχέδια τροποποιήσεων του ποινικού κώδικα το 1924 (άρθρο 282), το 1937 (άρθρο 278) και το 1948 (άρθρο 304), όπου παρουσιάζεται και η εξέλιξη στην νομοθετική σκέψη μέχρι την τελική θέσπιση της.

δικτατορία των Συνταγματαρχών και την 7ετή τους κυριαρχία, καθιλώνοντας για ακόμη μια φορά την Ελλάδα σε μια κατάσταση εσωτερικών συγκρούσεων και εξωτερικών επιπτώσεων.

Κεφάλαιο 4: Η επταετής δικτατορία (1967 – 1974)

Ο Απρίλης του 1967 αποτελεί ένα μελανό σημείο στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, καθώς καταλύθηκε η η Δημοκρατία με το πραξικόπημα του στρατηγού Γεώργιου Παπαδόπουλου, εγκαινιάζοντας για τη χώρα με 7ετή περίοδο κοινωνικοπολιτικής άμβλυσης. Το γεγονός αυτό ήταν προϊόν μιας ταραχώδους εποχής που αφορούσε σε μεγάλο βαθμό το μετεμφυλιακό κλίμα, την πολιτική ένταση αυτού και την αδιάκοπη προσπάθεια του Στέμματος για ανάμειξη στα κοινοβουλευτικά δρώμενα, η οποία τελικά κορυφώθηκε με τα Ιουλιανά (1965). Ερχόμενος με βίαιο τρόπο στην εξουσία και θέτοντας την χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, ο Παπαδόπουλος ανέστειλε όλες τις διατάξεις για τα θεμελιώδη δικαιώματα καθώς και αυτές που αναφέρονταν στην εκλογική διαδικασία και Κοινοβουλευτική λειτουργία. Με τις καταπατήσεις που ακολούθησαν, η Ελλάδα βρέθηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ το οποίο οδήγησε και στην αποχώρηση της χώρας από το Συμβούλιο της Ευρώπης και την εναντίωση στην ΕΣΔΑ.¹²² Έτσι, οι πολίτες της χώρας στάθηκαν αβοήθητοι απέναντι στις αυθαιρεσίες της νέας χουντικής κυριαρχίας, «απογυμνωμένοι» από κάθε είδους προστατευτική ρήτρα.

Μάλιστα, έγινε σύντομα φανερό ότι το νέο καθεστώς επιδίωκε την πλήρη εγκαθίδρυση και τον απόλυτο έλεγχο των εγχώριων πραγμάτων. Αρχικά, με την αντικατάσταση της θέσης του Βασιλιά (με έναν «αντιβασιλιά») και ύστερα με την εκκίνηση της διαδικασίας για σύνταξη νέου «Συντάγματος»¹²³ (1968)¹²⁴. Μέσα σε αυτό, διατηρούταν ο θεσμός της «βασιλευομένης» δημοκρατίας (αλλά η θέση του βασιλιά ήταν εξαιρετικά περιορισμένη), ενώ δεν έλειπαν αναφορές σε ατομικά (άρθρο

---

¹²² Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 78.

¹²³ <https://norfid.files.wordpress.com/2010/11/suntagma-ths-elladas-1968.pdf> (κείμενο Συντάγματος)

¹²⁴ Το σχέδιο του οποίου έγινε δεκτό με 92% στο (νοθευμένο) δημοψήφισμα.

8) και κοινωνικά (άρθρο 26) δικαιώματα καθώς και στην ίδρυση ενός Συνταγματικού Δικαστηρίου (άρθρο 106).¹²⁵ Αυτές οι αναφορές, βέβαια, δε θα πρέπει να συνδέονται με κάποιο υποτιθέμενο ενδιαφέρον για προάσπιση και «συνταγματική» κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και της σωστής κρατικής λειτουργίας. Αντίθετα, λειτουργούσαν περισσότερο ως τυπικά μέρη ενός συνταγματικού «δημοκρατικού» κειμένου.

Η κυριαρχία του Παπαδόπουλου διακόπηκε από την εξέγερση των φοιτητών του Πολυτεχνείου (1973) και ακολούθησε μια δεύτερη, πιο σκληρή, δικτατορία από τον Δημήτριο Ιωαννίδη (1974). Για ακόμη μια φορά, ξεκίνησαν στη χώρα «συντακτικές» διαδικασίες. Όπως και στην προηγούμενη φάση, έτσι κι εδώ ο όρος «Σύνταγμα» χρησιμοποιήθηκε ως μια κάλυψη και νομιμοποίηση του στυγνού χαρακτήρα της χούντας, αδιαφορώντας προφανώς για τις δημοκρατικές βάσεις και σκοπούς ενός τέτοιου θεσμικού οργάνου. Το τέλος αυτής της φάσης ήρθε, άτυπα, με τα βίαια γεγονότα που συνέβησαν στην Κύπρο και, τυπικά, με την άφιξη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Ελλάδα. (1974)

Και οι δύο φάσεις της επταετούς δικτατορίας υπήρξαν θνησιγενείς με τα συνταγματικά τους κείμενα να μην μπαίνουν σε κάποια ουσιαστική εφαρμογή. Παρόλα αυτά, αν θα πρέπει να αναφερθεί κάτι σημαντικό, αυτό είναι η επίσημη κατάργηση του θεσμού της βασιλείας και η τοποθέτηση του Προέδρου της Δημοκρατίας στην πολιτική σκηνή. Έτσι, μετά το 1974, η Ελλάδα βγαίνει από μια έντονη περίοδο πολέμων και διαμαχών (σε διεθνές αλλά και εσωτερικό επίπεδο) και μπαίνει σε μια νέα εποχή εκσυγχρονισμού και εξέλιξης, με τα θεμελιώδη δικαιώματα να αποκτούν μια νέα ισχυρή μορφή, σχεδόν διαφορετική από εκείνη που

---

¹²⁵ Για περισσότερες λεπτομέρειες: βλ. Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, σελ. 102 – 103.

είχαν στις περασμένες δύσκολες δεκαετίες, αντιπροσωπεύοντας μια καινοφανή κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα.

2ο Μέρος (1975 – 2017)

Κεφάλαιο 5: Η μεταπολίτευση, το νέο Σύνταγμα και η θεσμική ανάπτυξη (1975 – 2000)

5.1. Η μεταπολίτευση, το Σύνταγμα του 1975 και η αναθεώρηση του 1986

Από την πρώτη στιγμή της πτώσης της δικτατορίας, η Ελλάδα έκανε φανερή την πρόθεση της να αποδεσμευθεί από το πολιτικό της παρελθόν και να βαδίσει παράλληλα με την πολυπόθητη ευρωπαϊκή και διεθνή πρόοδο. Αυτή η διάθεση εκφράστηκε με την κατάργηση των δικτατορικών «Συνταγμάτων», τα οποία αντικαταστάθηκαν προσωρινά από το Σύνταγμα του 1952 (με εξαίρεση τη διάταξη που όριζε τη «βασιλευόμενη δημοκρατία» ως πολίτευμα της χώρας), την νομιμοποίηση του ΚΚΕ, η οποία έβαλε ένα τέλος στην μακροχρόνια θεσμική καταδίωξη των κομμουνιστών και στα πολιτισμικά/πολιτικά αποτόκια του Εμφυλίου και την επανακύρωση της ΕΣΔΑ¹²⁶, μία κίνηση – δήλωση συγχρονισμού και επαναφοράς στις διεθνείς εξελίξεις. Επίσης, δόθηκε μία τελική απάντηση στο πολιτειακό ζήτημα με το δημοψήφισμα του 1974, στο οποίο ο λαός τοποθετήθηκε υπέρ της «προεδρευομένης δημοκρατίας».

Στη συνέχεια, με την εκλογή της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής ξεκίνησαν οι διεργασίες για τη δημιουργία ενός νέου¹²⁷ Συντάγματος.

---

¹²⁶ Με το Ν.Δ. 53/1974.

¹²⁷ Παρόλο που συντάχθηκε από Αναθεωρητική Βουλή, το κείμενο του 1975 ήταν ένα καινούργιο Σύνταγμα.

Γενικά, το νέο Σύνταγμα¹²⁸ κατοχύρωσε επίσημα την «προεδρευομένη κοινοβουλευτική δημοκρατία», αναγνώρισε την υπεροχή του διεθνούς δικαίου έναντι των κοινών νόμων της χώρας, αποτέλεσε πρόδρομο για την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση¹²⁹ και εξυγίανε το θεσμικό σώμα της χώρας με την εκκαθάριση του «παρασυντάγματος»¹³⁰. Πάνω απ' όλα, όμως, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα του νέου κειμένου ήταν οι υπερεξουσίες που δίνονταν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, οι οποίες διαχέονταν σε όλον το πολιτικό μηχανισμό και τη λειτουργία του (διάλυση Βουλής, παύση Κυβέρνησης, διορισμό Πρωθυπουργού).

Παρόλα αυτά, το κομμάτι που μας ενδιαφέρει περισσότερο είναι τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα και η αξιοσημείωτη πρόοδος τους, εισάγοντας και τα λεγόμενα (από τον Δημήτρη Τσάτσο) δικαιώματα «γ' γενιάς», τα οποία σε μεγάλο βαθμό σχετίζονταν με το άρθρο 24 (δικαίωμα στο περιβάλλον)¹³¹. Δύο από τις σημαντικότερες καινοτομίες, πέρα από διάφορες νομικές και δικαστικές εγγυήσεις (π.χ. παροχή έννομης προστασίας και δυνατότητα ακρόασης του διοικουμένου - άρθρο 20§1 και 2), που εισήχθησαν με τη νέα συνταγματική πραγματικότητα ήταν η τροποποίηση του άρθρου 4§2 και το άρθρο 5§1 το οποίο σχετίζεται με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας^{132 133},

---

¹²⁸ http://www.et.gr/images/stories/eidika_themata/a_111_1975.pdf (κείμενο)

¹²⁹ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 80.

¹³⁰ Άρθρο 111§4.

¹³¹ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 11 – 12. Βλ. στις ίδιες σελίδες για όλα τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα που θέσπισε η νέα συνταγματική πράξη.

¹³² Βέβαια, παρόμοια διάταξη υπήρχε και στα χουντικά «συντάγματα» του 1968 και του 1974, όχι όμως με την πρόθεση ή το πλαίσιο που καθιερώθηκε στο Σύνταγμα του 1975.

¹³³ Ως «προσωπικότητα» νοείται «το σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων, που αφενός μεν προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλλογου και συνειδητού όντος, αφετέρου εξεατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο» και διαφοροποιείται ως ένα σημείο από το «υποκείμενο δικαίου», στο

εγκαινιάζοντας με αυτόν τον τρόπο μία θεσμική παράδοση με στόχο τη διασφάλιση της δημοκρατίας τόσο σε δημόσιο/πολιτειακό όσο και σε προσωπικό/ιδιωτικό επίπεδο. Πάνω απ' όλα, όμως, αυτό το άρθρο φανερώνει την εσωτερίκευση του διεθνούς αισθήματος στον κοινωνικοπολιτικό σκελετό της «αργοπορημένης» χώρας.

Αρχικά, οι δύο πρώτοι παράγραφοι του άρθρου 4 αναφέρονται στην ισότητα των Ελλήνων, τόσο απέναντι στον νόμο όσο και ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις (μη αναθεωρητέα διάταξη). Η καθολική αυτή ισότητα βασίζεται στην ιθαγένεια των φορέων, για την οποία σχετική διάταξη είναι η §3 του ίδιου άρθρου. Ο λόγος που εστιάζουμε στις δύο πρώτους παραγράφους (και κυρίως στην δεύτερη) σχετίζεται με την συνταγματική αναφορά των «Ελληνίδων». Το γεγονός αυτός αποτέλεσε σημείο σταθμός στους «γυναικείους» πολιτικούς αγώνες, καθώς για πρώτη φορά (και ύστερα από αρκετά συνταγματικά κείμενα και αναθεωρήσεις), οι Ελληνίδες αναγνωρίζονται ως μέρος της ταυτότητας του πολίτη και ως φορείς δικαιωμάτων. Βέβαια, παρόλο που μία τέτοια κίνηση δεν έδωσε λύση στα έμφυλα ζητήματα σε ιδιωτικό και δημόσιο/πολιτικό επίπεδο, σήμανε την αναγνώριση των προβλημάτων, των αγώνων και της ανάγκης εκσυγχρονισμού και εναρμόνισης με τις διεθνείς εξελίξεις. Παρόλα αυτά, εντύπωση προκαλεί το άρθρο 116 του Συντάγματος του 1975, σχετικά με πιθανές διακρίσεις που μπορούν να λάβουν μέρος, αντιβαίνοντας το άρθρο 4§2. Πιο συγκεκριμένα, αν και προβλεπόταν, στην παράγραφο 1, πως όποιες διατάξεις προέβλεπαν διακρίσεις σε βάρος των γυναικών θα έπρεπε να καταργηθούν πριν την 1^η Ιανουαρίου του 1983, καθώς μετά θα κρίνονταν, ούτως ή άλλως,

---

Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα: Α' ατομικές ελευθερίες, σελ. 116.

«αντισυνταγματικές»¹³⁴, η δεύτερη παράγραφος ανέφερε ότι επιτρέπονταν διακρίσεις που αντέβαιναν την συνταγματικά κατοχυρωμένη έμφυλη ισότητα, η οποία προβλεπόταν στην δεύτερη παράγραφο του δεύτερου άρθρου, για σοβαρούς λόγους και σε ειδικές περιπτώσεις που ορίζονταν από τον νόμο. Υπό αυτή την μορφή, η διάταξη χρησιμοποιήθηκε αρκετές φορές εις βάρος των γυναικών¹³⁵, βασιζόμενη στους «αποχρώντες λόγους»¹³⁶ που έπρεπε να συντρέχουν. Το θέμα αυτό θα διευθετηθεί, όπως θα δούμε παρακάτω, με την αναθεώρηση του 2001 και την μετάβαση από τις «διακρίσεις» στα «θετικά μέτρα».

Έπειτα, προχωρώντας στο άρθρο 5, βλέπουμε να γίνεται αναφορά στην δυνατότητα απόλαυσης του δικαιώματος της ελευθερίας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας απ' όλους, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε εγγενές στοιχείο. Όρια της παρεχόμενης ελευθερίας είναι, αρχικά, η ελευθερία και τα δικαιώματα των άλλων, οι συνταγματικές διατάξεις, διάφορες περιπτώσεις που καλύπτονται νομικά/νομολογικά καθώς τα χρηστά ήθη. Η τελευταία κατηγορία θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδυνάμει προβληματική και επικίνδυνη για την ατομική ελευθερία αφού τα χρηστά ήθη ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με την κυρίαρχη κοινωνικοπολιτική κουλτούρα και μια (αποδεκτή) επίκληση σε αυτά θα μπορούσε να καταστήσει την προστασία, την ελευθερία και τη θέση των μειονοτήτων δύσκολο έργο¹³⁷. Γι' αυτό, το κράτος έχει την διπλή

---

¹³⁴ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο: Ατομικά Δικαιώματα (4^η έκδοση), σελ. 842

¹³⁵ Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα, Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου / Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή, σελ. 94.

¹³⁶ Σύμφωνα με τον Δαγτόγλου (Συνταγματικό Δίκαιο: Ατομικά Δικαιώματα, σελ. 846), αφορούσαν «βιολογικές ή ψυχικές ιδιαιτερότητες της γυναίκας ή του άνδρα», έπρεπε να πηγάζουν μόνο από τυπικό νόμο και να έχουν εξειδικευμένο χαρακτήρα.

¹³⁷ Κλασική περίπτωση που εμπίπτει σε μεγάλο βαθμό σ' αυτήν την κατηγορία είναι ο γάμος των ομόφυλων ζευγαριών, ο οποίος δεν προβλέπεται καν από το

υποχρέωση (αρνητική και θετική) να μην εμποδίζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας των ατόμων, να αντιμετωπίζει τα υπάρχοντα εμπόδια και να φροντίζει για την ύπαρξη και διατήρηση των συνθηκών που ευνοούν την ελεύθερη ανάπτυξη της.¹³⁸ Η συγκεκριμένη παράγραφος, πάντως, μέσα από την αοριστία της φαίνεται να λειτουργεί περισσότερο κανονιστικά, υποδεικνύοντας το γενικότερο θεσμικό/πολιτικό πνεύμα που θα πρέπει να ακολουθείται, ενώ φαίνεται να εξειδικεύεται στα άρθρα 34¹³⁹ και 57¹⁴⁰ του Αστικού Κώδικα.¹⁴¹ Η σημασία αυτής της διάταξης γίνεται επίσης αισθητή και από το γεγονός ότι δεν αναθεωρείται, σύμφωνα με το άρθρο 110 (το οποίο αναφέρεται στις παραγράφους 1 και 3 του άρθρου 5).

Στη συνέχεια, στη παράγραφο 2 τονίζεται ότι παρέχεται ελευθερία σε όλα τα άτομα εντός της Ελληνική Επικρατείας, χωρίς διακρίσεις¹⁴² που βασίζονται σε εγγενή χαρακτηριστικά όπως φυλή και εθνικότητα (τα οποία μας ενδιαφέρουν εδώ) ενώ απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού για πράξεις του που αφορούν την ελευθερία. Σύμφωνα με τον Αριστόβουλο

θεσμικό σύστημα της χώρας, αν και ο γάμος θεωρείται στοιχείο που συνδέεται με την ανάπτυξη της προσωπικότητας και την κοινωνική ζωή που εμπεριέχονται έμμεσα στο συγκεκριμένο άρθρο.

¹³⁸ Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα: Α' ατομικές ελευθερίες, σελ. 118.

¹³⁹ Ικανότητα δικαίου: "Κάθε άνθρωπος είναι ικανός να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις."

¹⁴⁰ Δικαίωμα στην προσωπικότητα: "Όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Αν η προσβολή αναφέρεται στην προσωπικότητα προσώπου που έχει πεθάνει, το δικαίωμα αυτό έχουν ο σύζυγος, οι κατιόντες, οι ανιόντες, οι αδελφοί και οι κληρονόμοι του από διαθήκη. Αξίωση αποζημίωσης σύμφωνα με τις διατάξεις για τις αδικοπραξίες δεν αποκλείεται."

¹⁴¹ Στο ίδιο βιβλίο του Μάνεση, σελ. 119.

¹⁴² Εξαιρέσεις προβλέπονται κυρίως από το διεθνές δίκαιο. Υπήρχαν και εσωτερικοί περιορισμοί της ελευθερίας π.χ. η ελευθερία εργασίας των αλλοδαπών για την οποία οριζόταν ειδική διαδικασία, σύμφωνα με το άρθρο 13 του ν. 4310/1929, για τη δυνατότητα άσκησης επαγγέλματος ενώ συγχρόνως δεν επιτρεπόταν να ασκήσουν τα «ελεύθερα» επαγγέλματα π.χ. γιατροί, δικηγόροι κτλ.

Μάνεση ¹⁴³ , η συγκεκριμένη διάταξη λειτουργεί ως ενισχυμένη προστασία για τους αλλοδαπούς που βρίσκονται στην Ελλάδα και ακόμη και οι εξαιρέσεις που αναφέρονται δε θα πρέπει να παραβιάζουν το πνεύμα του άρθρου, με μειωμένη παροχή προστασίας της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας των αλλοδαπών σε σύγκριση με τους Έλληνες/ημεδαπούς.

Περαιτέρω, θα μπορούσαμε να εξετάσουμε το άρθρο 5 και σε σχέση με ζητήματα που αφορούν ΛΟΑΤ άτομα και τα δικαιώματά τους. Μάλιστα, η χώρα είχε επανακυρώσει την ΕΣΔΑ τον προηγούμενο χρόνο, με την έξοδο της από το διδακτορικό καθεστώς, μεταφέροντας αρκετά στοιχεία σεβασμού και προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών στον Καταστατικό Χάρτη της. Άμεση σύνδεση της Σύμβασης με το Σύνταγμα αποτελεί το άρθρο 8§1 (ΕΣΔΑ) το οποίο αναφέρεται στην προστασία της ιδιωτικής ζωής των ατόμων. Έτσι, μέσα από αυτή τη διάταξη προστατεύεται και η σεξουαλική ελευθερία που ξεφεύγει από την ευρύτερη κοινωνική αποδοχή, εφόσον περιλαμβάνει συναινούντες ενήλικες οι οποίοι δρουν στον ιδιωτικό χώρο. ¹⁴⁴ Παράλληλα, στα πλαίσια της ταυτότητας φύλου και της έκφρασης του, αναγνωρίζεται η ελευθερία να παρουσιάζεται κάποιο άτομο στους άλλους όπως το ίδιο θέλει, προωθώντας την προσωπική εικόνα που το ίδιο επιθυμεί καθώς και η δυνατότητα μεταβολής του ονοματεπώνυμου (ως στοιχείο της προσωπικότητας/χαρακτήρα του ατόμου)¹⁴⁵ , μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια που χαρακτηρίζονται από σταθερότητα και μη μεταβολή.¹⁴⁶

---

¹⁴³ Στο ίδιο βιβλίο του Μάνεση, σελ. 122 – 123.

¹⁴⁴ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 183.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σελ. 184. Υπάρχουν βέβαια κολλήματα στο συγκεκριμένο ζήτημα τα οποία θα αναπτυχθούν παρακάτω (βλ. ενότητα 7.4)

¹⁴⁶ ΣτΕ 1189/2005, ΕλλΔνη 2005, 1280 (όπως παρουσιάζεται στην προηγούμενη υποσημείωση).

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να αναφερθεί η έννοια της «τριτενέργειας» και η σημασία της στην συνταγματική κατοχύρωση, καθώς ανέτρεπε την μέχρι τότε παραδεδειγμένη λειτουργία των δικαιωμάτων, βελτιώνοντας και εκσυγχρονίζοντας όλο το σύστημα προστασίας. Βέβαια, στην ελληνική έννομη τάξη, μία μορφή τριτενέργειας είχε εμφανιστεί και πριν το Σύνταγμα του 1975 αλλά χωρίς να υπάρχει συνταγματική αναφορά.¹⁴⁷ Ως (φιλελεύθερη) ιδέα, ξεκίνησε από το γερμανικό εργατικό δίκαιο¹⁴⁸ και αναφέρεται στην διεύρυνση της κλασικής προστασίας συνταγματικών δικαιωμάτων (απέναντι στο και Κράτος) και στους ίδιους τους ιδιώτες («τρίτα πρόσωπα»). Κατηγορίες της τριτενέργειας αποτελούν η άμεση και η έμμεση, όπου στην πρώτη προβλέπεται προστασία που πηγάζει κατευθείαν από τις συνταγματικές διατάξεις ενώ στη δεύτερη προέρχεται από τις «γενικές ρήτρες» και τις «αόριστες νομικές έννοιες του ιδιωτικού δικαίου».¹⁴⁹ Πέρα, όμως, από τις επιμέρους μορφές της και τα προβλήματα που παρουσιάζει¹⁵⁰, η τριτενέργεια σηματοδοτεί μια νέα εποχή αντίληψης και χειρισμού των δικαιωμάτων και των σχέσεων που πηγάζουν από αυτά.

Το κείμενο του 1975 θα αποτελέσει έκτοτε την κύρια συνταγματική βάση της χώρας, χωρίς να υπάρξει αντικατάσταση του από κάποιο άλλο. Οι μόνες τροποποιήσεις που δέχθηκε ήρθαν με την μορφή αναθεωρήσεων (1986, 2001, 2008) οι οποίες αντικατόπτριζαν, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, τις πολιτικές ανησυχίες και το κλίμα της εκάστοτε εποχής. Ξεκινώντας εδώ με την αναθεώρηση του 1986, παρατηρούμε ότι

---

¹⁴⁷ Τζούλια Ηλιοπούλου – Στράγγα, Η «τριτενέργεια» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος 1975, σελ. 13.

¹⁴⁸ Οι περιπτώσεις, βέβαια, στις οποίες παρουσιάζεται δεν έχουν αποκλειστική εργατική/οικονομική φύση.

¹⁴⁹ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 60 – 61.

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σελ. 60: συγκρούσεις δικαιωμάτων με συνταγματικά ερείσματα και μετατόπιση της δύναμης της διαμόρφωσης έννομων σχέσεων από την εκλεγμένη Βουλή στα Δικαστήρια.

δεν εισήγαγε κανένα καινούργιο δεδομένο στον τομέα των δικαιωμάτων. Τα κύρια θέματα εστίασης ήταν η μεταφορά του κειμένου του 1975 σε δημοτική γλώσσα και ο περιορισμός των υπερεξουσιών του Προέδρου της Δημοκρατίας (ενισχύοντας τον πρωθυπουργοκεντρισμό)¹⁵¹, παρουσιάζοντας ένα νέο «αμιγώς κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης» το οποίο με τη σειρά του έφερε «κοινοβουλευτική σταθερότητα» και ομαλότητα στην πολιτική ζωή.¹⁵²

5.2. Ζητήματα φύλου στη «νέα» Ελλάδα

Με την μεταπολίτευση, εδραιώθηκε ένα νέο περιβάλλον αντιμετώπισης των ζητημάτων που βασίζονταν στο φύλο, το οποίο συνεχώς απομακρυνόταν από το κλίμα αποκλεισμού, σε όλα τα επίπεδα, που κυριαρχούσε όλα αυτά τα χρόνια. Η τυπική κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών, αν και εξαιτίας της σημαντικότητας του φαινόταν για αρκετές δεκαετίες ως ο τελικός στόχος για την επίλυση των έμφυλων ανισοτήτων, όχι μόνο δεν τερμάτισε τα υπάρχοντα και φανερά προβλήματα, αλλά ανέδειξε μια σειρά κοινωνικοπολιτικών δυσκολιών, βαθιά ριζομένων στην καταπίεση αιώνων, που διαπερνούσαν όλο το φάσμα του ιδιωτικού και δημόσιου βίου.

Αρχικά, όσον αφορά θέματα που αφορούν ιδιωτική σφαίρα, μία σημαντική κίνηση που έγινε ήταν ο εκσυγχρονισμός του οικογενειακού δικαίου, με τον ν. 1329/1983, με τη διάθεση να εναρμονιστεί με το νέο

---

¹⁵¹ Ενδεικτικά κάποιες τροποποιήσεις στο Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 533 – 534.

¹⁵² <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>

συνταγματικό κείμενο και το καινοφανές «έμφυλο» περιεχόμενο του το οποίο στόχευε στην ισότητα των πολιτών. Οι καινοτομίες¹⁵³ του συγκεκριμένου νόμου αφορούσαν την απομάκρυνση από το πατριαρχικό πρότυπο της οικογένειας (το οποίο καταργήθηκε) και κατευθύνονταν προς την ισότητα των συζύγων, καταργώντας σε πρώτο στάδιο τον θεσμό της προίκας. Οι προίκες, πλέον (άρθρα 55 – 59), επιστρέφονταν στις γυναίκες, οι οποίες και θα μπορούσαν να τις διαχειρίζονται αυτοδικαίως (εξαίρεση αποτελούσαν, σύμφωνα με το άρθρο 58, οι καθαρά χρηματικές προίκες, καθώς επιστρέφονταν αν το επιθυμούσαν αμφότεροι οι σύζυγοι). Παράλληλα, άλλες καινοτομίες αποτελούσαν η επιτρεπτή ηλικία γάμου οριζόταν στα 18 χρόνια (άρθρο 12 > άρθρο 1350 Α.Κ.), με εξαιρέσεις να προβλέπονται για «σπουδαίο λόγο», η κοινή ρύθμιση του βίου και η κοινή συμβολή στις ανάγκες ήταν πλέον θεσμικά κατοχυρωμένες λειτουργίες (άρθρο 15 > άρθρα 1387 και 1389 Α.Κ.), η διατήρηση των επωνύμων των συζύγων (άρθρο 15 > 1388 Α.Κ.), ο εκσυγχρονισμός της διαδικασίας του διαζυγίου (και του συναινετικού) και η παροχή διατροφής από τον έναν σύζυγο στον άλλο, ανεξαρτήτως φύλου (άρθρα 15 > 1391 Α.Κ., 16 > 1438 – 1446 και 17 > 1485 – 1504 Α.Κ.), το νέο πλαίσιο για την κοινή ανατροφή των τέκνων, ακόμη και εκτός γάμου (τα οποία δεν στερούνταν κάτι από αυτά εντός γάμου), και το επώνυμο τους (άρθρο 17 > 1505 – 1541 Α.Κ.) καθώς και για τα θετά (άρθρο 18 > 1582, 1584 και 1585 Α.Κ.), η περυσιακή αυτοτέλεια (άρθρο 15 > 1397 Α.Κ.) και η κοινοκτημοσύνη (άρθρο 15 > 1403 – 1416 Α.Κ.). Βέβαια, ακόμη κι αν πολλές από τις δυνατότητες που περιγράφονται παραπάνω δεν χρησιμοποιούνταν στον μέγιστο δυνατό βαθμό (π.χ. εξαιτίας κοινωνικών/εθμικών παραγόντων), μη πραγματώνοντας εντελώς το πνεύμα του νόμου, γίνεται αντιληπτό ότι η ανανεωμένη μόρφη του οικογενειακού δικαίου πρόσφερε στις γυναίκες

---

¹⁵³ Βρίσκονται στο <http://www.isotita.gr/nomothesia/ethniki-nomothesia/>

μια νέα μορφή αυτοτέλειας και αυτοδιαχείρισης των ζωών τους, μακριά από τα καταπιεστικά όρια της πατριαρχικής οικογένειας και των ρόλων του ιδιωτικού βίου που τις στιγματίζουν για πολλούς αιώνες.

Μία επιπλέον πτυχή της προσωπικής ζωής των γυναικών αποτελεί η εγκυμοσύνη και η δυνατότητα διακοπής της. Πηγαίνοντας, λοιπόν, ένα βήμα πιο πέρα από τον προηγούμενο νόμο που παρουσιάστηκε (ν. 1329/1983) και αναφέρεται στη γέννηση ενός παιδιού (τόσο εντός όσο και εκτός γάμου) και στην οικογενειακή αποκατάσταση του (μέσα σε συναινετικά πλαίσια), βλέπουμε το άρθρο 359 του ποινικού κώδικα, ο οποίος σχετίζεται με την εγκατάλειψη της εγκύου και, πιο συγκεκριμένα, κάνει λόγο για ποινή, μετά από έγκληση, σε περίπτωση εγκατάλειψης της κυοφορούσας (φτάνοντας και τον ένα χρόνο φυλάκισης)¹⁵⁴. Από την άλλη, η επιλογή της άμβλωσης άρχισε, με «δειλά» βήματα, να γίνεται μια πιο απτή πραγματικότητα, ειδικά σε σύγκριση με τα παλαιά θεσμικά καθεστώτα, τα οποία με τον έναν ή τον άλλον τρόπο ποινικοποιούσαν την πράξη. Η πρώτη κίνηση έγινε με τον ν. 821/1978¹⁵⁵, ο οποίος μέσω του άρθρου 5§1 προέβλεπε την ευγονική ένδειξη άλλα και την ψυχική υγείας της εγκύου ως λόγους άρσης του ποινικού χαρακτήρα της άμβλωσης στις αντίστοιχες περιπτώσεις. Έτσι, επιτρεπόταν η τεχνητή άμβλωση μέχρι την 20^η εβδομάδα σε περιπτώσεις που διαπιστώνονταν επιπλοκές με το έμβρυο και μέχρι τη 12^η για θέματα ψυχικής υγείας, τα οποία εντάσσονταν στην γενικότερη υγεία της εγκύου και άρα αποτελούσαν σοβαρό λόγο για την διακοπή της κύησης.¹⁵⁶ Παρόλα αυτά,

---

¹⁵⁴ Η εγκατάλειψη αναφέρεται στην παντελή έλλειψη τόσο οικονομικής όσο και ψυχολογικής υποστήριξης της εγκύου από αυτόν που έμεινε έγκυος, θέτοντας την σε πολύ δύσκολη και ευάλωτη θέση (βλ. ΑΠ 1432/1987 Π. Χρ. ΛΗ', 134 και ΕφΑΘ 3397/2010).

¹⁵⁵ «Περί μεταμοσχεύσεων βιολογικών ουσιών ανθρώπινης προελεύσεως».

¹⁵⁶ Ελισάβετ Μπεσίλα – Μακρίδη, Η Συνταγματικότητα της άμβλωσης, σελ. 56 – 57 και Ελισάβετ Συμεωνίδη – Καστανίδου, Η άμβλωση ως πρόβλημα του Ποινικού Δικαίου, σελ. 79 – 80.

καταλυτικό βήμα για την αποποινικοποίηση των αμβλώσεων υπήρξε ο ν. 1609/1986 ¹⁵⁷ . Έτσι, παρά τις γενικότερες θρησκευτικές και κοινωνικοπολιτικές αντιδράσεις, το νομοσχέδιο τελικά ψηφίστηκε και προέβλεπε αρχικά, κατά το άρθρο 1, οργανωμένες νοσηλευτικές δομές για τη διεξαγωγή της αμβλώσης καθώς και οικονομική κάλυψη από τις Κοινωνικές Ασφαλίσεις, ενώ το άρθρο 2, τροποποιώντας τις παραγράφους του άρθρου 304 Π.Κ. επέτρεπε, πλέον νόμιμα, την διαδικασία μετά τη σύμφωνη γνώμη της εγκύου (ή του κηδεμόνα της, όταν η κυοφορούσα είναι ανήλικη) και σε περιπτώσεις όπως: η διάρκεια της εγκυμοσύνη δε ξεπερνούσε τις 12 εβδομάδες, για ευγονικά αίτια που παρέπεμπαν σε διαπλοκές με την ανάπτυξη του εμβρύου (όχι μετά τις 24 εβδομάδες), για ψυχοσωματικά θέματα υγείας της εγκύου (μετά από ιατρική βεβαίωση) και, τέλος, όταν η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, αιμομιξίας ή αποπλάνησης. ¹⁵⁸ Σε συνδυασμό με τον ν. 1609/1986, βλέπουμε και τα άρθρα 304^A, 305 και 310 Π.Κ., τα οποία επιχειρούσαν να εγκαθιδρύσουν ένα πιο ασφαλές και σίγουρο περιβάλλον για τη σωστή διεξαγωγή της «επέμβασης», καθώς σε αντίθετη περίπτωση προβλέπονται ποινικές κυρώσεις προς αυτούς που έβλαψαν ιατρικά την έγκυο ή το έμβρυο. Εξετάζοντας, λοιπόν, τα παραπάνω, γίνεται αντιληπτό ότι με αυτόν τον νόμο (καθώς και με τα συνοδευτικά άρθρα από τον Ποινικό Κώδικα), έκλεισε ένα ακόμη κεφάλαιο στις «γυναικείες» διεκδικήσεις το οποίο στόχευε στην αυτοδιάθεση των σωμάτων και των ζώων τους ¹⁵⁹ . Αυτό, βέβαια, δε συνεπαγόταν κιάλας την πλήρη επίτευξη κοινωνικοπολιτικής ισότητας

---

¹⁵⁷ «Τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης και προστασία της υγείας της γυναίκας και άλλες διατάξεις».

¹⁵⁸ Ελισάβετ Μπεσίλα – Μακρίδη, Η Συνταγματικότητα της αμβλώσης, σελ. 58 – 63 (με ιδιαίτερη βαρύτητα στη σελ. 59)

¹⁵⁹ Παρόλα αυτά, δημιουργεί έντονο προβληματισμό η απόφαση Εφ.Λαρ. 544/2007 ΕλλΔνη 2008, 289 με την οποία προβλέπεται ότι μέσα στον συζυγικό βίο χρειάζεται η σύμφωνη γνώμη και των δύο συζύγων.

των φύλων αλλά αποτελούσε, φυσικά, στοιχείο εκσυγχρονισμού και προόδου.

Με την ανανέωση του Ποινικού Κώδικα σχετίζεται και ο ν. 1419/1984, ο οποίος αφορούσε και το θέμα του βιασμού. Σύμφωνα με το άρθρο 9 του νόμου τροποποιήθηκε το άρθρο 336 Π.Κ. στο οποίο ορίζεται ότι τιμωρείται με κάθειρξη ο εξαναγκασμός με «απειλή σπουδαίου και άμεσου κινδύνου» σε «εξώγαμη» ή «σε ανοχή» συνουσία ή «επιχείρηση ασελγών πράξεων» ενώ στην δεύτερη παράγραφο τονίζεται ότι η ποινή φτάνει την κάθειρξη τουλάχιστον 10 ετών αν ο βιασμός ή οι ασελγείς πράξεις έγιναν απο δύο ή περισσότερα άτομα. Στο συγκεκριμένο άρθρο, παρά την προσπάθεια που έγινε να δημιουργηθεί μία διάταξη που θα τιμωρεί τον βιασμό και την ασελγεία, παρατηρείται ένα μεγάλο πρόβλημα και αυτό είναι η αναφορά σε «εξώγαμη» συνουσία, αφήνοντας έτσι εκτεθημένα τα θύματα σεξουαλικής κακοποίησης εντός γάμου, από τους συζύγους τους, για πολλά χρόνια (η αλλαγή αυτής της κατάστασης έγινε 22 χρόνια μετά). Στο πλαίσιο αυτής της νομοθετικής αλλαγής, έγινε και αντικατάσταση του άρθρου 337 Π.Κ., κατά το άρθρο 10 του νόμου, προβλέποντας πλέον φυλάκιση μέχρι ενός έτους ή χρηματική ποινή σε περίπτωση «ασελγών χειρονομιών ή προτάσεων που προσβάλλουν την αξιοπρέπεια στο κομμάτι της γενετήσιας ζωής» (§1) και φυλάκιση από 3 μήνες μέχρι 2 χρόνια αν η περίπτωση της προηγούμενης παραγράφου έχει ως στόχο άτομα νεώτερα των 12 ετών (§2). Συγχρόνως, πέρα από τον ν. 1419/1984 και μένοντας στα ζητήματα γενετήσιας ελευθερίας¹⁶⁰ αξίζει να αναφερθούμε στην απαγόρευση της μαστροπείας και της σωματοτεμπορίας (άρθρα 349 – 351) τα οποία τιμωρούνται με πολύμηνη φυλάκιση (ανάλογα πάντα και με την μορφή που πραγματοποιήθηκε) καθώς παραβιάζουν στον ύψιστον βαθμό την ελευθερία της ζωής και του

---

¹⁶⁰ «Εγκλήματα κατά της Γενετήσιας Ελευθερίας και Εγκλήματα Οικονομικής Εκμετάλλευσης της Γενετήσιας Ζωής»: άρθρα 336 – 353 Π.Κ.

σώματος των θυμάτων. Παρόλα αυτά, η σωματεμπορία και η μαστροπία διαχωρίζονται από την ηθελημένη πορνεία, η οποία σε θεωρητικό βαθμό συνδέεται με την ελεύθερη βούληση του υποκειμένου και πηγάζει από την αυτοδιάθεση του σώματος του. Τα εκδιδόμενα με αμοιβή πρόσωπα (τα οποία δεν προσδιορίζονται έμφυλα από το κείμενο του νόμου) μπορούσαν να προσφέρουν νόμιμα τις υπηρεσίες τους με τον ν. 2734/1999¹⁶¹, αποκτώντας πιστοποιητικό (διάρκειας 3 ετών) ύστερα από αίτηση τους και τηρώντας όλες τις απαιτούμενες διαδικασίες και προϋποθέσεις¹⁶², οι οποίες παραπέμπουν σε ένα κανονικά εργαζόμενο άτομο.

Προχωρώντας στη δημόσια σφαίρα, σημειώθηκαν κινήσεις για την βελτίωση των συνθηκών στο εργασιακό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, δύο από τους πιο βασικούς νόμους που ψηφίστηκαν πάνω σε αυτό το θέμα ήταν ο ν. 1414/1984 και ο ν. 1483/1984. Ο ν. 1414/1984¹⁶³ αποτελεί μια αξιόλογη προσπάθεια άρσης των έμφυλων ανισοτήτων απ' όλες τις πτυχές του εργασιακού χώρου και σχέσεων (από την πρόσβαση, τις ευκαιρίες και τον μισθό¹⁶⁴ μέχρι τον χειρισμό μηχανημάτων). Επίσης, προβλεπόταν η σύσταση ειδικού τμήματος «Ισότητας των Φύλων» στο Ανώτατο Συμβούλιο Εργασίας (άρθρο 9). Απο την άλλη, ο δεύτερος νόμος (ν. 1483/1984¹⁶⁵) αναφέρεται γενικά σε γονείς (ή κηδεμόνες) ανεξάρτητως φύλου, σε σχέση με εξαρτώμενα μέλη των οικογενειών τους και τις εργασιακές ρυθμίσεις που διευκολύνουν αυτήν τη φροντίδα.

---

¹⁶¹ <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ethon/n-2734-1999.html> (κείμενο νόμου)

¹⁶² i) Συμπλήρωση 18^{ου} έτους ηλικίας, ii) άγαμο, σε χηρεία ή διαζευγμένο, iii) να μην πάσχει από σεξουαλικό μεταδιδόμενη ή μολυσματική νόσο, iv) δεν πάσχει από ψυχική νόσο ή κάνει χρήση ναρκωτικών ουσιών και v) δεν έχει καταδικασθεί για ανθρωποκτονία από πρόθεση.

¹⁶³ «Εφαρμογή της αρχής της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις και άλλες διατάξεις»: <http://www.ypakp.gr/uploads/files/2529.pdf> (κείμενο νόμου)

¹⁶⁴ Η ισότητα στην αμοιβή προβλεπόταν και από το άρθρο 22§1 Σ.

¹⁶⁵ «Προστασία και διευκόλυνση των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις – Τροποποιήσεις και βελτιώσεις εργατικών νόμων»: <http://www.ypakp.gr/uploads/files/2523.pdf> (κείμενο νόμου).

Μέσα σε αυτό το κείμενο, ξεχωρίζει το άρθρο 15¹⁶⁶ το οποίο κάνει λόγο για προστασία της μητρότητας και προστατεύει την έγκυο (και μετέπειτα μητέρα) από μια αυθαίρετη απόλυση (χρειάζεται «σπουδαίος λόγος για καταγγελία»). Η σημασία αυτών των νόμων έγκειται στην διεύρυνση των εργατικών δυνατοτήτων και ευκαιριών των ατόμων, την ίση αντιμετώπιση τους και την δυνατότητα οικογενειακής φροντίδας, πέρα από τα πατριαρχικά στερεότυπα και τους αυστηρά «περιχαρακωμένους» έμφυλους ρόλους.

Τέλος, μεγάλη σημασία στον χώρο της πολιτικής και της διοίκησης έχουν οι νόμοι 1288/1982 και 2839/2000¹⁶⁷. Ο πρώτος νόμος προέβλεπε τη δημιουργία 9μελούς Συμβουλίου Ισότητας των Δύο Φύλων, το οποίο ήταν ένα «συμβουλευτικό όργανο που υπαγόταν απευθείας στον Πρωθυπουργό», το οποίο «αναβαθμίστηκε» σε Γενική Γραμματεία Ισότητας, με τον ν. 1558/1988, αναλαμβάνοντας το έργο της εφαρμογής και προστασίας της ισότητας, όντας κιολας συγχρονισμένη με την ευρωπαϊκή πραγματικότητα.¹⁶⁸ Η Γενική Γραμματεία Ισότητας, με τη σειρά της, προώθησε τον δεύτερο νόμο (2839/2000) ο οποίος έθετε ποσοστώσεις (1/3 τουλάχιστον) στα όργανα λήψης αποφάσεων του Δημοσίου και σε εποπτευόμενες από αυτό επιχειρήσεις και

---

¹⁶⁶ Η διάταξη αυτή συνδυάζεται με το προεδρικό διάταγμα 176/1997 (άρθρο 10), σε συμμόρφωση με την οδηγία 92/85/ΕΟΚ, και επεκτάθηκε στους απασχολούμενους του δημοσίου τομέα με το Π.Δ. 193/1988. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτούς του δύο νόμους βλ. Άρτεμις Αναγνώστου – Δεδούλη και Ελένη – Ελευθερία Γαληνού, Η ισότητα των φύλων στην κοινωνική προστασία, σελ. 66 – 69. Επίσης, στο ίδιο βιβλίο, σελ. 320 – 332, για το Π.Δ. 176/1997 (σε συμμόρφωση με την οδηγία 92/85/ΕΟΚ) «Μέτρα για την βελτίωση της ασφάλειας κατά την εργασία των εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών εργαζομένων» (τροποποιήθηκε με το Π.Δ. 41/2003)

¹⁶⁷ <https://www.e-nomothesia.gr/kat-demosia-dioikese/n-2839-2000.html> (κείμενο νόμου)

¹⁶⁸ Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα, Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου / Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή, σελ. 89. Επίσης, όπως αναφέρεται στο βιβλίο (ίδια σελίδα), το 1982 είε δημιουργηθεί και «θέση ειδικού συμβούλου του Πρωθυπουργού για θέματα ισότητας».

οργανισμούς¹⁶⁹ (άρθρο 6). Με αυτόν τον τρόπο, ένας χώρος όπως ο δημόσιος τομέας ο οποίος είχε συνεισφέρει στην καταπίεση και τον περιορισμό των γυναικών (ιδιαίτερα στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα) άρχισε να υιοθετεί συμπεριληπτικές πολιτικές που όχι μόνο προστάτευαν το γυναικείο υπαλληλικό προσωπικό αλλά υποχρέωναν τις υψηλές δομές λήψης αποφάσεων να είναι ποικιλόμορφες, εγκαινιάζοντας μια νέα εποχή λειτουργίας της Δημόσιας Διοίκησης.

5.3. Ο ν. 927/1979 και νέος νόμος για τους αλλοδαπούς (ν.1975/1991)

Η αποκατάσταση και η ενίσχυση της δημοκρατίας, μετά από μια έντονη περίοδο πολέμων και συγκρούσεων, επέτρεψε στη χώρα να αναπτύξει καινοφανείς πολιτικές, ιδιαίτερα για κατηγορίες ατόμων που εκείνη την εποχή δεν πλαισιώνονταν από κάποια θεσμική προστασία, όπως τα άτομα με διαφορετική φυλετική/εθνοτική καταγωγή, τα οποία μέχρι τότε συνδέονταν μόνο με νόμους και συνταγματικές διατάξεις που όριζαν σε βασικό επίπεδο την είσοδο, έξοδο, διαμονή κτλ. Αυτό άλλαξε, έως ένα βαθμό, με τον ν. 927/1979 «Περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις»¹⁷⁰. Γενικά, ο νόμος προέβλεπε ποινές για δημόσιες (προφορικές ή γραπτές) προβληματικές εκφράσεις που προέτρεπαν σε διακρίσεις, μίσος ή/και βία εναντίον

---

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σελ. 94.

¹⁷⁰ <https://www.e-nomothesia.gr/kat-anthropina-dikaiomata/n-927-1979.html> (κείμενο νόμου). Προστέθηκε και η περίπτωση του «θρησκευματος» με τον ν.1419/1984 ενώ το άρθρο 4 (δίωξη μετά από έγκληση) αφερέθηκε αργότερα με τροποποίηση. Τροποποιήθηκε, ακόμη, με τον ν. 2910/2001. Επίσης, με τον ν. 4251/2014 (άρθρο21§5) οι πράξεις των άρθρων 1 και 2 του παρόντος νόμου διώκονται αυτεπαγγέλτως.

ατόμων (ή ομάδας ατόμων) λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής. Βέβαια, με το πέρασμα των χρόνων (όπως θα δούμε στην ενότητα 7.2), ο συγκεκριμένος νόμος έφερε στην επιφάνεια έναν έντονο προβληματισμό όσον αφορά τη σχέση ελευθερία έκφρασης και απόψεων – προστασία τις υπόληψης των ατόμων και διακρίσεις.

Παράλληλα, κατά τα τελευταία χρόνια του δεύτερου μισό του 20^{ου} αιώνα παρατηρήθηκαν μεγάλα μεταναστευτικά κύματα κυρίως από χώρες όπως η Αλβανία, Τουρκία (κυρίως κούρδοι), το Ιράν, το Ιράκ, τη Σρι – Λάνκα και την Αφρική, δημιουργώντας στην πολιτεία την άμεση ανάγκη εκσυγχρονισμού του Δικαίου σχετικά με την κατάσταση των αλλοδαπών.¹⁷¹ Μία τέτοια ρύθμιση δεν ήταν φυσικά άγνωστη στο θεσμικό σώμα της χώρας, καθώς αναφορές για την κατάσταση των αλλοδαπών υπήρχαν από τα πρώτα κιολας Συντάγματα της σύγχρονης Ελλάδας, είχαν αποκτήσει ανεξάρτητη μορφή με τον ν. 4310/1929 και το θέμα είχε εμπλουτιστεί με διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις (π.χ. Σύμβαση της Γενεύης, 1951, Πρωτόκολλο της Ν. Υόρκης, 1967, και ΕΣΔΑ, 1950). Παρόλα αυτά, ο συνδυασμός μαζικών εισροών μεταναστών και κοινωνικοπολιτικές φάσεις και αλλαγές που είχε περάσει η χώρα, κατέστησαν ξεπερασμένο τον πάγιο νόμο ρύθμισης την κατάστασης των αλλοδαπών που ίσχυε από το 1929. Παράλληλα, τα διεθνή κείμενα δεν περιείχαν κανονιστικές διάταξεις για τη ρύθμιση των θεμάτων των μεταναστών αλλά γενικές ρήτρες προστασίας του πυρήνα των δικαιωμάτων των αλλοδαπών, οι οποίες έδιναν μεγάλη ευχέρεια στην εκάστοτε χώρα να αποφασίζει αυτοβούλως γι' αυτά τα ζητήματα (το οποίο μπορούσε να οδηγήσει σε αυθαιρεσίες).

---

¹⁷¹ Ζωή Παπασιωπή – Πασία, Τα δικαιώματα των αλλοδαπών όπως πηγάζουν από το νόμο 1975/1991: Κριτική θεώρηση, σελ. 18.

Ο νέος νόμος (ν. 1975/1991¹⁷²) ήρθε ως αποτέλεσμα των δυσχερών γεωπολιτικών συνθηκών της εποχής επιχειρώνοντας να δώσει λύσεις στα προβλήματα, ρυθμίζοντας (όπως και ο αντίστοιχος του 1929) θέματα που αφορούσαν την υποδοχή, την είσοδο, την έξοδο, τη διαμονή, την εργασία, την απέλαση κ.α. . Όμως, παρά την πρόθεση επίλυσης των ζητημάτων με τρόπους που θα ευνοούσαν τόσο την εύρυθμη λειτουργία του κράτους όσο και τον σεβασμό προς τα άτομα που βρίσκονταν σε ανάγκη, ο νόμος αυτός προκαλούσε πολλές φορές αντισυνταγματικές καταστάσεις, θεσμική σύγχυση και υποβαθμισμό των αλλοδαπών ατόμων. Ειδικά, όσον αφορά το τελευταίο κομμάτι, υπήρχε έντονος διαχωρισμός μεταξύ των αλλοδαπών ο οποίος οδηγούσε με τη σειρά του σε διαφορετική αντιμετώπιση. Ο διαχωρισμός αυτός βασιζόταν, βέβαια, στα διαφορετικά νομικά πλαίσια που περιέβαλαν τους αλλοδαπούς ανάλογα αν προέρχονταν i) από «τρίτες» χώρες (στις οποίες εστίαζε ο συγκεκριμένος νόμος), δηλαδή από χώρες εκτός τις Ευρωπαϊκής Ένωσης, ii) από χώρες της Ε.Ε. όπου ίσχυαν οι διατάξεις των συνθηκών που είχαν υπογράψει τα κράτη – μέλη ή από χώρες με τις οποίες είχε συνάψει «διμερείς συμβάσεις» η χώρα¹⁷³ ενώ σημασία είχε και iii) η οικογενειακή τους κατάσταση (ή η πιθανότητα ομογένειας), καθώς υπήρχε το ενδεχόμενο σύναψης γάμου με ημεδαπό άτομο.¹⁷⁴ Σε κάθε περίπτωση, όμως, βασικό στοιχείο αυτών των διατάξεων ήταν η «νομιμότητα» των αλλοδαπών και των διαδικασιών μετακίνησής τους.

Εξετάζοντας, έτσι, συνοπτικά τον νόμο βλέπουμε αυξημένες απαιτήσεις στην είσοδο και υποδοχή του αλλοδαπού ατόμου, η οποία θα πρέπει να συνοδεύεται με τα απαραίτητα έγγραφα σε περίπτωση

---

¹⁷² <https://www.synigoros.gr/resources/docs/01-n1975.pdf> (κείμενο νόμου)

¹⁷³ Στο ίδιο, σελ. 19. Τα άτομα των δύο τελευταίων κατηγοριών είχαν ευνοϊκότερη αντιμετώπιση σε σύγκριση με εκείνα των «τρίτων» χωρών.

¹⁷⁴ Ν. Χλέπας στο Ν. Χλέπας – Δ. Σπυράκος, Ο νόμος 1975/1991 περί αλλοδαπών και το Σύνταγμα, σελ. 20 – 22 & 33. Η ευνοϊκή μεταχείριση των ομογενών αναφέρεται και στο άρθρο 108 Σ.

εργασίας ή σπουδών (διαφορετικά πλαίσια αντιμετώπισης των ατόμων και της διαμονής τους). Παράλληλα προστέθηκαν δύο νέοι λόγοι για τους οποίους θα μπορούσε να απαγορευτεί η είσοδος στη χώρα καθώς και μέσα (κατά κάποιο τρόπο) παρεμπόδισης και ελέγχου όπως ειδικές αστυνομικές ομάδες και η «άμεση επαναπροώθηση» (refoulement) (το τελευταίο αφορούσε τους λαθρομετανάστες και όχι τους πολιτικούς πρόσφυγες, των οποίων η έννοια προβλέπεται για πρώτη φορά μέσα σε νόμο).¹⁷⁵ Συγχρόνως, όσον αφορά την απέλαση, ήταν απαραίτητοι λόγοι η προστασία της δημόσιας ασφάλειας και τάξης (επίσης, δεν μπορούσαν να απελαθούν υπερήλικοι, ανήλικοι ή γονείς ημεδαπών) ενώ ο νόμος προσέφερε και πιο ήπια εναλλακτική λύση, η οποία ήταν ο περιορισμός στη διακίνηση ή η επιβολή τακτικής επίσκεψης στις αστυνομικές αρχές,¹⁷⁶ καθιστώντας στην απέλαση ως τελική επιλογή.

Έχοντας αναφέρει εν συντομία το πνεύμα του συγκεκριμένου νόμου, γίνεται αντιληπτό ότι παρά την ύπαρξη κάποιων μεμονωμένων περιστάσεων ανθρωπιστικής εκδήλωσης (που αφορά, κυρίως, τους πολιτικούς πρόσφυγες, τους ομογενείς, τις οικογενειακές υποθέσεις και την περιορισμένη απέλαση)¹⁷⁷, ο κεντρικός στόχος του νόμου ήταν η αντιμετώπιση της λαθρομετανάστευσης και ο στενός έλεγχος εντός επικρατείας, στηρίζοντας έντονα την παρουσία του ποινικού δικαίου σε

---

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σελ. 22 – 26: Εκτός από την επικίνδυνη ασθένεια που απειλή τη δημόσια υγεία (και την αποτυχία τήρησης των διαδικασιών για την είσοδο), προστέθηκε ο κατάλογος ανεπιθύμητων αλλοδαπών (για εγκληματίες, τρομοκράτες κτλ.) καθώς και η απαγόρευση εισόδου σε αλλοδαπό που θέλει «να παραμείνει στη χώρα ως μετανάστης». (άρθρο 6§5) Σε αρκετές περιπτώσεις, η διαδικασία ελέγχου έφτανε στο σημείο καταπάτησης διατάξεων περί μη εξουτυλισμού του ατόμου. Επίσης, σχετικά με τους πολιτικούς πρόσφυγες και τη χορήγηση ασύλου: Ζωή Παπασιωπή – Πασία, Τα δικαιώματα των αλλοδαπών όπως πηγάζουν από το νόμο 1975/1991: Κριτική θεώρηση, σελ. 34 – 40.

¹⁷⁶ Ν. Χλέπας στο Ν. Χλέπας – Δ. Σπυράκος, Ο νόμος 1975/1991 περί αλλοδαπών και το Σύνταγμα, σελ. 37 – 38.

¹⁷⁷ Ζωή Παπασιωπή – Πασία, Τα δικαιώματα των αλλοδαπών όπως πηγάζουν από το νόμο 1975/1991: Κριτική θεώρηση, σελ. 85 – 86.

αυτήν τη ρυθμιστική προσπάθεια¹⁷⁸ και παραβιάζοντας, πολλές φορές, αρχές που αφορούσαν τις διακρίσεις και την αξιοπρέπεια των ατόμων. Μάλιστα, σε αρκετές περιπτώσεις υπήρχαν διατάξεις που δεν συμβιβάζονταν με το Σύνταγμα ή τις ισχύουσες συνθήκες,¹⁷⁹ δημιουργώντας έτσι ένα αυστηρό εργαλείο βιοεξουσίας παρά ένα μεσο οργάνωσης και προστασίας των ευάλωτων αλλοδαπών ατόμων.

5.4. Η γέννηση ενός ΛΟΑΤ κινήματος

Η δεκαετία του 1960 έπαιξε καθοριστικό ρόλο, παγκοσμίως, για την ανάδειξη των (λεγόμενων) νέων κοινωνικών κινημάτων και των δικαιωμάτων τους. Από το δεύτερο κύμα φεμινισμού και την εξέγερση στο κλαμπ Stonewall μέχρι το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα των Αφροαμερικάνων και τον Γαλλικό Μάη, αναδύθηκε διεθνώς ένα πνεύμα αμφισβήτησης της καθεστηκίας τάξης και των αρχών που πρέσβευε. Για την Ελλάδα, βέβαια, δεν ίσχυε (σε μεγάλο βαθμό) αυτή η διάθεση κοινωνικοπολιτικής ανατροπής και αλλαγής, καθώς για επτά χρόνια ήταν υπό το καθεστώς της Χούντας. Με την μεταπολίτευση, η χώρα προσπάθησε να επανασυγχρονιστεί με τα διεθνή δρώμενα ευνοώντας έτσι (αργοπορημένα) την εμφάνιση αντίστοιχων κοινωνικών κινημάτων.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, γεννήθηκε το 1976 το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλοφίλων Ελλάδας (ΑΚΟΕ) από μια μικρή ομάδα ομοφυλοφίλων. Οι γενικοί στόχοι του κινήματος μπορούν να συνοψιστούν σε: ενημέρωση του κοινωνικού σώματος πάνω σε θέματα

---

¹⁷⁸ Δ. Σπυράκος στο Ν. Χλέπας – Δ. Σπυράκος, Ο νόμος 1975/1991 περί αλλοδαπών και το Σύνταγμα, σελ. 58 – 59.

¹⁷⁹ Ν. Χλέπας στο Ν. Χλέπας – Δ. Σπυράκος, Ο νόμος 1975/1991 περί αλλοδαπών και το Σύνταγμα, σελ. 39.

σεξουαλικότητας, καταπολέμηση των διακρίσεων (εστιάζοντας σε θέματα φύλου, σεξουαλικότητας και ταυτότητας φύλου), απενοχοποίηση της σεξουαλικής επιθυμίας, αποποινικοποίηση της πορνείας και της άμβλωσης, ίση μεταχείριση και πρόσβαση σε εργασία και υγεία, διαχωρισμό κράτους – εκκλησίας κ.α. Κύρια αφορμή για τη σύσταση της ομάδας υπήρξε το νομοσχέδιο περί «της εξ αφροδισίων νόσων προστασίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» που είχε τεθεί στη Βουλή για ψήφιση. Οι ιστορικές καταβολές αυτού του νομοσχεδίου εντοπίζονταν στην Χούντα, η οποία απλώς δεν είχε προλάβει να το ψηφίσει πριν την πτώση της, και είχε ως στόχο το «φακέλωμα», τη δίωξη και την εξορία των ομοφυλοφίλων, αν εντοπίζονταν σε αναζήτηση συντρόφου στους δρόμους και στα πάρκα.¹⁸⁰ Πέρα από τους ομοφυλόφιλους άνδρες, μέσα από αυτό στοχοποιούνταν, και στιγματίζονταν, και οι εκδιδόμενες τρανς γυναίκες. Ένα τέτοιο νομοσχέδιο, λοιπόν, που βασιζόταν απροκάλυπτα στην μισαλλοδοξία, τον στιγματισμό και στο «κυνήγι μαγισσών» προσέφερε την «απαιτούμενη κοινωνική οργή» για την εμφάνιση ενός κινήματος για τα ΛΟΑΤ δικαιώματα. Μάλιστα, δύο χρόνια μετά, το 1978, δημιουργήθηκε από το ΑΚΟΕ το περιοδικό «Αμφί» (από τη λέξη «Αμφισβήτηση») το οποίο αποτέλεσε το πρώτο και μεγαλύτερο μέσο έκφρασης και ορατότητας της ομοφυλόφιλης ταυτότητας, σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, από σεξουαλικότητα μέχρι πολιτική.¹⁸¹ Στη συνέχεια, το 1981, έγινε η διαμαρτυρία στα Προπύλαια σχετικά με την εισαγωγή του νομοσχεδίου

---

¹⁸⁰ Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, «Αμφί» και Απελευθέρωση, σελ. 18 – 19. Στη σελ. 78 του ίδιου βιβλίου βλέπουμε και το επίμαχο άρθρο 16: «Πας άρρεν τιμωρείται δια φυλακίσεως μέχρις ενός έτους, εφ' όσον: Περιφέρεται εις τας οδούς, πλατείας, δημόσια κέντρα ή άλλους χώρους συγκεντρώσεως, επί εμφανή σκοπώ προσελκίσεως αρρένων προς τέλεσιν επί του ίδιου παρά φύσιν ασέλγειας».

¹⁸¹ Γνωστή είναι και η δικαστική υπόθεση «περί ασέμνων» (1979) ενάντια στο περιοδικό το οποίο όμως αθώωθηκε. Την υπεράσπιση του είχε αναλάβει ο Θεόδωρος Πάγκαλος.

στη Βουλή, το οποίο τελικά δεν πέρασε. Παρόλα αυτά, η επιτυχής κατάληξη του αγώνα αντίστασης επέφερε τη σταδιακή «πτώση» του ΑΚΟΕ και του γενικότερου κινήματος, για εκείνη την εποχή. Σε αυτό συνέβαλε και η εσωτερικευμένη ομοφοβία και οι προκαταλήψεις πολλών Ελλήνων ομοφυλοφίλων, καθώς και διάφορα κοινωνικά προβλήματα της εποχής όπως οι «επιχειρήσεις αρετής» της αστυνομίας και το ξέσπασμα του AIDS. Η συρρίκνωση του κινήματος, όμως, εκείνη την περίοδο δεν κατέληξε σε πλήρη εξαφάνιση του, αλλά μόνο σε μια σχετική πολιτική αδράνεια, η οποία θα αρχίσει να ανατρέπεται με το πέρασμα των χρόνων, μπροστά στις νέες διεκδικήσεις και τους νέους αγώνες.

5.5. Θεσμικές αναγνωρίσεις των ατόμων με αναπηρία και η συνταγματική τους εμφάνιση

Μία ακόμη ομάδα ατόμων που σημείωνε θεσμικές επιτυχίες μέσα από την διεθνή ανάδειξη των κοινωνικών κινήματων και την πολιτειακή σταθερότητα της χώρας ήταν το κίνημα των ατόμων με αναπηρία (ΑμεΑ), το οποίο για πολλά χρόνια είχε αγνοηθεί από τα σύνολα κανόνων των χωρών (και ειδικά της Ελλάδας¹⁸²) ενώ οι πρώτες φορές που έγινε διεθνή –αυτόνομη– αναφορά στο συγκεκριμένο ζήτημα ήταν το 1971 με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Πνευματικά Καθυστερημένων (απόφαση 2856) και το 1975 με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Ατόμων με Αναπηρία (απόφαση 3447), από τον

---

¹⁸² Εννοώντας συνολικά. Υπήρχαν κάποιοι νόμοι που ρύθμιζαν επιμέρους θέματα όπως ο ν. 1324/1949 (άρθρο 32) σχετικά με την πρόσληψη/επαγγελματική εγκατάσταση των ΑμεΑ, ο ν. 1904/1951 «περί προστασίας και αποκαταστάσεως των τυφλών» και Ν.Δ. 3323/1955 για την έκπτωση από το εισόδημα του φορολογούμενου αναπήρου.

ΟΗΕ¹⁸³. Σημαντική ήταν επίσης και η Διακήρυξη Sundberg (1981) που οργανώθηκε από την Ισπανική Κυβέρνηση και την Ουνέσκο και είχε ως στόχο την πολυεπίπεδη κοινωνική ένταξη των ΑμεΑ.¹⁸⁴ Από συνταγματική άποψη, η προστασία των ΑμεΑ έκανε μια ισχυρή εμφάνιση στο άρθρο 21§2 & 3, με τη δήλωση προστασίας από το Κράτος και των ατόμων που πάσχουν από κάποια «ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο» μέσω λήψης ειδικών μέτρων. Η ανάφορά, όμως, δε θα μπορούσε να θεωρηθεί αμελητέα (παρά την μικρή της έκταση) καθώς μία τέτοια διάταξη στον θεμελιώδη νόμο φανέρωνε την πορεία που σκόπευε να ακολουθήσει, πλέον, η χώρα σε αυτά τα ζητήματα.

Τα άρθρα που ακολούθησαν, με τη σειρά τους, στο εθνικό δικαιοσύνη σύστημα¹⁸⁵ μετουσίωσαν, σε μεγάλο βαθμό το πνεύμα των συνταγματικών άρθρων και τη διάθεση για βελτίωση του επιπέδου ζωής των ατόμων αυτών. Προχωρώντας στην ανάγνωση αυτών, αρκετές από τις διατάξεις υποδεικνύουν όχι μόνο μια προσπάθεια άρσης των κοινωνικών δυσκολιών και ενθάρρυνση κοινωνικής/δημόσιας συμμετοχής αλλά και προστασία των ατόμων από εκμετάλλευση ή ζημία/βλάβη (π.χ. δικαιοπραξίες με υποκείμενα που πάσχουν από κάποια νοητική διαταραχή η οποία εμποδίζει την ορθή κρίση τους¹⁸⁶ ή

---

¹⁸³ http://prosvasi-amea.gov.gr/central.aspx?slid=108I318I830I646I441362&lang=el&neTa=cmsnn_13295_17479_17626_17627_17633 (κείμενο). Το πρώτο άρθρο αναφέρει “Ο όρος “ανάπηρο άτομο” σημαίνει κάθε άτομο ανίκανο να επιβεβαιώσει από μόνο του, ολικά ή μερικά, τις αναγκαιότητες για μια κανονική ατομική και κοινωνική ζωή, εξαιτίας μειωμένων σωματικών ή πνευματικών δυνατοτήτων που έχει εκ γενετής ή όχι.”

¹⁸⁴ <http://www.down.gr/dat/10EA2D16/file.pdf> (κείμενο)

¹⁸⁵ Για την οικονομία της παρούσας εργασίας, θα αποφύγουμε την εκτενή αναφορά σε κάθε αναφορά στα κείμενα των δικαιικών/δικανικών κειμένων. Παρόλα αυτά ένα πολύ μεγάλο μέρος των διατάξεων μπορεί να εντοπιστεί στο http://www.kefiapevias.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=55 ενώ νομολογία του ΣτΕ μπορεί να βρεθεί εδώ: <http://www.greeklaws.com/pubs/content.php?type=nomologia&id=2747>

¹⁸⁶ Άρθρα 131 – 133 Α.Κ.

προξένηση σωματικού προβλήματος/αναπηρίας¹⁸⁷). Μία τέτοια υπόθεση, προφανώς δεν είναι εύκολη εξαιτίας της ποικιλομορφίας των ατόμων και άρα των «αναπηριών» και των αντίστοιχων αναγκών. Έτσι, ανάμεσα σε «ολιστικές» πολιτικές, που ενδεχομένως αγνοούν πτυχές του προβλήματος, και (στο άλλο άκρο) την ιδιαίτερη μεταχείριση κάθε ομάδας, το οποίο θα οδηγήσει στον κατακερματισμό, την κατασπατάληση πόρων και τη δυσκολία εποπτείας και ελέγχου, επιλέγεται ένας συνδυασμός αυτών των δύο για την επιτυχία της γενικότερης λειτουργίας η οποία θα περιέχει εξατομικευμένα στοιχεία.¹⁸⁸

Παράλληλα με τις ανανεώσεις και εμπλουτήσεις των δικαίων, ψηφίστηκαν και αρκετοί νόμοι που αφορούσαν την κοινωνική και επαγγελματική ενσωμάτωση των ΑμεΑ. Τέτοιες κινήσεις ήταν (και είναι) αρκετά σημαντικές καθώς αποτελούν προσπάθεια υπέρβασης ενός περιβάλλοντος απομονωτισμού και της «μη ενταγμένης στάσης»¹⁸⁹ («αίσθηση απόρριψης και μειονότητας») που έχουν βρεθεί τα άτομα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, υπήρξαν κάποιοι αξιοσημείωτοι νόμοι που ενίσχυαν αυτή την (επαν)ένταξη που αφορούσαν π.χ. την εκπαίδευση¹⁹⁰, την οικονομική ενίσχυση/επιδόματα¹⁹¹, την κοινωνική ασφάλιση¹⁹² και

---

¹⁸⁷ Άρθρα 929 – 931 Α.Κ.

¹⁸⁸ Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, Αναπηρία και κοινωνικός αποκλεισμός: Η θεσμική διάσταση στο Γιώργος Σ. Κατρούγκαλος (επιμέλεια), *Ανισότητες και Δίκαιο*, σελ. 141 – 142. Αποτελούν παραδείγματα τα άρθρα 1735 – 1745 Α.Κ. καθώς αναφέρουν ειδικές περιπτώσεις όπου ο διαθέτης είναι κωφός, άλαλος ή κωφάλαλος, όπως και το άρθρο 33 Π.Κ. το οποίο σχετίζεται με κωφάλαλους εγκληματίες.

¹⁸⁹ Ξενοφών Κοντιάδης, «Κοινωνικός ρατσισμός και αναπηρία», εφημερίδα «ΕΘΝΟΣ» (18.11.2008).

¹⁹⁰ Ν. 1566/1985 (άρθρο 32) (παροχή ειδικής αγωγής και επαγγελματικής εκπαίδευσης), Π.Δ. 603/1982 (άρθρο 1) (προγράμματα για την εκπαίδευση τυφλών) και ν. 2817/2000 («Εκπαίδευση ατόμων με ειδικές ανάγκες και άλλες διατάξεις»).

¹⁹¹ Ν. 958/1979 (άρθρο 3) (επιδότηση των τυφλών), Υπουργική Απόφαση Γ4α/Φ. 225/161/1989 («Ενοποίηση προγραμμάτων οικονομικής ενίσχυσης ατόμων με ειδικές ανάγκες») και Υπουργική Απόφαση Γ4β/Φ. 32/οικ.

την επαγγελματική απασχόληση¹⁹³, ενώ παράλληλα αισθητή είναι και η παρουσία νόμων για τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας και της προσπελασιμότητας¹⁹⁴. Έτσι, οι (ενδεικτικοί) νόμοι και οι διατάξεις που προηγήθηκαν κάνουν αντιληπτό ότι αποκλείσμος των ΑμεΑ, σε πολλές περιπτώσεις, δε σχετίζεται με την αναπηρία τους αλλά με τις κοινωνικές αντιλήψεις αυτών¹⁹⁵, καθιστώντας με αυτόν τρόπο δυνατή την ελπίδα για συνεχή μεταβολή του κοινωνικοπολιτικού περιβάλλοντος, ώστε κάποια στιγμή να επέλθει η πλήρης κατανόηση και αποδοχή αυτών των ατόμων και των θεμάτων τους.

5.6. Διεθνείς κινήσεις και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Με την πάροδο των ετών, η διεθνής πολιτική σκηνή εξακολουθούσε να αναπτύσσεται και να ισχυροποιείται, τόσο σε γενικά κοινωνικοπολιτικά θέματα¹⁹⁶ όσο και στο ζήτημα των δικαιωμάτων.

3298/1998 («Τροποποίηση και συμπλήρωση απόφασης σχετικά με τη χορήγηση επιδόματος σε άτομα με ειδικές ανάγκες»).

¹⁹² Ο παλιός (αναγκαστικός) νόμος 1846/1951 («Περί κοινωνικών ασφαλίσεων») και το Π.Δ. 334/1998 («Προϋποθέσεις χορήγησης σύνταξης αναπηρίας σε ασφαλισμένους του Ο.Γ.Α.»).

¹⁹³ Ν. 1043/1980 (άρθρα 2 και 10§1) (προτίμηση ΑμεΑ κατά την επιλογή προσωπικού), ν. 2190/1994 (άρθρο 14§6) («Σύσταση ανεξάρτητης αρχής για την επιλογή προσωπικού και ρύθμιση θεμάτων διοίκησης») και ν. 2643/1998 («Μέριμνα για την απασχόληση προσώπων ειδικών κατηγοριών και άλλες διατάξεις»).

¹⁹⁴ Ν. 1577/1985 («Γενικός οικοδομικός κανονισμός») + τροποποίηση με τον ν. 2831/2000, ν. 2696/1999 («Κύρωση του κώδικα οδικής κυκλοφορίας»), Π.Δ. 16/1996 (παρ. Ι §22 και παρ. ΙΙ §21) («Ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας στους χώρους εργασίας σε συμμόρφωση με την οδηγία 89/654/ΕΟΚ») και Π.Δ. 27/1999 («Κώδικας βασικής πολεοδομικής νομοθεσίας»).

¹⁹⁵ Άγγελος Στεργίου, Αναπηρία, σελ. 27 [όπως παρουσιάζεται στο Γιώργος Σ. Κατρούγκαλος (επιμέλεια), *Ανισότητες και Δίκαιο*, σελ. 139 υποσημείωση 3].

¹⁹⁶ Για την Ελλάδα, αυτό συνδέεται και με την ένταξη της στην Ε.Ε. (1981)

Συνεχίζοντας σταθερά τη σύναψη ποικίλων συμβάσεων και συνθηκών, άρχισε να εγκαθιδρύεται ένα σταθερό νομικό/νομολογικό σώμα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το οποίο δεν αποτελούσε πλέον μια αόριστη ρήτρα διασφάλισης των δικαιωμάτων αλλά γινόταν ένα ζωτικό και αναπόσπαστο κομμάτι των εθνικών θεσμικών κορμών.

Ως προς τις διεθνείς κινήσεις, αξίζει να αναφέρουμε σε δύο συμβάσεις των Ηνωμένων Εθνών: τη «Σύμβαση υπέρ της εξάλειψης όλων των μορφών φυλετικής διάκρισης» (CERD)¹⁹⁷ και τη «Σύμβαση υπέρ της εξάλειψης όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών» (CEDAW)¹⁹⁸. Αρχικά, η CERD πέρασε στο ελληνικό δίκαιο με νομοθετικό διάταγμα, το 1970, στα πρώτα χρόνια της 7ετούς Δικτατορίας, πράγμα που δημιουργεί αμφιβολίες σχετικά με την ορθή εφαρμογή της, εκείνα τα χρόνια. Παρόλα αυτά, ως κείμενο, η σύμβαση προβλέπει την εξάλειψη όλων των διακρίσεων με βάση «τη φυλή, το χρώμα ή την εθνοτική καταγωγή» ως «εμπόδια στις ειρηνικές σχέσεις μεταξύ των εθνών». Όλο το πρώτο μέρος του κειμένου (άρθρα 1 – 7) αφορούν όλες τις ελευθερίες¹⁹⁹ που θεσπίζονται και δίνονται στα άτομα, απαγορεύοντας συγχρόνως οποιοδήποτε κώλυμα που πηγάζει από την φυλετική και εθνοτική καταγωγή. Παράλληλα, στο δεύτερο μέρος (8 – 16) γίνεται λόγος για τη δημιουργία και τα καθήκοντα μιας Επιτροπής

---

¹⁹⁷ <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx> (κείμενο σύμβασης / στα αγγλικά). Υιοθετήθηκε το 1965, τέθηκε σε ισχύ το 1969 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον νομοθετικό διάταγμα 494/1970.

¹⁹⁸ http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26233&Itemid=33 (κείμενο σύμβασης). Υιοθετήθηκε το 1979, τέθηκε σε ισχύ το 1981 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον ν. 1342/1983.

¹⁹⁹ Οι περισσότερες από αυτές ελευθερίες (μαζί και το δικαίωμα της ατομικής προσφυγής) είναι ήδη γνώριμες από παλαιότερα διεθνή ή συνταγματικά κείμενα αλλά εδώ παρουσιάζονται ξανά μέσα από τον φακό της φυλετικής διαφοράς. Βέβαια, μία καινούργια διάταξη που προκαλεί εντύπωση εντοπίζεται στο άρθρο 4, το οποίο προβλέπει την κήρυξη εκτός νόμου ιδέες και διακρίσεις που βασίζονται στον ρατσισμό καθώς και τη ρητορική μίσους (α), οργανώσεις που προωθούν αυτές τις διακρίσεις και τη προπαγάνδα (β) και, τέλος, την προβολή και συμμετοχή σε αυτές (γ).

για την Κατάργηση των Φυλετικών Διακρίσεων²⁰⁰, η οποία θα απαρτίζεται από μία ανεξάρτητη ομάδα (18) ειδικών που θα ελέγχει την εφαρμογή της σύμβασης. Στο ίδιο κλίμα κινείται και η αντίστοιχη σύμβαση για τις διακρίσεις κατά των γυναικών, η οποία καλύπτει κάθε πιθανή πτυχή δραστηριότητας ενός ατόμου τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια σφαίρα (στην οποία βέβαια εστιάζει περισσότερο). Ομοίως με την προηγούμενη σύμβαση, προβλέπεται η σύσταση «Επιτροπής Εξάλειψης Διακρίσεων Κατά των Γυναικών»²⁰¹ (άρθρο 17), αποτελούμενη σήμερα από 23 ανεξάρτητες ειδικούς (22 γυναίκες και 1 άνδρας). Έτσι, δύο βασικά πεδία διακρίσεων, αυτό της φυλετικής/εθνοτικής καταγωγής και αυτό του φύλου απέκτησαν τα δικά τους –αυτόνομα– σημεία αναφορά σε ένα διαρκώς αναπτυσσόμενο θεσμικό δίκτυο.²⁰²

Τέλος, βασική προσθήκη στην έννομη τάξη της Ε.Ε. για τη προάσπιση και διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών ήταν ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000) (ΧΘΔΕΕ)²⁰³. Ο Χάρτης αυτός, ενώ δεν εισήγαγε κάποια νέα διάταξη σχετικά με τις ατομικές ελευθερίες και δικαιώματα, περιέχει αρχές και δικαιώματα (αστικού, πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού χαρακτήρα), αναγνωρισμένες από την Ε.Ε. (ως αποτελέσματα κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών – μελών και των συμφωνιών

---

²⁰⁰ <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/CERDIntro.aspx>

²⁰¹ <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/pages/cedawindex.aspx>

²⁰² Αξίζει, επίσης, να γίνει αναφορά στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) (1966 και κυρώθηκε στην Ελλάδα με τον ν. 2462/1997), το οποίο παρουσίαζε αρκετές γνώριμες –σε σύγκριση με προηγούμενα κείμενα– διατάξεις για τον σεβασμό του κράτους προς τους πολίτες και τα δικαιώματά τους, ανεξάρτητα από κάποιο χαρακτηριστικό τους, και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989 και επικυρώθηκε από την Ελλάδα το 1992) η οποία αξίωνε τα κράτη να μεριμνούν για την προστασία των παιδιών και την πρόσβαση τους σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής, καταπολεμώντας οποιαδήποτε διάκριση.

²⁰³ http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf (κείμενο)

που έχουν συναφθεί μεταξύ τους), προβάλλοντας και προστατεύοντας τα²⁰⁴, όντας ένα κείμενο με ισότιμο νομικό κύρος με αυτό των άλλων Συνθηκών.²⁰⁵ Έτσι, πέρα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις, ο ΧΘΔΕΕ εκφράζει τα επιτεύγματα προηγούμενων Συνθηκών, όπως του Μάαστριχτ (1991)²⁰⁶ και, κυρίως, του Αμστερνταμ (1996)²⁰⁷, η οποία κατέστησε «τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου θεμελιώδεις αρχές της Ε.Ε.», καθώς και τις αρχές της ΕΣΔΑ.²⁰⁸ Αυτές οι «συσσωρευμένες» αρχές παρουσιάζονται μέσα από τα 54 άρθρα που έχουν θεσπιστεί και χωρίζονται σε κατηγορίες που αφορούν την αξιοπρέπεια, την ελευθερία, την ισότητα, την αλληλεγγύη, την ιδιότητα του πολίτη και τη διακιοσύνη. Στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, αξίζει να αναφερθούμε στο άρθρο 21 το οποίο απαγορεύει τις διακρίσεις με ρητή αναφορά σε όλες τις πιθανές κατηγορίες και ταυτότητες που ενδεχομένως να εμπίπτει ένα άτομο (συμπεριλαμβάνονται και αυτές που μελετάμε εδώ). Συγχρόνως, σημαντικά είναι τα άρθρα 23 («ισότητα ανδρών και γυναικών») και 26 («ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες»). Γίνεται κατανοητό, λοιπόν, ότι μέσα από τον Χάρτη η Ε.Ε. μετατρέπεται σε ένα στέρεο δημοκρατικό οικοδόμημα, που κυριαρχούν οι αρχές του κράτους δικαίου, το οποίο αναγνωρίζει τις συνταγματικές παραδόσεις των μελών της, την ιστορική και νομική/νομολογική πρόοδο της καθώς και την ανάγκη ύπαρξης ενός πάγιου πλαισίου επιταγών που θα προστατεύει τους ευρωπαίους πολίτες.

---

²⁰⁴ Πρωτόκολλο (αριθ. 30) “Σχετικά με την εφαρμογή του Χάρτη Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Πολωνία και στο Ηνωμένο Βασίλειο”: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>

²⁰⁵ Νίκος Μούσης, Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο, Οικονομία, Πολιτική, σελ. 172 – 173.

²⁰⁶ Αποτελείτο από την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) και τη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΣΕΚ).

²⁰⁷ Σχετικά με την ισότητα των φύλων: άρθρα 2, 3§2 και 118.

²⁰⁸ Γιώργος Παπαδημητρίου, «Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Σταθμός στη θεσμική ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης» στο Σωτήρης Ντάλης (επιμέλεια), Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια: Η Ευρώπη και η Ελλάδα στη Νέα Εποχή, σελ. 201.

Κεφάλαιο 6: Οι τελευταίες αναθεωρήσεις του Συντάγματος, η ευρωπαϊκή εξέλιξη και η διεθνής πρόοδος (2001 – 2008)

6.1. Οι συνταγματικές αναθεωρήσεις (2001, 2008)

Το 2001, μετά από αρκετά χρόνια διεργασιών, τέθηκε σε ισχύ η αναθεώρηση του Συντάγματος, από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή. Στον τομέα των ατομικών δικαιωμάτων (που εξετάζουμε) υπήρξαν μικρές προσθήκες οι οποίες αφορούσαν κυρίως την πληροφόρηση, την προστασία των προσωπικών δεδομένων και της γενετικής ταυτότητας. Παρόλα αυτά, δύο αλλαγές που ξεχωρίζουν είναι η ρητή αναφορά στο Κράτος Δικαίου και η κατοχύρωση των πέντε Ανεξάρτητων Αρχών (ανάμεσα σε αυτές και ο Συνήγορος του Πολίτη).

Όσον αφορά το (κοινωνικό) Κράτος Δικαίου, η αρχή του θεμελιώνεται στο άρθρο 25§1 Σ. όπου το ίδιο, όπως και τα δικαιώματα του ανθρώπου «ως ατόμου» και «ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» βρίσκονται υπό την εγγύηση του Κράτους. Πριν από την αναθεώρηση, η συγκεκριμένη αρχή πήγαζε ερμηνευτικά από τις αρχές και τις γενικότερες αξίες του Συντάγματος, συνολικά.²⁰⁹ Η έννοια του Κράτους Δικαίου συμβαδίζει με την αρχή της νομιμότητας, την αρχή της πλειοψηφίας και της ισότητας στην ελευθερία, η οποία περιορίζεται και ρυθμίζεται από το Σύνταγμα και του νόμους, όχι όμως στον βαθμό εκμηδένισης της δυνατότητας ελεύθερης σκέψης και πράξης. Παράλληλα, μέσα από το ίδιο άρθρο (κυρίως οι παράγραφοι 2 και 4) θεμελιώνεται και το Κοινωνικό Κράτος, στόχος του οποίου είναι η

---

²⁰⁹ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο, σελ. 62

κοινωνική προσφορά και η πρόοδος, έχοντας ως πυρήνα τα κοινωνικά δικαιώματα και την προστασία τους, μέσω διάφορων παροχών.²¹⁰

Η συνύπαρξη αυτών των δύο αρχών είναι συχνά αντιθετική αλλά απαραίτητη, δηλαδή ενώ το Κράτος Δικαίου φροντίζει για την τήρηση της νομιμότητας, το Κοινωνικό Κράτος πολλές φορές τη ξεπερνά προς χάρη της κοινωνικής ισορροπίας (στο μέτρο που μπορεί να επιτευχθεί) και της ουσιαστικής ισότητας. Έτσι, υπάρχουν και στο Σύνταγμα διατάξεις που ευνοούν συγκεκριμένες ομάδες ατόμων ενώ παραμένουν πιστές στα νομοθετικά πλαίσια. Αρχικά, μία τέτοια περίπτωση αποτελεί το άρθρο 21 Σ. το οποίο, όπως έχουμε ήδη δει στο προηγούμενο κεφάλαιο (ενότητα 5.5.), προσθέτει στον θεμελιώδη νόμο της χώρας την προστασία και την πρόνοια για τα άτομα με αναπηρία. Πάνω σε αυτό προστέθηκε η §6 η οποία κάνει λόγο για το δικαίωμα των ΑμεΑ να «απολαμβάνουν μέτρα που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας». Σε αντιστοιχία βρίσκεται και το άρθρο 22§1 (υπάρχει από το Σύνταγμα του 1975) στο οποίο προβλέπεται η υποχρέωση ίσης αμοιβή όλων των ατόμων ανεξάρτητα από το φύλο ή κάποια άλλη διάκριση.

Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η αναφερόμενη ισότητα του Κοινωνικού Κράτους δεν είναι τυπική/αριθμητική αλλά ουσιαστική/αναλογική προβλέποντας «όμοια μεταχείριση των ομοίων και ανόμοια των ανομοίων»²¹¹ με «θετικές διακρίσεις», οι οποίες φυσικά θα είναι δικαιολογημένες και θα ανταποκρίνονται στην ουσία της δημοκρατίας και της ισότητας. Αυτό συνδέεται με το άρθρο 116 και την παραχώδη ιστορική «πορεία» του. Στην αρχική του μορφή, όπως έχει παρουσιαστεί στην προηγούμενη ενότητα, το άρθρο 116 (§2) ανέφερε ότι

---

²¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 49 – 51 (για το Κράτος Δικαίου) και 51 – 52 (για το Κοινωνικό Κράτος)

²¹¹ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 119 – 120.

επιτρέπονταν διακρίσεις που αντέβαιναν την συνταγματικά κατοχυρωμένη «ισότητα των φύλων» που προβλεπόταν στο άρθρο 4§2, για σοβαρούς λόγους και σε ειδικές περιπτώσεις που ορίζονταν από τον νόμο. Παρόλα αυτά, στις μέρες μας, η παράγραφος 2 (του 116) κάνει ρητή αναφορά στη δυνατότητα θετικών «μέτρων»²¹² (όπως αναφέρεται, δεν αποτελούν διάκριση λόγω φύλου), στόχος των οποίων είναι η προώθηση και η προστασία της ουσίας του δημοκρατικού πολιτεύματος (παράδειγμα αποτελεί ο νόμος περί ποσοστώσεων σε κάποιους τομείς). Παρόλα αυτά, η διάταξη αυτή θα μπορούσε να ερμηνευθεί και με τρόπο που δεν αφορά μόνο τις γυναίκες αλλά κι άλλες καταπιεσμένες ομάδες που υφίστανται διακρίσεις, αποκτώντας έτσι έναν πιο καθολικό χαρακτήρα για την «άρση των ανισοτήτων».²¹³

Έτσι, με την αναθεώρηση του 2001 δημιουργήθηκε ένα ακόμη όργανο για την επίβλεψη και διατήρηση των «κανόνων του παιχνιδιού», ο Συνήγορος του Πολίτη²¹⁴ (άρθρο 103§9). Ο Συνήγορος είναι ένας εξωδικαστικός μηχανισμός, συμβουλευτικού χαρακτήρα, που έχει ως στόχο την «προάσπιση των δικαιωμάτων των ατόμων» στο δημόσιο χώρο και στις υπηρεσίες που υπάγονται σε αυτόν (όχι διαφορές μεταξύ των ατόμων) και την «αντιμετώπιση της κακοδιοίκησης», χρησιμοποιώντας κυρίως ως μέσα τη δημοσιότητα και την πειθώ.²¹⁵ Ως «κακοδιοίκηση» ορίζεται η προσβολή κατοχυρωμένων δικαιωμάτων (συνταγματικά ή νομοθετικά) και συμφερόντων, η άρνηση εκπλήρωσης διοικητικά/δικαστικά επιβαλλόμενης υποχρέωσης, η παραβίαση αρχών που αφορούν τη χρηστή διοίκηση και τη διαφάνεια, καθώς και

---

²¹² Επηρεάστηκε και από την απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ 1933/1998 (σχετικά με τη λήψη θετικών μέτρων).

²¹³ Γιώργος Γεραπετρίτης, *Ισότητα και Θετικά Μέτρα*, σελ. 198.

²¹⁴ Αντιστοιχεί με τον θεσμό του Ombudsman. Στην Ελλάδα οργανώθηκε στα ειδικότερα σημεία, κυρίως, με τους νόμους 2477/1997 και 3094/2003.

²¹⁵ Αντώνης Μακρυδημήτρης, Μαρία – Ηλιάνα Πραβίτα, *Διοικητική Επιστήμη Ι: Δημόσια Διοίκηση*, σελ. 595. Για εκτενή ανάλυση του θεσμού: σελ. 593 – 602.

κατάχρηση εξουσίας.²¹⁶ Σύμφωνα με αυτά, ο Συνήγορος του Πολίτη παρέχει τη βοήθεια του στους πολίτες για υποθέσεις που χαρακτηρίζονται από το στοιχείο της αδικίας²¹⁷, συμβαδίζοντας με τον ν. 3304/2005 (ίση μεταχείριση ανεξάρτητα από οποιοδήποτε στοιχείο διάκρισης) και ν. 3769/2009 άρθρο 11 (που τον μετατρέπει σε κύριο φορέα παρακολούθησης της εφαρμογής της ίσης μεταχείρισης στον δημόσιο τομέα²¹⁸). Γενικά, ο Συνήγορος του Πολίτη αποτελεί μία αρκετά σημαντική προσθήκη της αναθεώρησης στη διοικητική λειτουργία της χώρας, συμπληρώνοντας «αθόρυβα» το χάσμα μεταξύ πολιτών (φορέων δικαιωμάτων) και Κράτους.

Το 2008 πραγματοποιήθηκε η τρίτη αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975 και η τελευταία ολοκληρωμένη συνταγματική κίνηση μέχρι σήμερα. Ξεκινώντας ως ένα επίδοξο εγχείρημα, η συγκεκριμένη αναθεώρηση κατέληξε σε αποτυχημένη απόπειρα εκσυγχρονισμού τόσο από πλευράς περιεχομένου όσο και σκοπού, καταφέροντας απλώς να αναδείξει τον ξεπερασμένο χαρακτήρα του ισχύοντος άρθρου (110) σχετικά με τη διαδικασία²¹⁹ και την αδυναμία του ελληνικού πολιτικού συστήματος, γενικότερα.²²⁰ Τελικά, από τα 23 συνολικά άρθρα που είχαν τεθεί υπό συζήτηση, μόνο 3 κατάφεραν να αναθεωρηθούν (57§1, 79§1 και 101) ενώ δεν υπήρξε καμία πρόοδος (ή κάποια άλλη αλλαγή) στα ατομικά δικαιώματα.

---

²¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 598.

²¹⁷ Η αρχή ξεκίνησε με 4 κύκλους δραστηριοτήτων οι οποίοι ήταν 1) τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2) η Κοινωνική Προστασία, 3) η Ποιότητα Ζωής και 4) οι Σχέσεις Κράτους – Πολίτη. Με τον ν. 3094/2003 προστέθηκαν τα Δικαιώματα του Παιδιού ενώ με τον ν. 3488/2003 (και μετά με τον ν. 3896/2010) η Ίση Μεταχείριση.

²¹⁸ Στο ίδιο βιβλίο, σελ. 597.

²¹⁹ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, σελ. 557 – 561 (συνολική εκτίμηση).

²²⁰ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, σελ. 132.

6.2. Συνέχεια της νομοθεσίας

Στην προηγούμενη χρονική περίοδο που εξετάσαμε, παρατηρήθηκαν κάποια σημαντικά βήματα για την δημιουργία μιας απαραίτητης θεσμικής βάσης προστασίας και παροχών προς τις ευπαθείς ομάδες. Σ' αυτήν την ενότητα, θα δούμε την εξέλιξη κάποιων επιμέρους θεμάτων και την τροποποίηση παλαιότερων νόμων και διατάξεων.

Αρχικά, στο θέμα της ισότητας των φύλων γενικά, εκδόθηκε το Π.Δ. 105/2003 «σχετικά με το βάρος αποδείξεως σε περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου»²²¹, το οποίο ενσωματώνει στην ελληνική έννομη τάξη την οδηγία 97/80/EΚ του Συμβουλίου (15/12/1997)²²². Σκοπός αυτού, σύμφωνα με το άρθρο 1, είναι η τήρηση των ισχύοντων μέτρων για τη την ισότητα και η παροχή δυνατότητας στα άτομα να προσφεύγουν στα δικαστήρια σε περίπτωση μη εφαρμογής τους. Για την «ενεργοποίηση» της δικαστικής αγωγής χρειάζεται, σύμφωνα με το άρθρο 4, η παρουσίαση στο δικαστήριο των πραγματικών περιστατικών απ' όπου πηγάζουν οι διακρίσεις από την μεριά του ενάγοντα ενώ το εναγόμενο μέρος καλείται να αποδείξει την αβασιμότητα της κατηγορίας. Έτσι, αυτό το προεδρικό διάταγμα προσφέρει ένα δυνατό δικαστικό μέσο που βοηθάει στην εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης, ανεξαρτήτως φύλου, και στον έλεγχο της.

---

²²¹ http://www.elinyae.gr/el/lib_file_upload/96a_03.1366021731984.pdf

(κείμενο)

²²² Σύμφωνα με το άρθρο 2 (πεδίο εφαρμογής), το παρόν Π.Δ. συνδυάζεται με το άρθρο 141 (πρώην 119) της Συνθήκης Ε.Κ. και με τις οδηγίες 75/117/ΕΟΚ & 76/207/ΕΟΚ (ενσωματώθηκαν με τον ν. 1414/1984), 92/85/ΕΟΚ (ενσωματώθηκε με το Π.Δ. 176/1997) και 96/34/ΕΚ (ενσωματώθηκε με τα άρθρα 5 & 6 του ν. 1483/1984, 25 του ν. 2639/1998, 6 του Π.Δ. 193/1988 και 8 της Ε.Γ.Σ.Σ.Ε/1993).

Ακόμη, στα πλαίσια του ιδιωτικού βίου, ο ν. 3500/2006²²³ έφερε στο νομικό προσκήνιο το θέμα της ενδοοικογενειακής βίας και τροποποίησε την θεσμική αντίληψη του βιασμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κείμενο βρίσκεται σε συνάρτηση με τα άρθρα 4§2, 9 και 21§1 Σ. όπου στο πρώτο ορίζεται, όπως έχουμε δει, η ισότητα των φύλων, ενώ στα άλλα δύο τονίζεται η σημαντική φύση της οικογένειας και της προσωπικής ζωής. Έτσι, λοιπόν, όσον αφορά τη βία μέσα στην οικογένεια, ο νόμος αυτός δημιούργησε ένα βασικό πλαίσιο κατανόησης και αντιμετώπισης της, στην προσπάθεια του να προστατεύσει αυτές τις συνταγματικά κατοχυρωμένες «αξίες». Παράλληλα, μέσα από τα άρθρα 8 και 9 του παρόντος νόμου, επήλθε μια αξιοσημείωτη αλλαγή στον τρόπο πρόσληψης του βιασμού ο οποίος αναγνωριζόταν, πλέον, και μέσα στον γάμο²²⁴. Βέβαια, παρά τη σημασία αυτού του κειμένου, υπάρχουν κάποια νομικά κενά όπως η μη αναφορά στη ψυχολογική βία (αναφέρονται μόνο οι απειλές) ή η απόκλιση των ομόφυλων ζευγαριών από τον ορισμό της οικογένειας²²⁵ και άρα από την προστασία που προσφέρει αυτός ο νόμος.

Μεταρρυθμίσεις σημειώθηκαν και στο θέμα της εμπορείας ανθρώπων και πιο συγκεκριμένα (αυτό που μας ενδιαφέρει) στην πορνεία. Πριν την θέσπιση αυτόνομης διάταξης στη χώρα, είχαν προηγηθεί στο διεθνές πεδίο αντίστοιχα κείμενα όπως η Σύμβαση περί Καταστολής της Εμπόρευσης Προσώπων και της Εκμεταλλεύσεως της

---

²²³ http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3500_06.htm (κείμενο).

Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο, ο ορισμός της ενδοοικογενειακής βίας συνδυάζεται και με τα άρθρα 299 και 311 Π.Κ. Επίσης, στην §2 δίνεται και ο ορισμός της οικογένειας.

²²⁴ Σε αντίθεση με τον ν. 1419/1984 (βλ. ενότητα 5.2. της παρούσας εργασίας).

²²⁵ Συγχρόνως, τονίζεται στο άρθρο 1§2γ «οι διατάξεις εφαρμόζονται και στην μόνιμη σύντροφο του άνδρα ή στον μόνιμο σύντροφο της γυναίκας», αγνοώντας με σαφήνεια οποιοδήποτε άλλο έμφυλο συνδυασμό ατόμων.

Πορνείας των Άλλων²²⁶, το 1949, και η Σύμβαση του Παλέρμο, το 2000, για την αντιμετώπιση του Υπερεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος.²²⁷ Έτσι, οι κύριες ελληνικές κινήσεις σε αυτό το θέμα με τον ν. 3064/2002, το Π.Δ. 233/2003 και τον ν. 3386/2005. Ο ν. 3064/2002, έχοντας ως σκοπό την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, τροποποιούσε τα σχετικά άρθρα του Π.Κ. (συμπεριλαμβανομένης της πορνείας τόσο των ενηλίκων όσο και των ανηλίκων)²²⁸ προβλέποντας πιο σκληρές ποινές για αυτά τα εγκλήματα. Βέβαια, παρά τη τη σημαντικότητα ενός τέτοιου νόμου, υπήρξε αμφίβολη η αποτελεσματικότητα του για την καταπολέμηση της εμπορείας ανθρώπων με στόχο την χρηματική εκμετάλλευση, καθιστώντας τον έτσι ως μια αναποτελεσματική παρέμβαση στον Π.Κ. και εξυπηρετώντας απλώς τη διάθεση του Έλληνα νομοθέτη να συγχρονίσει το νομικό πλαίσιο της χώρας πάνω στο θέμα με το διεθνές και το ευρωπαϊκό.²²⁹ Παράλληλα, το Π.Δ. 233/2003 προβλέπει έναν «κατάλογο υπηρεσιών κοινωνικής και ψυχικής στήριξης και αρωγής» (με προεκτάσεις βοήθειας σε θέματα ιατρικής και υποδομής) προς το θύμα ενώ με τον ν. 3386/2005 δίνεται η δυνατότητα στα θύματα τρίτων χωρών να ανανεώσουν την άδεια παραμονής τους, «χωρίς υποχρέωση να πληρώσουν το προβλεπόμενο παράβολο», και

---

²²⁶ Κείμενο του Ο.Η.Ε. το οποίο δεν έφερε κάποια ουσιαστική αλλαγή στην αντιμετώπιση του φαινομένου αλλά απλώς ανέδειξε τον ποινικό χαρακτήρα των αδικημάτων και προήγαγε τη Διεθνή συνεργασία. Για περισσότερα: Τένια Κυριαζή, Εμπορία Ανθρώπων: Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σελ. 28 – 30.

²²⁷ Επίσης κείμενο του Ο.Η.Ε. το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή το 2003. Η πλειοψηφία των διατάξεων που περιλαμβάνονταν είχαν ήδη από τον Έλληνα νομοθέτη. Η Ελλάδα υπέγραψε τη Σύμβαση το 2000 και την επικύρωσε (μαζί με τα τρία Πρωτόκολλα της) 10 χρόνια μετά με τον ν. 3875/2010. Για περισσότερα: στο ίδιο βιβλίο της Τένιας Κυριαζή, σελ. 30 – 38.

²²⁸ Ελισάβετ Συμεωνίδου – Καστανίδου στο Ελισάβετ Συμεωνίδου – Καστανίδου (επιμέλεια), Ο νέος νόμος 3064/2002 για την εμπορία των ανθρώπων, σελ. 30 καθώς και 36 – 49.

²²⁹ Γιώργος Δημήτραινας στο Ελισάβετ Συμεωνίδου – Καστανίδου (επιμέλεια), Ο νέος νόμος 3064/2002 για την εμπορία των ανθρώπων, σελ. 155 – 156.

προσφέρεται πρόσβαση στην εργασία.²³⁰ Γενικά, πάντως, παρά την ποσότητα των διατάξεων για την «καταπολέμηση» αυτού του προβλήματος, θα πρέπει να γίνουν αλλαγές που δεν περιορίζονται στις βαρύτερες ποινές²³¹ των νόμων αλλά στοχεύουν στην ουσιαστική αντιμετώπιση του.

Προχωρώντας στον δημόσιο χώρο, βρίσκουμε τον ν. 2910/2001/άρθρο 75²³² ο οποίος αφορούσε την εισαγωγή ποσοτώσεων στις δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές. Με αυτό το θετικό μέτρο καθίσταται αναγκαία η αμοιβαία συμμετοχή των φύλων στους συνδυασμούς, καταλαμβάνοντας τουλάχιστον το 1/3 του συνολικού αριθμού των υποψηφίων. Σε αντίθετη περίπτωση, ο συνδυασμός απορρίπτεται ως απαράδεκτος. Πάντως, το ζήτημα των ποσοτώσεων αποτελεί ένα ενδιαφέρον θέμα σκέψης καθώς δημιουργεί το ερώτημα κατά πόσο αποτελεσματική είναι μια τέτοια πράξη για την επίλυση του έμφυλου προβλήματος στη πολιτική. Αυτό που θα μπορούσαμε να πούμε είναι ότι μία τέτοια κίνηση θα πρέπει να συνδυαστεί με ανάλογες προθέσεις από την μεριά των ατόμων που οφελούνται από αυτό το μέτρο²³³ (σχεδόν πάντα γυναίκες, μιας και ανήκουν στο φύλο το οποίο έχει δεχθεί ιστορικά και διαχρονικά καταπίεση και αποκλεισμό).

Θετική εξέλιξη συνέχισε να υπάρχει και στον τομέα της απασχόλησης με διάφορους νόμους που πραγμάτωναν την «εγκαθιδρυμένη» θεσμική ισότητα των τελευταίων δεκαετιών,

---

²³⁰ Καταπολεμώντας την εμπορία ανθρώπων: Προβλήματα και Προοπτικές, σελ. 69.

²³¹ Σε αρκετές περιπτώσεις, η έντονη ποινικοποίηση του φαινομένου βλάπτει και τα ίδια τα θύματα. Παραδείγμα αποτελεί η πιθανή ποινική δίωξη του ίδιου του θύματος, σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις.

²³² Προσθήκη άρθρου στον Δημοκτικό και Κοινωνικό Κώδικα (Π.Δ. 410/1995) και στον Κώδικα Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης (Π.Δ. 30/1996). Ανάλυση του νόμου στο Γιώργος Γεραπετρίτης, Ισότητα και Θετικά Μέτρα, σελ. 204 – 205.

²³³ Σχετικά με τον προβληματισμό περι ποσοτώσεων βλ. Μάρω Παντελίδου Μαλούτα, Το φύλο της δημοκρατίας, σελ. 83 – 84.

προσφέροντας θετικά μέτρα προς τις μητέρες και γενικότερα στους γονείς. Πιο συγκεκριμένα, συναντάμε νόμους όπως ο ν. 3250/2004²³⁴ και ο ν. 3454/2006²³⁵ (ο οποίος αποτελεί και μερική τροποποίηση του προηγούμενου). Ο πρώτος νόμος κάνει λόγο για στελέχωση του προσωπικού στο Δημόσιο και των επιμέρους τομέων που αναφέρονται από διάφορες κοινωνικές ομάδες οι οποίες βρίσκονται σε ανάγκη (άρθρο 4). Μέσα σε αυτές βρίσκονται οι μητέρες ανήλικων παιδιών (§1δ) καθώς και άτομα με 50% και αναπηρία (§1ε) και προσφέρεται 10% σε κάθε ομάδα. Αντίστοιχα, ο ν. 3454/2006 προσφέρει διάφορες διευκολύνσεις σε πολύτεκνες οικογένειες, αυτή τη φορά χωρίς καμία αναφορά στο φύλο του γονέα/προστάτη, αντιμετωπίζοντας τα καθήκοντα αυτού του ρόλου ως «άφυλα». Πέρα, όμως, από την οικογένεια, θεσπίστηκαν και νόμοι που αφορούσαν αυτούσια την ισότητα των φύλων στον εργασιακό τομέα. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τους νόμους ν. 3488/2006²³⁶ (θέματα ίσης μεταχείρισης στον εργασιακό χώρο και αναφορά στη σεξουαλική παρενόχληση) και 3655/2008²³⁷ (άρθρο 142: «Ειδική άδεια προστασίας της μητρότητας»).

Μένοντας στο θέμα της ίσης μεταχείρισης στον τομέα της απασχόλησης, συναντάμε τον ν. 3304/2005²³⁸ («Εφαρμογή της αρχής της

---

²³⁴ http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3250_04.htm (κείμενο). «Μερική απασχόληση στο Δημόσιο στους Ο.Τ.Α. και στα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου».

²³⁵ http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3454_070406.htm (κείμενο). «Ενίσχυση οικογενειών με τρία παιδιά».

²³⁶ http://www.elinyae.gr/el/lib_file_upload/191a_06.1159167597609.pdf (κείμενο). «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και ανέλιξη, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας και άλλες συναφείς διατάξεις». Τροποποιήθηκε από τον ν. 3896/2010, ο οποίος ενσωματώνει την οδηγία 2006/54/EK.

²³⁷ <http://kepea.gr/uplds/File/3655.2008> (κείμενο). «Διοικητική και οργανωτική μεταρρύθμιση του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης και λοιπές ασφαλιστικές διατάξεις»

²³⁸ <http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=DE1eX1PkWuw%3D&tabid=132> (κείμενο)

ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού»). Ο συγκεκριμένος νόμος, σε αντιστοιχία με το άρθρο 116§2 Σ. προβλέπει τη λήψη «θετικών μέτρων» για την καταπολέμηση των διακρίσεων στον εργασιακό χώρο, οι οποίες βασίζονται σε συγκεκριμένες –κοινωνικά στιγματισμένες– ταυτότητες. Σύμφωνα με τον Γεραπετρίτη,²³⁹ τα τρία αξιοσημείωτα σημεία αυτού του νόμου είναι i) η ευρύτητα της έννοιας της διάκρισης μέσα από το κείμενο (οποιαδήποτε προσβλητική/προκλητική συμπεριφορά ή εντολή που εμποδίζουν το άτομο στην άσκηση των καθηκόντων, προσβάλλουν την προσωπικότητα του και προκαλούν διακρίσεις βάσει των παραπάνω χαρακτηριστικών), ii) η διευρυμένη εφαρμογή τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα και iii) η εφαρμογή του και σε ευρύτερα πεδία του τομέα απασχόλησης που ενδεχομένως επηρεάσουν την εργασία του (π.χ. κατάρτιση, επιμόρφωση, συνδικαλισμός, εκπαίδευση κτλ.). Επιπλέον, ως προς την ισχύ τους, θα πρέπει να λαμβάνονται σύμφωνα με την αναλογικότητα, την αναγκαιότητα και τον σκοπό για καταπολέμηση των διακρίσεων (χωρίς να προσφέρει απλώς προνομιακές θέσεις) και να προλαμβάνουν ή να αντιμετωπίζουν διακρίσεις που πηγάζουν από τις προαναφερθείσες ταυτότητες.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι με τον ν. 3284/2004, κυρώθηκε ο νέος Κώδικας Ελληνικής Ιθαγένειας, ο οποίος αντικατέστησε τον ν. 3370/1955. Εστιάζοντας, κυρίως, στον τρόπο απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, προβλέπεται η «αρχή του αίματος» (απόκτηση με τη γέννηση από Έλληνα ή Ελληνίδα) ή (κατ' εξαίρεση) «η αρχή του εδάφους» (απόκτηση με τη γέννηση σε ελληνικό έδαφος σε περίπτωση που δεν

---

²³⁹ Γιώργος Γεραπετρίτης, *Ισότητα και Θετικά Μέτρα*, σελ. 200 – 202 (εφαρμογή και ισχύ)

αποκτά κάποια άλλη ιθαγένεια).²⁴⁰ Όσον αφορά τη διαδικασία απόκτησης μετά τη γέννηση, δίνεται η δυνατότητα με την πολιτογράφηση (απαιτείται αίτηση καθώς και η συμπλήρωση του 18ου έτους ηλικίας του ενώ αν είναι αλλογενής πρέπει να ξέρει την ελληνική γλώσσα και ιστορία με δεκαετή μόνιμη διαμονή), την αναγνώριση ή υιοθεσία του παιδιού από Έλληνα/Ελληνίδα γονέα, την κατάταξη στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις (για τους ομογενείς) ή η πρόσληψη του ατόμου ως μοναχού ή δόκιμου στο Άγιο όρος.²⁴¹ Παράλληλα, κατοχυρώνεται το δικαίωμα διατήρησης της ιθαγένειας και η απώλεια της δεν είναι αυτοδίκαιη, δεν μπορεί να είναι συλλογική (ακούσια) και απαγορεύεται η αυθαίρετη στέρηση της ενώ το 4§3 Σ επιτρέπει την αφαίρεση σε περίπτωση εκούσιας απόκτησης άλλης ιθαγένειας ή πράξης του ατόμου αντίθετη με τα εθνικά συμφέροντα,²⁴² ενισχύοντας έτσι την προστασία των ατόμων που απέκτησαν την ιθαγένεια (ως προς το κομμάτι της στέρησης), σε σύγκριση με το κείμενο του 1955. Σ' αυτό το σημείο, βέβαια, θα πρέπει να αναφέρουμε τον προβληματισμό που έχει υπάρξει γύρω από την ερμηνεία της «ιθαγένειας» μέσα από τη νομολογία του ΣτΕ, κυρίως με τις αποφάσεις 350/2011 και Ολομ. 460/2013, καθώς η πρώτη συνδέει τον λαό με το έθνος ενώ η δεύτερη (και πιο πρόσφατη) με την κοινωνία και «την ιδιότητα του πολίτη»²⁴³, παρέχοντας έτσι μια ευρύτερη (δικαιοπολιτική) ερμηνεία και διαχωρίζοντας την έννοια του λαού από αυστηρότερες εθνοκεντρικές συνδηλώσεις.

---

²⁴⁰ Π. Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο: Ατομικά Δικαιώματα (4^η έκδοση), σελ. 914.

²⁴¹ Όλες οι προϋποθέσεις αναλύονται στο ίδιο βιβλίο του Δαγτόγλου, σελ. 915 – 916.

²⁴² Στο ίδιο, σελ. 917.

²⁴³ Γιάννης Α. Τασόπουλος, Η λαϊκή κυριαρχία και η πρόκληση της αμεροληψίας, σελ. 240 – 248. Η πρώτη απόφαση του ΣτΕ συνδέει, σε μεγάλο βαθμό, την (αυτόματη) απόκτηση της ιθαγένειας με την «αρχή του αίματος» ενώ η δεύτερη με την «αρχή του εδάφους» και με κάποια «τυπικά κριτήρια»/γνωρίσματα του έθνους (γλώσσα, θρησκεία, καταγωγή) σε συνδυασμό με τις απαιτούμενες «αντικειμενικές προϋποθέσεις». (σελ. 242 – 243)

6.3. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (2006) και η Συνθήκη της Λισσαβώνας (2007)

Μία από τις μεγαλύτερες νίκες και του αναπηρικού κινήματος και ορόσημο των διεκδικήσεων του είναι, μέχρι και σήμερα, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (CRPD)²⁴⁴ του Ο.Η.Ε. που υιοθετήθηκε το 2006 και τέθηκε σε ισχύ το 2008. Εξετάζοντας το κείμενο βλέπουμε ότι καλύπτεται κάθε πιθανή πτυχή της ζωής των ατόμων με αναπηρία (από διατάξεις που αφορούν τον σεβασμό και την αποδοχή μέχρι πολεοδομικές υποδείξεις, την εκπαίδευση και την υγεία) ενώ έντονο είναι και το κομμάτι της διαθεματικότητας²⁴⁵ Οι γενικές αρχές, όπως παρουσιάζονται στο άρθρο 3, είναι ο σεβασμός στην εγγενή αξιοπρέπεια (μαζί με τον σεβασμό της αυτοδιάθεσης των σωμάτων και των ζώων τους), η μη διάκριση, η συμμετοχή και η ένταξη στην κοινωνία, ο σεβασμός και η αποδοχή της διαφορετικότητας των ΑμεΑ, η ισότητα των ευκαιριών, η δυνατότητα πρόσβασης, η έμφυλη ισότητα και ο σεβασμός των παιδιών με αναπηρία και των ικανοτήτων τους, καθιστώντας έτσι τη Σύμβαση χάρτη κοινωνικοπολιτικής καθοδήγησης. Επίσης, η κύρωση του συνοδευτικού Πρωτοκόλλου από την Ελλάδα δίνει τη δυνατότητα προσφυγής σε περίπτωση παραβίασης των διατάξεων του κειμένου.

Παράλληλα, αντίστοιχα με τις συμβάσεις του Ο.Η.Ε. που συναντήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, έτσι κι εδώ προβλέπεται η σύσταση Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (άρθρο

---

²⁴⁴https://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=46 (κείμενο). Κυρώθηκε από την Ελλάδα (όπως και το Πρωτόκολλο της) με τον ν. 4074/2012.

²⁴⁵ Π.χ. σημεία του προοιμίου τα οποία αναγνωρίζουν την πολλαπλότητα των ανθρώπινων ταυτοτήτων και των διασυνδέσεων τους (§«ο» και «π» καθώς και άρθρα όπως το 6 που αφορά γυναίκες με αναπηρία).

34), η οποία θα αναλάβει την εποπτεία της εφαρμογής των διατάξεων της Σύμβασης καθώς και τη συνεργασία με τα κράτη – μέλη για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος. Ο έλεγχος αυτός θα γίνεται με την «ανταλλαγή» εκθέσεων και οδηγιών μεταξύ της Επιτροπής και των κρατών, τις οποίες θα πρέπει να εφαρμόζουν αφού αναγνωρίζεται μέσα από τις διατάξεις η δεσμευτικότητα του κειμένου, η ανάγκη για προσαρμογή των εθνικών δικαικών συστημάτων και λήψη θετικών μέτρων.²⁴⁶ Βέβαια, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι η κύρωση της Σύμβασης (και του Πρωτοκόλλου) δε συνεπάγεται τον τερματισμό των διεκδικήσεων αλλά το ξεκίνημα του δύσκολου έργου της αλλαγής, σε επίπεδο θεσμών και αντιλήψεων.

Επίσης, στον ευρωπαϊκό χώρο είχαν ξεκινήσει οι συζητήσεις για τη θέσπιση ενός ευρωπαϊκού Συντάγματος (2001), το οποίο θα συμπλήρωνε το εγχείρημα της ευρωπαϊκή ολοκλήρωσης. Μακροχρόνια, η επιχείρηση αυτή αποδείχτηκε δύσκολη διαδικασία και απέτυχε (κυρίως από την μεριά της Γαλλίας και της Ολλανδίας). Ως απάντηση ήρθε το 2007 η Συνθήκη της Λισσαβώνας, η οποία ως μεταρρυθμιστική συνθήκη τροποποιούσε της ιδρυτικές συνθήκες της Ένωσης, άρα και του ίδιου του χαρακτήρα της. Ενσωματώνοντας μεγάλο μέρος του αποτυχημένου Συντάγματος, σημειώθηκαν πολλές αλλαγές σε όλες τις σημαντικές πτυχές της Ένωσης, οι οποίες αφορούσαν την μορφή της (π.χ. απορρόφηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, απόκτηση ενιαίας νομικής προσωπικότητας κ.α.), τις αρμοδιότητες των οργάνων της και τις πολιτικές, σε συνδυασμό με την λειτουργία της (π.χ. ΣΕΕ, ΣΛΕΕ, ΚΕΠΠΑ, ΚΠΑΑ, ενίσχυση δημοκρατικών αρχών κ.α.).²⁴⁷

---

²⁴⁶ Άρθρα 4, 12 και 33.

²⁴⁷ Νίκος Μούσης, Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο, Οικονομία, Πολιτική, σελ. 24 – 27.

Παρόλα αυτά, δύο σημεία που μας ενδιαφέρουν είναι η σχέση της με τον ΧΘΔΕΕ και οι διατάξεις της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΕΕ) και της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Όσον αφορά τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, η Ευρωπαϊκή Ένωση απέφυγε να τον ενσωματώσει στο κυρίως κείμενο όπως είχε επιχειρήσει να κάνει με το «Σύνταγμα της Ευρώπης». Παρόλα αυτά, μετά από την εξέταση του θέματος από «ειδική ομάδα εργασίας», ο Χάρτης θεωρήθηκε ως ένα νομικά δεσμευτικό κείμενο (άρθρο 6 ΣΕΕ) το οποίο όμως δεν δημιουργεί καμία νέα αρμοδιότητα για τα κράτη – μέλη, ούτε μεταβάλλει τις ήδη υφιστάμενες (θέμα που απασχολούσε αρκετά κράτη που δεν επιθυμούσαν τη συνταγματοποίηση της Ένωσης).²⁴⁸

Ακόμη, έγινε τροποποίηση της ΣΕΕ ενώ παράλληλα δημιουργήθηκε η ΣΛΕΕ, στις οποίες περιέχονται άρθρα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη θέση τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Έτσι, στο άρθρο 2 ΣΕΕ τονίζεται ότι βασικές αξίες της Ένωσης είναι «ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες» ενώ πιο κάτω αναφέρεται η απαγόρευση των διακρίσεων και η ισότητα των φύλων. Συγχρόνως, στο άρθρο 3 παρουσιάζονται οι σκοποί της (§1) («ειρήνη, οι αξίες της και η ευημερία των λαών της») καθώς και τα πεδία που συμβάλλει (§5) στα οποία συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η ειρήνη, η ασφάλεια, η αλληλεγγύη και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Από την άλλη, στο κείμενο της ΣΛΕΕ στο άρθρο 10 δηλώνεται ότι η Ένωση, εφαρμόζοντας τις πολιτικές και τις δράσεις της, θα πρέπει να στοχεύει την καταπολέμηση κάθε διάκρισης «λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας,

---

²⁴⁸ Π. Κ. Ιωακειμίδης, Η Συνθήκη της Λισσαβώνας, σελ. 96 – 99.

ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού». Αυτό συνδυάζεται με το άρθρο 19 όπου τυποποιείται η πρόθεση και η δυνατότητα της Ένωσης να λαμβάνει θετικά μέτρα και δράσεις υπέρ των προαναφερθέντων ομάδων, με «ειδική νομοθετική διαδικασία» (§1), και αποκλείοντας μερικές φορές από τις «νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις των κρατών – μελών» (§2) προκειμένου να επιτευχθούν, προάγοντας με αυτόν τον τρόπο την ισότητα μεταξύ των ατόμων, την αλληλεγγύη και τον σεβασμό στην διαφορετικότητα.

Έτσι, η Συνθήκη της Λισσαβώνας αποτέλεσε ένα απαραίτητο νομικό κείμενο για την εξέλιξη της Ε.Ε., και περιείχε κρίσιμες διατάξεις που προέβλεπαν, σε επίπεδο δικαιωμάτων, την δεσμευτικότητα των αποφάσεων (και σημαντικών κειμένων όπως ο ΧΘΔΕΕ) και την προώθηση δημοκρατικών αξιών όπως η ισότητα, η αξιοπρέπεια, ο σεβασμός και η κοινωνική πρόοδος.²⁴⁹

---

²⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 126 – 127 όπου περιέχονται κι άλλες γενικές προβλέψεις.

Κεφάλαιο 7: Οι νέες ανάγκες (2008 – 2017)

7.1. Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης (2011)

Η βία κατά των γυναικών είναι μία ιδιαίτερη παθολογία που εξακολουθεί μετά από πολλά χρόνια χειραφέτησης και αγώνων να πλήττει τον σύγχρονο κόσμο. Στην Ελλάδα, όπως ήδη έχουμε δει (ενότητα 6.2.), είχαν γίνει ήδη κάποια βήματα στο θεσμικό κομμάτι για την καταπολέμηση του φαινομένου. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την έρευνα (2014) που είχε γίνει από τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA), σχετικά με την έμφυλη βία κατά των γυναικών σε 28 κράτη – μέλη της Ε.Ε²⁵⁰, έδειχνε ότι 13 εκ. γυναίκες²⁵¹ στην Ε.Ε. είχαν πέσει θύματα σωματικής βίας (μέσα στους 12 μήνες πριν τις συνεντεύξεις για την έρευνα) και 3,7 εκ. είχαν υποστεί σεξουαλική βία (ίδιο διάστημα)²⁵² ενώ 1 στις 3 (33%), ηλικίας 18 – 74 είχε υπάρξει θύμα σε κάποια από αυτές τις δύο μορφές βία και από τις γυναίκες που έχουν σύντροφο, το 22%, ηλικίας 15 και άνω, είχε κακοποιηθεί από αυτόν. Αντίστοιχα, στην Ελλάδα το 25% των γυναικών (ίδια ηλικία με πριν) είχε υποστεί σωματική ή σεξουαλική βία ενώ από αυτές που είχαν σύντροφο (νυν ή/και τέως), το ποσοστό έφτανε το 19%. Άλλες κατηγορίες βίας ή παρενόχλησης (π.χ. ενδοοικογενειακή βία, βιασμός κ.α.) παρουσιάζουν επίσης μεγάλα ποσοστά, επιβεβαιώνοντας το πρόβλημα.

Βέβαια, το πρόβλημα της έμφυλης βίας ήταν ήδη αισθητό (και στην Γηραιά Ήπειρο, η οποία είχε αποφασίσει «αργοπορημένα» να κάνει

---

²⁵⁰ <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-results-glance> (ανάμεσα στις χώρες ήταν και η Ελλάδα).

²⁵¹ 7% των γυναικών, ηλικίας 18 – 74 ετών στην Ε.Ε.

²⁵² 2% των γυναικών, ηλικίας 18 – 74 ετών στην Ε.Ε.

ένα μεγάλο βήμα πάνω στο θέμα. Έτσι, το 2011 δημιουργήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης η Διεθνής Σύμβαση για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, γνωστή και ως Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης²⁵³. Η ίδια αποτελεί ένα από τα πιο ολοκληρωμένα κείμενα γύρω από το ζήτημα της έμφυλης βίας, δημιουργώντας ένα ισχυρό πλαίσιο για την πρόληψη και αντιμετώπιση του προβλήματος καθώς και της στήριξης των θυμάτων. Πιο συγκεκριμένα, όμως, οι κύριοι τομείς της Σύμβασης είναι η πρόληψη, η προστασία και η στήριξη, οι (ποινική) κυρώσεις, οι προοπτική για διεθνή συνεργασία και η παρακολούθηση της εφαρμογής της. Η πρόληψη (άρθρα 12 – 17) αφορά όλα τα προβλεπόμενα νομοθετικά μέτρα, που έχουν ως στόχο να αποτρέψουν οποιαδήποτε μορφή έμφυλης βίας, τα οποία θα συνδυαστούν με κινήσεις ευαισθητοποίησης, ενημέρωσης, εκπαίδευσης (και επαγγελματιών), προγράμματα αντιμετώπισης αλλά και τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα και των ΜΜΕ. Ως προς τη προστασία και την υποστήριξη (άρθρα 18 – 28), η αντίστοιχη νομοθεσία θα αντιμετωπίζει όλες τις καταστάσεις που «ξέφυγαν» από την πρόληψη ενώ θα βασίζεται σε υπηρεσίες βοήθειας όπως η αστυνομία, καταφύγια, ειδικές τηλεφωνικές υπηρεσίες κ.α. Η επακόλουθη πρόβλεψη κυρώσεων (κυρίως άρθρα 29, 43, 45 – 48 αλλά γενικά από 29 μέχρι 58) περιλαμβάνει διατάξεις που περιγράφουν πιθανές μορφές βίας/κακοποίησης, τονίζοντας το ποινικό στοιχείο που συνοδεύει την παράβαση. Επιπλέον, η διεθνή συνεργασία (άρθρα 62 – 65) αφορά την εσωτερική συνεργασία των οργάνων μιας χώρας καθώς και εναρμόνιση μεταξύ των πολιτικών που ακολουθούν τα κράτη. Τέλος ²⁵⁴, η παρακολούθηση (άρθρα 66 – 70) βασίζεται στην νεοσύστατη ομάδα ειδικών GREVIO που θα λειτουργεί ως ο επίσημος μηχανισμός

---

²⁵³ <https://rm.coe.int/1680462536> (κείμενο Σύμβασης)

²⁵⁴ Κάποιες ακόμη προεκτάσεις της Σύμβασης είναι οι πρόσφυγες και τα παιδιά.

παρακολούθησης της εφαρμογής πολιτικών αντιμετώπισης της βίας και της κακοποίησης.

Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, λοιπόν, αποτελεί ένα από τα πιο δυνατά όπλα στη θεσμική φαρέτρα των κρατών – μελών της Ε.Ε. για την καταπολέμηση της έμφυλης²⁵⁵ βίας. Το πλήρες, από άποψη περιεχομένου, κείμενο διαπερνά όλο το φάσμα του προβλήματος παρουσιάζοντας ένα καλά οργανωμένο πλαίσιο χειρισμού οποιασδήποτε κατάστασης, και εμπλουτίζει τις αντίστοιχες νομοθεσίες των κρατών – μελών με απαραίτητες διατάξεις. Όσον αφορά την Ελλάδα, ήταν από τις πρώτες χώρες που υπέγραψαν τη Σύμβαση και αναμένεται η κύρωση της μέσω ενός σχεδίου νόμου²⁵⁶ (συνταγμένο από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων), που πρόκειται σύντομα να κατατεθεί στη Βουλή, το οποίο ενσωματώνει στο εθνικό δίκαιο τις καινοτόμες και απαραίτητες διατάξεις του ευρωπαϊκού κειμένου.

7.2. Ο αντιρατσιστικός νόμος (2014)

Ήδη, σε προηγούμενη ενότητα (5.3), είχαμε ασχοληθεί με την υφιστάμενη νομοθεσία για την απαγόρευση λόγων ή πράξεων που αποσκοπούσαν σε διακρίσεις, και πιο συγκεκριμένα σε αυτές που είχαν φυλετική/ρατσιστική βάση. Ο ν. 927/1979 εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να παρέχει το βασικό πλαίσιο προστασίας ευπαθών ομάδων απέναντι στη μισαλλοδοξία και τις διακρίσεις, έχοντας μεταβληθεί ως ένα βαθμό για

---

²⁵⁵ Ενώ ο πυρήνας του κειμένου είναι η βία κατά των γυναικών (και των κοριτσιών), παρατηρείται σε αρκετά σημεία η χρήση ουδέτερης γλώσσας, δίνοντας έτσι ένα ενδεχόμενο περιθώριο καθολικής εφαρμογής, ανεξαρτήτου φύλου, αναγνωρίζοντας την πιθανότητα κακοποίησης και των ανδρών. Βέβαια, είναι αντιληπτή η δυσαναλογία μεταξύ των περιπτώσεων.

²⁵⁶ <http://www.isotita.gr/wp-content/uploads/2017/04/Nomosxedio-Isotita.pdf> (το κείμενο του σχεδίου νόμου)

να εναρμονίζεται με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Έτσι, το 2014 κυρώθηκε ο ν. 4285/2014²⁵⁷, ο οποίος αποτέλεσε μία σπουδαία τροποποίηση του αρχικού νόμου. Στην ανανεωμένη πλέον εκδοχή του, ο νόμος τιμωρεί με φυλάκιση 3 μηνών έως 3 χρόνων και χρηματική ποινή 5 έως 20.000 ευρώ τα άτομα που «*με πρόθεση, δημόσια ή προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεολογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων*». Παράλληλα, το άρθρο 10 αφορά τις τροποποιήσεις του Ποινικού Κώδικα και προβλέπει επιβάρυνση²⁵⁸ του θύτη, του οποίου το έγκλημα βασίζεται σε μία από τις παραπάνω ταυτότητες, με αύξηση της ποινής ανάλογα την περίπτωση. Με αυτόν τον τρόπο, ο συγκεκριμένος νόμος αποτέλεσε (κατά μία άποψη) σημείο σταθμό στην προστασία των μειονοτήτων.

Παρόλα αυτά, ένας τέτοιος νόμος εγείρει έναν έντονο διάλογο σχετικά με την ελευθερία έκφρασης των ατόμων, την προστασία των μειονοτήτων, της τιμής και της υπόληψης τους (στοιχεία δηλαδή της προσωπικότητας τους). Μάλιστα, και οι δύο πλευρές κατοχυρώνονται συνταγματικά με τα άρθρα 14 (ελευθερία της έκφρασης και του τύπου) και 5 (η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και συμμετοχής στη ζωή της χώρας), αντίστοιχα, και αποτελούν απαραίτητα συστατικά

---

²⁵⁷<http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=Ik2xQr3jIkg%3D&tabid=132> (κείμενο νόμου). Ενσωματώνει επίσης την απόφαση – πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ (28.11.2008) για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου.

²⁵⁸ Σε συνδυασμό με τον ν. 4139/2013 (άρθρο 66)

στοιχεία της δημοκρατίας, τόσο ως μέσα όσο και ως σκοποί του πολιτεύματος. Βέβαια, μέσα στο κείμενο του Συντάγματος αναφέρεται ότι η ελευθερία του λόγου θα πρέπει να τηρεί τους νόμους του κράτους, το οποίο συνεπάγεται περιορισμό σε αντίθετη περίπτωση. Δεν είναι, όμως, απόλυτα ξεκάθαρο το ζήτημα καθώς δεν μπορούμε να διακρίνουμε με ακρίβεια τη διαφοροποίηση νόμιμο/παράνομο, όσον αφορά την έκφραση μιας άποψης, ούτε να καθιερωθεί μία κουλτούρα δίωξης αντίθετων απόψεων στη βάση της «κατάχρησης» του ελεύθερου λόγου, αν θέλουμε να μιλάμε για ένα δημοκρατικό και πλουραλιστικό πολίτευμα. Από την άλλη μεριά, η άκριτη αποδοχή απόψεων (οι οποίες ενδεχομένως να βασίζονται στην ακραία τοποθέτηση, στις διακρίσεις και τη μισαλλοδοξία) φαλκιδεύει τη δημοκρατία και τις αξίες της, δημιουργώντας ένα επικίνδυνο κλίμα για διάφορα άτομα ή ομάδες ατόμων, ειδικά όταν συνδυάζεται με μια πιθανή δεσπόζουσα κοινωνικοπολιτική θέση του φορέα που την εκφράζει.

Ίσως, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε σημαντικά στοιχεία για την επιβολή ποινών το μέγεθος της προσβολής και τον σκοπό που επιδιώκει η εκάστοτε προσβλητική/προβληματική δήλωση. Στην πρώτη περίπτωση, θα πρέπει να εξετάζεται η βαρύτητα των λεγομένων και ο τρόπος δήλωσης τους, διαχωρίζοντας ένα αυθαίρετο και ανεδαφικό συμπέρασμα από μία τεκμηριωμένη και λογική άποψη.²⁵⁹ Στη δεύτερη περίπτωση, εστιάζουμε στο πρώτο άρθρο του αντιρατσιστικού νόμου και στην αναφορά για υποκίνηση, πρόκληση, διέγερση ή προτροπή «σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων», αναγνωρίζοντας τη σύνδεση λόγου και

---

²⁵⁹ Βέβαια, υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο σύγχυσης αυτών των δύο, π.χ. θεωρώντας αποδεκτή μια ακραία άποψη/συμπέρασμα ως προϊόν σκέψης. Μία τέτοια περίπτωση ήταν η αθώωση του Κωνσταντίνου Πλεύρη (αρχικά, είχε καταδικαστεί σε 14 μήνες φυλάκισης με αναστολή) από το Εφετείο Αθηνών σχετικά με το αντισημιτικό βιβλίο του «Οι Εβραίοι, όλη η αλήθεια». (Απόφαση 913/2009 του Α΄ Πενταμελούς Εφετείου Αθηνών)

πράξεων, καθώς και των διαφορετικών μορφών σχέσης τους (από μια προσβολή ή/και στιγματισμό του ατόμου που θα δημιουργήσει ένα γόνιμο περιβάλλον καταπίεσης και διακρίσεων μέχρι υποκίνηση ή/και πρόκληση βίας), οι οποίες θα πρέπει να αντιστοιχούν σε διαφορετικές διαβαθμίσεις ποινών και διώξεων. Ακόμη, για τη συμπλήρωση του νόμου η ECRI²⁶⁰ έκανε κάποιες προτάσεις στις οποίες εμπεριέχεται και η ποινικοποίηση της δημόσιας έκφρασης με ρατσιστικό σκοπό καθώς και των ιδεολογιών με ισχυρισμό ανωτερότητας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάτι τέτοιο βασίζεται στη θεώρηση ότι αυτές οι εκφράσεις είναι δυνητικά επικίνδυνες για τα ίδια τα άτομα ενώ συγχρόνως δεν αποτελούν επικοδομητικό στοιχείο διαλόγου και κριτικής, προκειμένου να προστατευτούν από τους δημοκρατικούς θεσμούς.

Πάνω στο θέμα του λόγου, προκύπτει και το ερώτημα κατά πόσο μια «πολιτικά ορθή» προσέγγιση αυτού θα μπορούσε να βοηθήσει στην προσπάθεια καταπολέμησης των διακρίσεων. Σίγουρα, ο πυρήνας της πολιτικής ορθότητας συμβαδίζει, έως έναν βαθμό, με τον σεβασμό στους άλλους (δεν ταυτίζεται, όμως, με αυτόν) και της προστασίας της ετερότητας τους. Παρόλα αυτά, η εμμονική προσκόλληση σε αυτήν και τις γλωσσικές/συμπεριφοριακές επιταγές της μπορεί να «αποσιωπήσει» πτυχές του προβλήματος και να αποπροσανατολίσει την προσοχή από τον τελικό στόχο που είναι η ολική αντιμετώπιση του. Γενικά, η πολιτική ορθότητα θα πρέπει να χρησιμοποιείται περισσότερο ως ένα απλό και χαλαρό μέσο αμφισβήτησης του περιεχομένου των προβληματικών εκφράσεων και συμπεριφορών, στοχεύοντας με αυτόν τον τρόπο στην «δοκιμασία» της καταπιεστικής –σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο– σκέψης που έχει ιστορικά κληροδοτηθεί σε μας.

---

²⁶⁰ European Commission against Racism and Intolerance, Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα (2015)

Στο σύνολο του, λοιπόν, ο αντιρατσιστικός νόμος (υπό την νέα μορφή του), έκανε κάποιες απαραίτητες προσθήκες που έλειπαν από το θεσμικό σύστημα της χώρας και από τους μηχανισμούς προστασίας της. Η κύρωση του δηλώνει τον εκσυγχρονισμό του κράτους σε πολλά ευαίσθητα θέματα και καταφέρει να δημιουργήσει ένα ισχυρό πλαίσιο προστασία των μειονοτήτων.

7.3. Η προσφυγική κρίση και η θεσμική ανεπάρκεια (2015)

Το 2015 είναι ένα έτος που θα μείνει στην ιστορία ως ένα από τα πιο δύσκολα όσον αφορά την προσφυγική κρίση και την μετανάστευση. Εκείνη τη χρονιά, η Γηραιά Ήπειρος κληθηκε να αναλάβει τα μεγάλα κύμματα προσφύγων (κυρίως από τη Συρία) που είχαν ως τελικό προορισμό κάποια χώρα της Ευρώπης, αναζητώντας μια καλύτερη ζωή. Μέσα σε αυτό, η Ελλάδα έπαιξε σημαντικό ρόλο εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, υποδεχόμενη έναν τεράστιο αριθμό προσφύγων (συγκριτικά κιολας με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες). Δυστυχώς, όμως, το προσφυγικό ζήτημα βρήκε απροετοίμαστη την Ευρώπη και τα κράτη – μέλη της, προσφέροντας έτσι «πρόσφορο» έδαφος για (γεω)πολιτικά λάθη και επιδείνωση της τραγωδίας.

Σχετικά με το προσφυγικό ζήτημα, υπήρχε ήδη η Σύμβαση της Γενεύης «περί του καθεστώτος των προσφύγων» (1951, βλ. ενότητα 3.4 της παρούσας μελέτης), οι διατάξεις σε διάφορες συνθήκες της Ε.Ε. σχετικά με την μεταχείριση τους (ανάλογα με το θέματα και τις

περιστάσεις) καθώς και ο Κανονισμός του Δουβλίνου III (2013)²⁶¹, ο οποίος αφορούσε την εξέταση αιτήσεων για άσυλο. Όσον αφορά την ίδια την Ελλάδα, ίσχυε πλέον ο ν. 3284/2004 (Κώδικας Ιθαγένειας) (σε συνδυασμό με τον ν. 4332/2015)²⁶² ενώ μας ενδιαφέρουν και οι ν. 4251/2014 («Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και λοιπές διατάξεις»)²⁶³ και ν. 4375/2016 («Οργάνωση και λειτουργία Υπηρεσίας Ασύλου, Αρχής Προσφύγων και Υπηρεσία Υποδοχής και Ταυτοποίησης»)²⁶⁴ καθώς και το Π.Δ. 220/2007 (δικαίωμα σε στέγαση οι αιτούντες σε άσυλο). Βέβαια, παρά τη χαοτική νομοθεσία τόσο της Ε.Ε. όσο και της ίδιας της χώρας, είναι γνωστές οι δυσχερείς καταστάσεις που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες κατά την άφιξη τους στα ευρωπαϊκά εδάφη, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό γίνονται χειρότερες²⁶⁵ και από τη μη εφαρμογή των διατάξεων, καθιστώντας τις (πρακτικά) αναποτελεσματικές και άρα απρόσφορες. Έτσι, οι ζωές αυτών των ανθρώπων καταλήγουν να υπόκεινται στην ευχέρεια του εκάστοτε κράτους, απογυμνωμένες από οποιαδήποτε θεσμική προστασία.

---

²⁶¹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0604> (κείμενο Κανονισμού) καθώς και http://asylo.gov.gr/?page_id=113 (για μια συνοπτική προεπισκόπηση).

²⁶² Ο οποίος καθιστούσε πιο εύκολη την απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας. Είχε προηγηθεί και ο ν. 3838/2010 (γνωστό και ως «νόμος Ραγκούση») ο οποίος καθιστούσε πιο βατή τη διαδικασία απόκτησης της ελληνική ιθαγένειας καθώς και δικαίωμα «εκλέγειν και εκλέγεσθαι» αλλά κρίθηκε αντισυνταγματικός από την Ολομέλεια του ΣτΕ (απόφαση 460/2013).

²⁶³ Τροποποιήθηκε από τον 4332/2015, ενσωματώνοντας τις ευρωπαϊκές οδηγίες 2011/98/ΕΕ και 2014/36/ΕΕ οι οποίες αφορούσαν σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα εργασίας πολιτών από « τρίτες χώρες ».

²⁶⁴ Προβλέπει και χορήγηση άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους σε αιτούντες διεθνή προστασία, σύμφωνα με το άρθρο 22. Επίσης, το άρθρο 40§10 αναφέρει ότι μπορεί να εκδοθεί χωριστή –από την υπόλοιπη οικογένεια– απόφαση για άτομο του οποίου το φύλο, ο σεξ, προσανατολισμός ή ταυτότητα φύλου μπορεί να το θέσει σε κίνδυνο.

²⁶⁵ Ενδεικτικά, στο δελτίο τύπου (7.2.17) της Διεθνούς Αμνηστίας, «Πρόσφυγες στο Ελληνικό: Εγκλωβισμένοι σε άθλιες συνθήκες χωρίς εναλλακτική»: <https://www.amnesty.gr/news/press/article/20672/prosfyges-sto-elliniko-egklovismenoi-se-athlies-synthikes-horis-enallaktiki>

7.4. Οι έντονες διεκδικήσεις και οι θεσμικές κατακτήσεις των ΛΟΑΤ ατόμων

Τα τελευταία χρόνια, τα δικαιώματα των ΛΟΑΤ ατόμων έρχονται αρκετά συχνά στην επιφάνεια. Μάλιστα, μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα που εξετάζουμε εδώ σημειώθηκαν κάποιες πολύ σημαντικές επιτυχίες στις (χρόνιες) διεκδικήσεις τους και αξιοσημείωτα γεγονότα. Αρχικά, το 2008 στην Τήλο, αψηφώντας την ισχύουσα ελληνική νομοθεσία, δύο ομόφυλα ζευγάρια προχώρησαν στην τέλεση πολιτικού γάμου. Μάλιστα, ο Δήμαρχος έπραξε κατά αυτόν τον τρόπο καθώς «δεν υπήρχε ρητή αναφορά στον νόμο και το Σύνταγμα που να απαγορεύει την τέλεση γάμου ομόφυλων» ενώ ο ίδιος δήλωσε ότι δεν μπορούσε να αρνηθεί την εκτέλεση μιας διοικητικής πράξης που είναι κατοχυρωμένη από διεθνείς συνθήκες και, παράλληλα, στην ελληνική νομοθεσία δεν υπάρχει ρητή αναφορά σε φύλα.²⁶⁶ Παρόλα αυτά, αντίθετη άποψη είχε το Πρωτοδικείο Ρόδου, το οποίο έκρινε τον γάμο ανυπόστατο (απόφαση 114/2009)²⁶⁷.

Γενικότερα, η νομική αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών στην Ελλάδα αποτελούσε ένα ιδιαίτερο πεδίο έντασης και συνηθισμένο μέσο διακρίσεων. Στο ελληνικό νομικό σύστημα, παρόλο που δεν υπάρχει κάποια ρητή απαγόρευση των γάμων ομόφυλων ζευγαριών μέσα από το Σύνταγμα ή τον Αστικό Κώδικα, οι γάμοι αυτοί θεωρούνται

---

²⁶⁶ Η πρώτη άποψη ανήκει στον νομικό σύμβουλο του δήμου. Βρίσκεται στο άρθρο (4.6.08) της εφημερίδας «Έθνος». «Γάμοι στην ομίχλη»: http://www.ethnos.gr/koinonia/arthro/gamoi_stin_omixli-1082454/?mmid=1894642

²⁶⁷ Επίσης, ΠΠρ.Ροδ 115/2009 ΕφΑΔ 2009, 690 όπου θεωρείται απαραίτητη η διαφορά φύλου για την τέλεση γάμου. Έτσι, και ο άλλος γάμος κρίθηκε ανυπόστατος.

ανυπόστατοι,²⁶⁸ όπως έγινε κιολας φανερό από την υπόθεση των γάμων στην Τήλο. Έτσι, ο ν. 3719/2008²⁶⁹ («Μεταρρυθμίσεις που αφορούν στην οικογένεια, τα παιδιά και την κοινωνία»), που εισήγαγε το «σύμφωνο συμβίωσης» στην Ελλάδα, απέκλειε τα άτομα του ίδιου φύλου να προχωρήσουν στην πραγματοποίησή του, τονίζοντας τον περιορισμό στο πρώτο άρθρο. Αυτός ο αποκλεισμός είχε ως αποτέλεσμα τις προσφυγές²⁷⁰ στο ΕΔΔΑ κατά της Ελλάδας, επικαλούμενες παραβάσεις των άρθρων 8 και 14 της ΕΣΔΑ. Το 2013, οι προσφυγές κρίθηκαν (7.11.2013)²⁷¹ παραδεκτές και το ελληνικό κράτος κληθήκε να αποζημιώσει χρηματικά τα πρόσωπα της προσφυγής.

Παρόλα αυτά, λίγα χρόνια μετά την καταδική της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ, παρουσιάστηκε στη χώρα ένα νέο νομοσχέδιο, το οποίο προέβλεπε τη δυνατότητα ομόφυλων ζευγαριών να προχωρήσουν σε έννομη ελεύθερη συμβίωση. Τον Δεκέμβριο του 2015, το σχέδιο έγινε δεκτό και κυρώθηκε με τον ν. 4356/2015, οποίος όριζε ότι επιτρέπεται η συμφωνία δύο ενήλικων, *ανεξάρτητα από το φύλο τους*, να ρυθμίζουν τη συμβίωση τους, αυτοπροσώπως με συμβολαιογραφικό έγγραφο, σημειώνοντας έτσι τη πρώτη μεγάλη νίκη για το ΛΟΑΤ κίνημα στην

---

²⁶⁸ Στο Ιωάννης Σπηριδάκης, Εισηγήσεις Αστικού Δικαίου, ο συγγραφέας παρουσιάζει την ετεροφυλοφιλία ως βασικό στοιχείο της σύναψης γάμου (σελ. 142) ενώ την παρουσιάζει ως «αρχή» για τη σύναψη συμφώνου συμβίωσης (στο Ιωάννης Σπηριδάκης, Το Σύμφωνο Συμβίωσης Ν. 3719/2008, σελ. 24 – 25). Η ουσιαστική όμως απουσία αυτής προϋπόθεσης από τα κύρια κείμενα του κράτους, καθιστά την άποψη του προσωπική ερμηνεία, η οποία όμως αντανάκλαται και ασπάζεται στο κοινωνικό και νομικό επίπεδο σκέψης της Ελλάδας.

²⁶⁹ http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3719_08.htm (κείμενο νόμου) «Μεταρρυθμίσεις που αφορούν στην οικογένεια, τα παιδιά και την κοινωνία». Μόνο η Ελλάδα και η Λιθουανία είχαν θεσπίσει σύμφωνο συμβίωσης με διακρίσεις προς τα άτομα του ίδιου φύλου.

²⁷⁰ Υπόθεση Βαλλιανάτος και άλλοι κατά Ελλάδας (προσφυγές αρ. 29381/09 και 32684/09).

²⁷¹ Παράλληλα, στη υπόθεση Oliari και άλλων κατά Ιταλίας, το ΕΔΔΕ έκρινε (21.7.2015) ότι από το άρθρο 8 απορρέει υποχρέωση για το εκάστοτε κράτος να δίνει στα ομόφυλα ζευγάρια κάποια μορφή νομικής κάλυψης/ρύθμισης της σχέσης τους.

Ελλάδα. Το νέο κείμενο, λοιπόν, που πλαισιώνει το ζήτημα, έχοντας ως βάση τις αρχές της ισότητας και της αλληλεγγύης, ενίσχυε το σύμφωνο αναγνωρίζοντας «οικογενειακούς δεσμούς μεταξύ των μερών» (με εφαρμογή υποχρεωτικού δικαίου) και διευρύνοντας την ιδιωτική αυτονομία τους (εστιάζοντας στη ρύθμιση των περυσιακών σχέσεων με κανόνες «ενδοτικού» δικαίου).²⁷² Παράλληλα, με το άρθρο 68 καταργήθηκε το άρθρο 347 Π.Κ. το οποίο αναφερόταν σε «παρα φύσιν ασέλγεια»²⁷³ καθώς θεωρήθηκε ότι στιγματίζει μια ομάδα ανθρώπων (πιο συγκεκριμένα, τους ομοφυλόφιλους, με τη ρητή αναφορά σε «άρρενες» και «παρα φύσιν»). Συνοπτικά, λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο νέος νόμος για το σύμφωνο συμβίωσης κατάφερε να εξομοιώσει ως ένα βαθμό την έννομη σχέση που προκύπτει από αυτό με την αντίστοιχη του γάμου²⁷⁴, επιτυγχάνοντας συγχρόνως την αμφισβήτηση της παραδοσιακής έννοιας της οικογένειας και της σχέσης της με τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Βέβαια, η κατοχύρωση του συμφώνου, μετά από πολλά χρόνια αγώνων, δεν αποτελεί το τέλος των διεκδικήσεων αλλά ένα απλό κομμάτι αυτών. Δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι σε αυτό αναγνωρίζεται υποδεέστερη αξία σε σχέση με αυτή του γάμου²⁷⁵,

---

²⁷² Κίμων Κ. Σαϊτάκης, Το νέο σύμφωνο συμβίωσης: μετά το 4356/2015, σελ. 16 – 19.

²⁷³ «Η παρά φύση ασέλγεια μεταξύ αρρένων που τελέστηκε: α. με κατάχρηση μιας σχέσης εξάρτησης που στηρίζεται σε οποιαδήποτε υπηρεσία, β. από ενήλικο με αποπλάνηση προσώπου νεότερου από 17 ετών ή από κερδοσκοπία, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον 3 μηνών». Η απόφαση στηρίχθηκε και στο γεγονός ότι η ασέλγεια σε ανήλικο (ή αποπλάνηση του) κατοχυρώνεται και σε άλλα άρθρα του Π.Κ και η ξεχωριστή αναφορά της σε ομοφυλοφιλικές σχέσεις είναι προβληματική. Επίσης, είχε προηγηθεί και σύσταση της Επιτροπής Ανθρώπινων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε. (από το 2005) για την κατάργηση του άρθρου.

²⁷⁴ Διαφοροποιούνται βέβαια σε αρκετά, με το πιο απλό να είναι η απόκτηση του επωνύμου του άλλου μέρους.

²⁷⁵ Ο γάμος αποτελεί ακανθώδες θέμα και στην Ευρώπη. Παρα την σταδιακή κατοχύρωση του σε πολλά μέρη της ηπείρου, παρατηρούνται ακόμη περιπτώσεις όπου διαφαίνονται οι βαθιά ριζομένες απόψεις περί «κανονικής» οικογένειας, στην οποία δεν έχουν θέση τα ομόφυλα ζευγάρια. Παράδειγμα

καθιστώντας τον έτσι τον επόμενο θεσμικό στόχο που αφορά τις έννομες σχέσεις συμβίωσης ομόφυλων ατόμων, αλλά και την ισότητα συνολικά.

Παράλληλα, πρόσφατα ψηφίστηκε και ο ν. 4443/2016²⁷⁶, ο οποίος ενσωματώνει τις ευρωπαϊκές οδηγίες 2000/43/EK («εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής»), 2000/78/EK («διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία»²⁷⁷) και 2014/54/ΕΕ («περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων»). Διαβάζοντας κανείς τα άρθρα του συγκεκριμένου νόμου, συναντά αρχικά τον σκοπό (άρθρο 1), ο οποίος είναι η καταπολέμηση των διακρίσεων, βασισμένη σε οποιοδήποτε εγγενές χαρακτηριστικό²⁷⁸ (συνδυασμένη με τη διευκόλυνση των εργαζομένων άσκησης των δικαιωμάτων τους), και την πολλαπλή έννοια των διακρίσεων²⁷⁹ (άρθρο 2). Στη συνέχεια, τονίζεται (στο άρθρο 3) ότι η ίση μεταχείριση εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα και σε τομείς, όπως η απασχόληση (πρόσβαση, όροι, συνθήκες, χαρακτηριστικά κτλ.), η εκπαίδευση, ο συνδικαλισμός, η κοινωνική προστασία κ.α., όμως προβλέπονται και εξαιρέσεις για συγκεκριμένους

αποτελεί η υπόθεση Charin και Charpentier κατά Γαλλίας (προσφυγή 40183/07) όπου ο γάμος του ομόφυλου ζευγαριού θεωρήθηκε άκυρος και ότι δεν παραβιάστηκε κανένα άρθρο (8, 12 ή 14) της ΕΣΔΑ.

²⁷⁶ https://www.synigoros.gr/resources/N4443_2016.pdf (κείμενο νόμου)

²⁷⁷ Βλ. επίσης και τον ν. 3896/2010 (για ίση μεταχείριση και ισότητα ευκαιριών ανδρών και γυναικών, με αναφορά κιολας στα τρανς άτομα, στο εργασιακό χώρο).

²⁷⁸ Αξιοσημείωτη είναι η προσθήκη της ταυτότητας φύλου στις κατηγορίες, μιας και παραλείπεται συχνά.

²⁷⁹ Αναφέρεται η «άμεση» και η «έμμεση», καθώς και άλλες μορφές όπως η παρενόχληση, η διακριτική μεταχείριση σε βάρος κάποιου, η διάκριση σε συνάρτηση με τη σχέση που έχει ένα άτομο με κάποιο άλλο, η διάκριση λόγω νομιζόμενων χαρακτηριστικών, ο συνδυασμός κάποιων από τους παραπάνω λόγους ή η άρνηση εύλογων προσαρμογών για τα ΑμεΑ.

λόγους (που σχετίζονται με σαφείς ομάδες και απαιτήσεις) (άρθρο 4). Τέλος, όσον αφορά το περιεχόμενο της ίσης μεταχείρισης αναφέρονται οι προσαρμογές για ΑμεΑ (ή χρόνια πάθηση) (άρθρο 5) και η λήψη ειδικών μέτρων και θετικών δράσεων για την αντιστάθμιση των μειονεκτημάτων που αντιμετωπίζουν οι αντίστοιχες ευπαθείς ομάδες (άρθρο 7). Γύρω απ' όλα αυτά, δημιουργείται ένα σύστημα προστασίας, ενδοκρατικής συνεργασίας και κυρώσεων (άρθρα 8 – 11) που θα διασφαλίζει την εφαρμογή της αρχής της ισότητας, ενώ μέσω της προώθησης της (άρθρα 12 – 17), με ενημέρωση και διάλογο, επιδιώκεται η εγκαθίδρυση ενός κοινωνικού τρόπου σκέψης που θα χαρακτηρίζεται από σεβασμό και αλληλεγγύη. Με αυτόν τον τρόπο, ο ν. 4443/2016 αποτελεί (θεωρητικά) ένα σπουδαίο κεκτημένο²⁸⁰ αρκετών ευπαθών ομάδων και δείγμα μιας σημαντικής προσπάθειας συγχρονισμού και εναρμονισμού της ελληνικής έννομης τάξης με τη διεθνή, στα θέματα προστασίας.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούμε στην πιο πρόσφατη διεκδίκηση του ΛΟΑΤ κινήματος, η οποία είναι η νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου. Αρχικά, χρειάζεται να διασαφηνιστεί ότι στην Ελλάδα επιτρέπεται η αλλαγή στοιχείων στα ληξιαρχικές πράξεις, ως προς το φύλο, η οποία τυποποιείται στο άρθρο 14 του ν. 344/1976 (με την τροποποίηση του ν. 2503/1997 άρθρο 14§6) όπου ορίζεται ότι *«μεταβολές που επέρχονται στην κατάσταση του φυσικού προσώπου μετά τη σύνταξη των ληξιαρχικών πράξεων, ένεκα νομιμοποίησης,*

---

²⁸⁰ Ο συγκεκριμένος νόμος θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως βάση για την επέκταση της νομοθεσίας όσον αφορά την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί το νομοσχέδιο (το οποίο βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της δημόσιας διαβούλευσης) σχετικά με την «άρση των εμποδίων που δυσχεραίνουν την πλήρη και ισότιμη συμμετοχή των Ατόμων με Αναπηρίες στην κοινωνική, οικονομική, πολιτική ζωή της χώρας». (άρθρο 1) <http://www.opengov.gr/ypep/?p=608> (κείμενο νομοσχεδίου στην ανοιχτή διαβούλευση)

αναγνώρισης, αποκήρυξης, αμφισβήτησης, προσβολής της πατρότητας, υιοθεσίας τέκνου και λύσης υιοθεσίας, διαζυγίου, ακύρωσης γάμου, προσθήκης ή μεταβολής ονόματος, επωνύμου, ιθαγένειας, θρησκειώματος ή αλλαγής φύλου, καταχωρίζονται στο περιθώριο της οικείας ληξιαρχικής πράξης, μέσα σε ένα (1) μήνα αφότου αυτές οι μεταβολές έλαβαν χώρα». Σημασία σε αυτή τη διάταξη έχει η φράση «μεταβολές στην κατάσταση του φυσικού προσώπου» καθώς προβλέπεται ότι ένα τρανς άτομο έχει τη δυνατότητα να αλλάξει τα στοιχεία του, προκειμένου να αντιστοιχούν με το φύλο που αυτοπροσδιορίζεται, μόνο μέσω της μεταβολής της (φυσικής) κατάστασης του. Αυτό θέτει ως προϋπόθεση τη λήψη ορμονών και την πραγματοποίηση χειρουργείου για σωματικό επαναπροσδιορισμό του φύλου τους, δημιουργώντας μια σειρά από προβλήματα στις ζωές και την κοινωνική υπόσταση των τρανς ατόμων, καθώς προσκρούει αφενός σε οικονομικά ζητήματα (πολυδάπανες εγχειρήσεις τις οποίες ενδεχομένως να μην μπορεί να καλύψει το άτομο) και αφετέρου σε θέματα προσωπικής βούλησης και αυτοδιάθεσης του σώματος (δηλαδή να μη θέλει να προβεί σε φυσική αλλαγή). Παρόμοιες είναι και οι διατάξεις στον διεθνή χώρο.

Παρόλα αυτά, τα τελευταία χρόνια έχει ξεκινήσει μια διαδικασία ουσιαστικής αμφισβήτησης των προϋποθέσεων, ακολουθούμενη από τις αντίστοιχες νομικές υποθέσεις. Στον ευρωπαϊκό χώρο, η πιο σημαντική είναι η υπόθεση (συλλογικά) A.P., Garçon και Nicot κατά Γαλλίας (υποθέσεις 79885/12, 52471/13 και 52596/13), στην οποία τρία τρανς άτομα έκαναν προσφυγή εναντίον της χώρας τους, για παραβίαση του σεβασμού στην ιδιωτική ζωή (άρθρο 8 ΕΣΔΑ), καθώς τα εθνικά δικαστήρια δεν τους επέτρεπαν την αλλαγή των στοιχείων τους στα πιστοποιητικά γέννησης τους χωρίς την πραγματοποίηση της απαιτούμενης χειρουργικής φυλομετάβασης. Το ΕΔΔΑ, λοιπόν έκρινε παραδεκτές τις προσφυγές και επιβεβαίωσε την παραβίαση του άρθρου 8

της ΕΣΔΑ, θεωρώντας ότι με μία τέτοια (μη αναστρέψιμη) επέμβαση επεμβαίνει στην ιδιωτική ζωή των ατόμων.²⁸¹ Με αφορμή αυτήν την υπόθεση, η Ολομέλεια της Κοινοβουλευτικής Διάσκεψης του Συμβουλίου της Ευρώπης με το ψήφισμα 2048/2015²⁸² αναγνωρίζει τις διακρίσεις των τρανς ατόμων στην Ευρώπη, ανησυχεί για την κατάσταση αυτής της ομάδας ατόμων και διατυπώνει κάποιες γενικές προτάσεις με τις οποίες φαίνεται να προχωράει σταδιακά στην οργάνωση ενός σχεδίου για την καταπολέμηση τους.

Πρόσφατα, και η Ελλάδα έδειξε να συμβαδίζει με αυτό τον τρόπο σκέψης, μέσα από δύο αποφάσεις πάνω στο ζήτημα. Έτσι, η απόφαση 418/2016 του Ειρηνοδικείου Αθηνών αναγνωρίζει την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την επιβολή χειρουργείου αφαίρεσης οργάνων²⁸³ ενώ, αντίστοιχα, η απόφαση 1572/2016 του Ειρηνοδικείου Αθηνών κρίνει τις χειρουργικές επεμβάσεις (και την ορμονοθεραπεία) ως μη απαραίτητες για την αναγνώριση του φύλου.²⁸⁴ Οι επιτυχίες αυτές συνδυάζονται με το νομοσχέδιο για την νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, το οποίο προβλέπει διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου με δικαστική απόφαση σύμφωνα με το άρθρο 782 ΚΠολΔ, μετά από αυτοπρόσωπη δήλωση στο δκαστήριο, χωρίς την υποβολή του

---

²⁸¹ Πέρα από την μεταβολή στη φυσική κατάσταση του ατόμου, προκαλεί και στείρωση.

²⁸² <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21736&lang=en> (κείμενο απόφασης)

²⁸³ «[...] η υποχρεωτική στείρωση, η χειρουργική αλλαγή φύλου με αφαίρεση των γεννητικών οργάνων από θήλυ σε άρην και αντίστροφα, σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την αναγνώριση της αλλαγής φύλου στα διεμφυλικά άτομα (όπως η αιτούσα) κρίνεται ότι είναι υπερβολική απαίτηση και πρακτική και παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), σύμφωνα με την οποία “καθένας έχει το δικαίωμα στον σεβασμό της προσωπικής και οικογενειακής του ζωής, του οίκου του και των επικοινωνιών του”». Από το ιστολόγιο του δικηγόρου που ανέλαβε την υπόθεση: http://elawyer.blogspot.gr/2016/06/blog-post_30.html [11.7.17]

²⁸⁴ http://elawyer.blogspot.gr/2017/01/blog-post_20.html [11.7.17]

ατόμου σε χειρουργεία ή/και ορμόνες.²⁸⁵ Η κριτική που θα μπορούσε να ασκηθεί πάνω σε αυτό αφορά, αρχικά, την δικαστική διευθέτηση της διαδικασίας, μιας και θα ήταν πιο χρήσιμη μια απλοποίηση της με αποδέσμευση των δικαστηρίων, κατά το πρότυπο της Μάλτας.²⁸⁶ Επιπλέον, μπορούν να αποβούν δυσχερείς για ένα άτομο και κάποιες προϋποθέσεις που απαιτούνται για την κίνηση της διαδικασίας. Αυτές αφορούν την πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα (οπότε απολείει τα ανήλικα άτομα και τα θέτει στη βούληση των γονιών τους) (άρθρο 3§2) και την απουσία γάμου (άρθρο 3§3), όπου το άτομο θα πρέπει να επιλέξει ανάμεσα στην οικογενειακή κατάσταση ή την αλλαγή των στοιχείων του. Ακόμη, τα νέα στοιχεία του τρανς γονέα δεν μπορούν να αντικαταστήσουν τα παλιά στις ληξιαρχικές πράξεις γέννησης των παιδιών τους (άρθρο 5§2). Παρόλα αυτά, ο διαχωρισμός ιατρικών επεμβάσεων και δυνατότητας αλλαγής στοιχείων αποτελεί ένα απόλυτα θετικό πρώτο βήμα για τα τρανς άτομα και τα δικαιώματα γενικά.

Ύστερα από δεκαετίες απόρριψης, καταπίεσης και διώξεων, λοιπόν, τα ΛΟΑΤ δικαιώματα έχουν αρχίσει να βρίσκουν τη θέση τους στην ελληνική θεσμική τάξη. Οι διεκδικήσεις, βέβαια, δε σταματούν όσο υπάρχουν ακόμη διακρίσεις εις βάρος τους (π.χ. γάμος, τεκνοθεσία, αιμοδοσία²⁸⁷). Παρόλα αυτά, οι εξελίξεις φανερώνουν μία διάθεση αλλαγής και εξέλιξης που αρχίζει να χαρακτηρίζει τόσο την Ευρώπη όσο και ένα μικρό (και συχνά) συντηρητικό κράτος όπως η Ελλάδα.

---

²⁸⁵ <http://www.opengov.gr/ministryofjustice/?p=8078> (το κείμενο που τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση). (άρθρο 4) [11.7.17]

²⁸⁶ http://tgeu.org/wp-content/uploads/2015/04/Malta_GIGESC_trans_law_2015.pdf (αλλαγή των στοιχείων, μέσα σε 15 μέρες, με μια απλή αίτηση)

²⁸⁷ Οι ομοφυλόφιλοι θεωρούνται ομάδα υψηλού κινδύνου, γι' αυτό και απαγορεύεται να δώσουν αίμα.

Επίλογος

Τα δικαιώματα στην σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας συμβαδίζουν με την πορεία της χώρας για σύσταση ενός κράτους και την διαμόρφωση ενός κοινωνικοπολιτικού «εαυτού». Το εγχείρημα ανάπτυξης τους ξεκίνησε παράλληλα με την προσπάθεια της χώρας να απομακρυνθεί από το «φάντασμα» της τουρκοκρατίας και να υιοθετήσει μια δημοκρατική μορφή, αντίστοιχη με άλλων χωρών-κρατών της εποχής. Παρόλα αυτά, η κοινωνικοπολιτική αστάθεια και οι εντάσεις που ακολούθησαν (κυρίως μέχρι την μεταπολίτευση), αντικατοπτρίζονταν και στο θεσμικό επίπεδο, το οποίο συνδέεται άμεσα με τα δικαιώματα. Για πολλά χρόνια, οι γυναίκες αποκλείονταν από τον δημόσιο χώρο, είτε με έμμεσες διατάξεις είτε με απουσία βασικών (πολιτικών) δικαιωμάτων (βλ. ψήφος). Αντίστοιχα για τις άλλες ομάδες, οι θεσμικές προβλέψεις ήταν πενιχρές σε σημείο κοινωνικής αναποτελεσματικότητας (αλλοδαποί, ΑμεΑ) ή πλήρους απουσίας (ΛΟΑΤ).

Οι θηριωδίες που σημειώθηκαν κατά τη διάρκεια δύο Παγκοσμίων Πολέμων λειτούργησαν, διεθνώς, ως βάση για μια πιο ανθρωποκεντρική/ανθρωπιστική πολιτική και νομοθέτηση. Ξεκίνησε έτσι η περίοδος στην οποία αναδύονταν κείμενα, διακηρύξεις και συμβάσεις που μετατράπηκαν σε μια προσπάθεια εγκαθίδρυσης ενός περιβάλλοντος σεβασμού και αλληλεγγύης. Αυτά αποτελέσαν την κύρια πυξίδα και βάση για μελλοντικές διατάξεις που είχαν ως στόχο την καταπολέμηση των διακρίσεων και την διασφάλιση της ισότητας.

Στη συνέχεια, με την μεταπολίτευση στην Ελλάδα, εγκαινιάστηκε μια νέα περίοδος η οποία χαρακτηριζόταν από πολιτειακή σταθερότητα και εκσυγχρονιστική διάθεση. Η χώρα γίνεται μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ξεκινάει, ως ένα βαθμό, μια σχέση θεσμική συνεργασίας. Τότε είναι που θα αρχίσουν δειλά να γίνονται οι πρώτες ουσιαστικές

κινήσεις αναγνώρισης των δυσκολιών των ευπαθών ομάδων και προστασίας τους. Με την πάροδο των χρόνων, παρουσιάστηκαν αρκετές διατάξεις που προέβλεπαν τρόπους, μέσα και όργανα για τη διασφάλιση της ισότητας και της προστασίας αρκετών ομάδων που μέχρι πρόσφατα ήταν νομικά «απογυμνωμένα».

Αφού, λοιπόν, υπάρχει ήδη η βασική θεσμική υποδομή για την καταπολέμηση των διακρίσεων, την εξασφάλιση της ισότητας και τη δημοκρατική ρύθμιση σχεδόν κάθε πτυχής της σύγχρονης ζωής, γιατί μιλάμε ακόμη για ανισότητες και διακρίσεις; Η απάντηση ίσως βρίσκεται στην αντιμετώπιση, τον τρόπο εκτέλεσης και τον ουσιαστικό σκοπό όλων αυτών των διατάξεων. Πολλές φορές, οι νομικές προβλέψεις θεμελιώνονται ως υποχρέωση προς υπερεθνικές δομές ή εσωτερικές πιέσεις, μετατρέποντας τις σε μια προσπάθεια για απλή και προσωρινή ικανοποίηση του κοινωνικού θυμικού συγκεκριμένων ομάδων ατόμων ή για την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων. Σαφώς, δεν αμφισβητείται η σημασία τέτοιων διατάξεων στην έννομη τάξη της χώρας, καθώς η προστασία είναι απαραίτητη· ειδικά μετά από τόσα χρόνια νομικής περιφρόνησης ολόκληρων ομάδων ατόμων.

Αυτό, όμως, που θα πρέπει να γίνει αντιληπτό είναι ότι η αλληλένδετη και αμοιβαία σχέση μεταξύ κράτους (και των νομικών κειμένων του) και κοινωνίας δεν αξιοποιείται συχνά στο έπακρο. Οι προβλεπόμενες διατάξεις έχουν τη δύναμη της μεταβολής της κοινής γνώμης και, έτσι, θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να διαμορφώνουν ένα ουσιώδες δημοκρατικό πολίτευμα και περιβάλλον. Η θέσπιση δηλαδή των νόμων θα πρέπει να γίνεται για την μεταβολή της δυσχερούς κατάστασης και όχι για τη διατήρηση της, παρέχοντας απλώς μέσα προστασίας στην εύαλωτη ομάδα. Με λίγα λόγια, η κατοχύρωση δικαιωμάτων, για να είναι πλήρως επιτυχής, δε θα πρέπει να είναι ένας αυτοσκοπός αλλά ένα μέσο κοινωνικοπολιτικής αλλαγής.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Έφη, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού: Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στο δημόσιο τομέα, 1908 – 1955*, εκδ. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος – Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα, 1990

Αλιβιζάτος, Νίκος Κ., *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800 – 2010*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2011

Αναγνώστου – Δεδούλη, Άρτεμις, Γαληνού Ειρήνη – Ελευθερία, *Η ισότητα των φύλων στην κοινωνική προστασία*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008

Γεραπετρίτης, Γιώργος, *Ισότητα και Θετικά μέτρα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2007

Δαγτόγλου, Π.Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο: Ατομικά Δικαιώματα* (4η έκδοση), εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012

Ηλιοπούλου – Στράγγα, *Η «τριτενέργεια» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος 1975*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1990

Θεοδωρακόπουλος, Λουκάς, *«Αμφί» και Απελευθέρωση*, εκδ. Πολύχρωμος Πλανήτης, Αθήνα, 2005

Ιωακειμίδης, Π. Κ., *Η Συνθήκη της Λισσαβώνας: Παρουσίαση, Ανάλυση, Αξιολόγηση* (β' συμπληρωμένη έκδοση), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2010

Κατρούγκαλος, Γιώργος Σ. (επιμέλεια), *Ανισότητες και Δίκαιο*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2014

Clogg, Richard, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας* (7^η έκδοση), εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2012

Κυριαζή, Τένια, *Εμπορία Ανθρώπων: Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2010

Μακρυδημήτρης Αντώνης. Πραβίτα, Μαρία – Ηλιάνα, *Δημόσια Διοίκηση: Στοιχεία διοικητικής οργάνωσης* (ε΄ έκδοση), εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2012

Μάνεσης, Αριστόβουλος Ι., *Συνταγματικά Δικαιώματα: α΄ ατομικές ελευθερίες: πανεπιστημιακές παραδόσεις* (δ΄ έκδοση), εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1982

Μούσης, Νίκος, *Ευρωπαϊκή Ένωση: δίκαιο, οικονομία, πολιτική* (14^η ενημερωμένη έκδοση), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013

Μπάλιας, Στάθης, *Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην εποχή της δημοκρατίας*, εκδ. Παπαζήση, 2004

Μπεσίλα – Μακρίδη, Ελισάβετ, *Η Συνταγματική της άμβλωσης*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992

Νάσκου – Περράκη, Παρούλα, *Το νομοθετικό καθεστώς των προσφύγων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη: Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 περί του καθεστώτος των προσφύγων*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991

Ντάλης, Σωτήρης (επιμέλεια), *Από το Άμστερνταμ στη Νίκαια: Η Ευρώπη και η Ελλάδα στη Νέα Εποχή*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2001

Donna Gomien, David Harris, Leo Zwaak, Γαβριήλ Αμίτσης (επιμ.), Έφη Τσατσαρέλη (επιμ. & μετάφραση), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2001

Παντελίδου Μαλούτα, Μάρω, *Το φύλο της Δημοκρατίας: Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002

Παντελίδου Μαλούτα, Μάρω, *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου / Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή*, εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2007

Παπασιωπή – Πασία, Ζ., *Τα δικαιώματα των αλλοδαπών όπως πηγάζουν από το νόμο 1975/1991*, εκδ. Σάκκουλα

Σαϊτάκης Κίμων, *Το νέο σύμφωνο συμβίωσης: μετά το 4356/2015*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016

Σαμίου, Δήμητρα, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864 – 1952: Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία*, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2013

Σπυριδάκης, Ιωάννης, *Το Σύμφωνο Συμβίωσης Ν. 3719/2008*

Σπυριδάκης, Ιωάννης, *Εισηγήσεις Αστικού Δικαίου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2015

Σπυρόπουλος, Φίλιππος Κ., *Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2006

Συλλογικό έργο, *Καταπολεμώντας την εμπορία ανθρώπων: Προβλήματα και Προοπτικές*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2007

Συμεωνίδη – Καστανίδου, Ελισάβετ, *Η άμβλωση ως πρόβλημα του ποινικού δικαίου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1984

Συμεωνίδη – Καστανίδου, Ελισάβετ (επιμέλεια), *Ο νέος νόμος 3064/2002 για την εμπορία των ανθρώπων*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2003

Τασόπουλος, Γιάννης Α., *Η λαϊκή κυριαρχία και η πρόκληση της αμεροληψίας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2014

Χλέπας, Ν., Σπυράκος Δ., *Ο νόμος 1975/1991 περί αλλοδαπών και το Σύνταγμα*, 1995

Χρυσόγονος, Κώστας Χ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003

Χρυσόγονος, Κώστας Χ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* (γ' έκδοση), εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006

Άρθρα

Διεθνής Αμνηστία, «Πρόσφυγες στο Ελληνικό: Εγλωβισμένοι σε άθλιες συνθήκες χωρίς εναλλακτική», 7.2.2017 [11.7.17]

<https://www.amnesty.gr/news/press/article/20672/prosfyges-sto-elliniko-egklovismenoi-se-athlies-synthikes-horis-enallaktiki>

ΕΘΝΟΣ, «Γάμοι στην ομίχλη», 4.6.2008 [11.7.17]

http://www.ethnos.gr/koinonia/arthro/gamoi_stin_omixli-1082454/?mmid=1894642

Κοντιάδης, Ξενοφών, «Κοινωνικός ρατσισμός και αναπηρία», εφημερίδα ΕΘΝΟΣ 18.11.2008 [11.7.17]

Ξενόγλωσση

ECHR, *Sexual orientation issues*, July 2017 [11.7.2017]

http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Sexual_orientation_ENG.pdf

European Commission against Racism and Intolerance, *Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα* (2015)

FRA, *Violence against women: an EU-wide survey. Results at a glance*, March 2004 <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-results-glance> [11.7.2017]

Settingington, Ken, *Branded by the Pink Triangle*, Second Story Press, 2013

UNHCR, *The State of the World's Refugees 1997 – 98: A Humanitarian Agenda* (1st edition), Oxford University Press, 1998

Διαδικτυακές πηγές

www.elawyer.blogspot.gr

www.eur-lex.europa.eu

www.hellenicparliament.gr

www.isotita.gr

www.kefiapevias.gr

www.ministryofjustice.gr

www.synigoros.gr

Ιστότοποι για τα κείμενα των νόμων και των αποφάσεων

www.asylo.gov.gr

www.coe.int

www.down.gr

www.dsanet.gr

www.elinyae.gr

www.e-nomothesia.gr

www.et.gr

www.europarl.europa.gr

www.greeklaws.com

www.kepea.gr

www.norfid.files.wordpress.com

www.ohchr.org

www.opengov.gr

www.prosvasi-amea.gov.gr

www.tgeu.org

www.unric.org

www.ypakp.gr

[Όλες οι ηλεκτρονικές πηγές και σύνδεσμοι ελέγχθηκαν στις 11.7.17]